

Gyapay Borbála

Etnikai kisebbségek társadalom-földrajzi vizsgálata Berlinben

Témavezető:

dr. habil. Bottlik Zsolt, egyetemi adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Földtudományi Doktori Iskola

Vezető: Nemes Nagy József DSc, egyetemi tanár

Földrajz-Meteorológia Program

Vezető: Szabó Mária Ottilia DSc, egyetemi tanár

Készült az ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszékén

Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Célkitűzés	4
3. Kutatási előzmények	7
3.1. <i>A városi etnikumok kutatásának kezdetei</i>	8
3.2. <i>A kutatások mai irányai</i>	11
3.2.1. <i>Az asszimiláció és multikulturalizmus politikai eszméi</i>	11
3.2.2. <i>A társadalomtudományi kutatások megközelítései</i>	14
3.3. <i>A berlini kisebbségek vizsgálatának szakirodalmi előzményei</i>	18
4. Adatbázis, metodika, módszertani kérdések.....	21
5. Berlin nemzetiségi térszerkezete az újraegyesítéstől napjainkig	25
5.1. <i>Berlin nemzetiségeinek képe és megoszlása 1992 előtt</i>	25
5.1.1. <i>Vendégmunkások a kettéosztott Berlinben – a török és a vietnámi kisebbség</i>	28
5.1.2. <i>A lengyel kisebbség</i>	33
5.1.3. <i>Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek.....</i>	36
5.1.4. <i>Az egykori Szovjetunióból származó kisebbségek</i>	38
5.2. <i>Berlin nemzetiségi képének változása az újraegyesítést követően.....</i>	39
5.2.1. <i>Vendégmunkások az újraegyesült Berlinben: a török és a vietnámi kisebbség</i>	44
5.2.2. <i>A lengyel kisebbség</i>	49
5.2.3. <i>Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek.....</i>	53
5.2.4. <i>Az egykori Szovjetunióból származó kisebbségek</i>	56
6. A kisebbségek demográfiai és munkaerő-piaci helyzete	59
6.1. <i>A kisebbségek demográfiai jellemzői: a korstruktúra, a nemi megoszlás és a háztartásnagyság alakulása.....</i>	60
6.2. <i>A kisebbségek gazdasági és munkaerő-piaci helyzetének változása: a foglalkoztatottság mértéke és a képzettség szintje.....</i>	66
6.3. <i>A kisebbségek közötti társadalmi-gazdasági távolság és a térbeliség szerepe.....</i>	70
7. A városi szegregáció vizsgálatának elméleti kérdései	74
7.1. <i>A szegregáció értelmezése a földrajzi vizsgálatokban.....</i>	74
7.2. <i>A szegregáció aspektusai</i>	76
7.3. <i>A szegregációs vizsgálatokat befolyásoló tényezők</i>	77
7.3.1. <i>A térfelosztás</i>	78
7.3.2. <i>A lépték</i>	80
7.3.3. <i>Az adatfelvétel.....</i>	82
7.3.4. <i>A kutató személye</i>	83
7.4. <i>Záró gondolatok.....</i>	85

8. A vietnámi kisebbség a berlini napilapokban	85
8.1. <i>A média és a társadalmi valóság kapcsolata.....</i>	86
8.2. <i>Az adatbázis elkészítése, módszertani kérdések.....</i>	88
8.2.1. <i>Berlini napilapok: a Berliner Zeitung és a Der Tagesspiegel</i>	88
8.2.2. <i>Az elemzésbe bevont cikkek leválogatása</i>	89
8.2.3. <i>A kódolás szempontjai, a kódolás menete</i>	91
8.3. <i>A vietnámiak és a németek reprezentációja</i>	93
8.4. <i>A vietnámi kisebbséghez kapcsolódó diskurzusok (1993–2010).....</i>	96
8.4.1. <i>Cigaretta-kereskedés, feketepiac és a maffia szerepe.....</i>	99
8.4.2. <i>Hazaküldés és kitoloncolás</i>	102
8.4.3. <i>Vietnámiak áldozatszerepben.....</i>	105
8.4.4. <i>Oktatás, kultúra és művészetek</i>	106
8.5. <i>Eredmények összegzése.....</i>	108
9. A disszertáció eredményeinek összefoglalása.....	109
10. Melléklet	112
11. Ábrajegyzék	113
12. Irodalomjegyzék	116
Összefoglaló.....	148
Summary	149

1. Bevezetés

Európa államai napjainkban számos társadalmi és gazdasági problémával kerülnek szembe, amelyek erősen meghatározzák az egész kontinens fejlődésének további irányát. A demográfiai trendek kedvezőtlen alakulása, valamint a társadalmak elöregedése alapvetően befolyásolja az országok gazdasági fenntarthatóságának kérdését, mindemellett a korábbi finanszírozási formák megváltoztatásának lehetősége Európa-szerte komoly társadalmi ellenállásba és elégedetlenségbe ütközik. Jelenleg a gyakorlatban nem látszik, hogy a kontinens népességsökkenése a folyamatos bevándorlás nélkül milyen módon lenne mérsékelhető, és hogyan mozdíthatók ezáltal a pénzügyi és gazdasági folyamatok a stabilitás irányába egy, a világszinten is válságos időszakban.

A második világháborút követően a kontinens fejlett államaiba a kialakult munkaerőhiány következtében meginduló folyamatos bevándorlás számtalan társadalmi feszültség gyökerét adja, amelyek az elmúlt években kivétel nélkül minden nyugat-európai országot érintettek. A gazdasági folyamatok és a gazdasági szerkezet megváltozása, valamint ezzel együtt a könnyen betanulható szaktudást igénylő munkahelyek csökkenése miatt elsősorban az 1970-es évektől jelentkezik súlyosbodó problémaként a kisebbségi csoportok integrációjának kérdése (CASTLES, S.–MILLER, M. J. 1993). S ugyan az államok a bevándorlási politika szigorításával igyekeztek a folyamatokat mérsékelni, a családegyesítési kérelmek engedélyezésével, illetve több esetben a kisebbségek körében megjelenő magasabb termékenység következtében a tendenciák alapvetően nem változtak. Az Európában élő kisebbségek marginális helyzete számos országban eredményezett nagyvárosi utcai zavargásokat és összetűzéseket a rendfenntartó erőkkal.¹ A politikai diskurzusban és a sajtóban napi szinten megjelenik a problémakör, s a napjainkban tapasztalható erősödő nacionalizmus következtében a közeljövőben a kérdéskör jelentőségének növekedése várható. A „keresztény” nyugati világ és az iszlám valláshoz kapcsolódó arab országok konfliktusának ugyancsak egyik gócpontját jelenti a nyugat-európai nagyvárosokban élő kisebbségi csoportok beilleszkedésének és vallási, ideológiai szabadságuk korlátozásának kérdése (ERDENTUG, A.–COLOMBIJN, F. 2002).

Az európai demográfiai, gazdasági és politikai problémák éppen ezen okok miatt nem vizsgálhatók csupán önmagukban, hanem globális léptékben kell őket értelmezni. A

¹ www.theguardian.com/world/2012/nov/03/estate-racial-hatred-poisoning-france;
www.theguardian.com/uk/2011/dec/08/were-the-riots-about-race; www.bbc.co.uk/news/world-europe-22622909

fejlettségbeli különbségek, a munkaerő és a munkalehetőségek egyenlőtlen eloszlása, az országokat és régiókat érintő háborús konfliktusok vagy az egykori gyarmati kapcsolatokon keresztül zajló migrációs folyamatok hatással vannak ugyanis az európai tendenciákra. A vándorlások mellett a hosszabb történelmi fejlődés során kialakult vegyes etnikumú területek ugyan napjainkban elsősorban Európa középső és keleti felében jellemzők, de a nyugati államnemzetek területén is élnek olyan kisebbségek, amelyek nagyobb autonómiakövetelései komoly konfliktusokat jelentenek.²

Minthogy a bevándorló kisebbségek számára a legfontosabb vonzerőt a munkalehetőségek jelentették, így az etnikai csoportok túlnyomó többségben a munkavállalás szempontjából szélesebb spektrumot kínáló városi terekben telepedtek le, és a konfliktusok is az urbánus környezetben váltak a legkiélezettebbé. Éppen ezért lényeges a nagyvárosi környezetben vizsgálat alá vetni az egyes kisebbségi csoportok térbeli és társadalmi-gazdasági helyzetét, valamint a többségi társadalomba való beilleszkedésük mértékét.

2. Célkitűzés

Munkámban Berlin példáján az etnikai kisebbségek vizsgálatával foglalkozom. A 20. század elejére társadalmi, tudományos és gazdasági szempontból virágzó világvárossá növvő, majd két vesztes háborút követően a győztes politikai hatalmak által kettéosztott Berlin a század második felében az európai és egyben a világszintű geopolitikai erőellentétek gócpontjában helyezkedett el. A város mai helyzete és fejlődésének kettőssége nem érthető meg az elmúlt század összetett folyamatainak megismerése nélkül.

Az 1945-ben a két hatalmi szféra között felosztott Berlinben két egészen eltérő gazdasági és társadalmi rendszer alakult ki, amelyek egymástól merőben különböző fejlődési pályákat tűztek ki célul. A számos különbség ellenére hasonlóság mutatkozott azonban abban, hogy a második világháborút követő gazdasági fellendülésbe való bekapcsolódás a súlyos munkaerőhiány következtében csak külső segítség igénybevételével látszott lehetségesnek. Így az 1950-es évek második felétől mindkét német állam olyan államközi szerződéseket kötött, amelyek a külföldi vendégmunkások fogadása előtt nyitottak lehetőséget. Míg azonban a fogadó államok a migránsok jelenlétére csak átmeneti időtávban számítottak, addig a két városrészbe érkező bevándorlók jelentős része kezdetben ugyan többnyire a hazatérést

² www.bbc.co.uk/news/world-europe-25353086

választotta, később azonban a gazdasági és életszínvonalbeli előnyök kihasználásának érdekében az új államban való huzamosabb letelepedés mellett döntött. Az 1970-es évek gazdasági válságával kezdett látható problémává válni, hogy a fogadó államok nem törekedtek a külföldi bevándorlók társadalomba való integrálására. S habár a politikai vezetők a további migrációnak a munkaerő-toborzás leállításával igyekeztek véget vetni, az emberi jogi okok által igazoltnak tekintett családegyesítési kérelmek elfogadásával és egyes migráncsoportok körében jellemző magasabb termékenység következtében a külföldi népesség növekedése csak mérséklődött, de egyáltalán nem állt meg.

A két német állam 1990-ben bekövetkezett újraegyesülésével a negyvenöt éven keresztül különböző úton fejlődő, és eltérő gazdasági-társadalmi berendezkedéssel rendelkező két berlini városrész egyesítésére is sor került. Az intézményrendszer egységesítése megnyitotta a lehetőséget arra, hogy a város társadalmi és gazdasági szempontból is az integráció útjára léphessen, azonban az intenzív városfejlesztési politika ellenére ma is sok szempontból tisztán tetten érhetőek az elszigeteltség időszakában kialakult alapvető strukturális és társadalmi térszerkezeti különbségek. A tömegesen érkező vendégmunkások mellett az 1990-es évektől a korábban porosz, történelmileg is kevert lakosságú területek népessége egyrészt politikai problémák (délszláv háború, közel-keleti konfliktus) következményeként a menekültek befogadásával, másrészt pedig a 2000-es évektől az egyre bővülő Európai Unió megnyíló határain keresztül érkező számos nemzetiségi csoporttal lett tarkább.

A disszertációm célkitűzése kettős: egyrészt a berlini kisebbségek térbeli és társadalmi-gazdasági helyzetét vizsgálom, másrészt pedig a tudományos kutatásokban elismert módszerek alkalmazásának lehetőségeit kérdőjelezem meg, és a társadalmi „valóság” megismerésének korlátain gondolkodom.

Elsőként kvantitatív adatokra támaszkodva elemzem az öt, általam kiválasztott kisebbségi csoport (török, vietnámi, lengyel, egykori szovjet, egykori jugoszláv) térbeli (5. fejezet), valamint társadalmi-gazdasági (6. fejezet) helyzetét és jellemzőit. Azért esett a választásom ezen öt csoportra, mert migrációs indítékaik tekintetében, a német államokkal való kapcsolatuk és ezáltal az előttük megnyíló lehetőségek szempontjából, a társadalmi és a kulturális távolság következtében markánsan eltérő jellemzőkkel rendelkeztek, különböző folyamatok eredményeképpen telepedtek le Berlinben. S minthogy ezek a folyamatok nem választhatók el a város megosztottságának tényétől és hatásától, az újraegyesülést követő változások is jól vizsgálhatóvá válnak ezen az öt csoport példáján. *Arra keresem a választ, hogy a két városrészben megjelenő, egymástól markánsan különböző migrációs és térbeli*

etnikai kép mennyiben változott meg az 1992 óta eltelt közel húsz évben, s az egyes csoportok városban való letelepedésének térbeli irányát mennyiben határozzák meg a keleti és a nyugati városrész különbségei. A térbeli szegregációs folyamatok bemutatását követően – szintén hivatalos statisztikai adatokra támaszkodva – azt elemzem, hogy a térbeli helyzet milyen módon függ össze a gazdasági és munkaerő-piaci jellemzőkkel, az egyes kisebbségek tekintetében milyen demográfiai sajátosságok jelennek meg a többségi társadalomhoz képest, illetve ezek a jegyek az újraegyesülést követő időszakban milyen irányba változtak.

A térbeli és társadalmi-gazdasági szegregáció folyamatainak vizsgálatát követően azt az ismeretelméleti kérdést feszegetem (7. fejezet), hogy habár a bemutatott elemzések a tudományos munka kritériumainak megfelelnek és újszerű eredményekkel is szolgálnak, mégis számtalan olyan tényező játszik szerepet a kutatásban, amelyek ugyan evidenciaként jelennek meg, mégis erősen befolyásolják az eredményeket. *Azt vizsgálom, hogy az elemzésekben felhasznált térfelosztás, a választott lépték, az adatfelvétel jellemzői, vagy a kutató személye milyen hatással lehet arra a törekvésére, ami a valóság leírását célozza.*

A kutatások gyenge elméleti beágyazottsága mellett a (magyar) társadalomföldrajz gyakran emlegetett hiányossága a módszertani eszközök és szemléleti módok komplex használatának elmaradása. Trevor Barnes³ egy tanulmányában (BARNES, T. J. 2009) a kvantitatív elemzések és a kritikai szemlélet – gyakran összeegyeztethetetlennek kikiáltott – összekapcsolása mellett érvel, amely nemcsak egy lehetséges megközelítési módot jelent, hanem éppen ebből kifolyólag válhatnak a tudományos kérdések is mélyebben elemezhetővé. *Munkám utolsó fejezetében (8. fejezet) a kritikai szemléleti mód segítségével kísérletet teszek a Berlinben élő vietnámi kisebbség reprezentációjának bemutatására. Választásom azért esett erre a csoportra, mert a statisztikai elemzések alapján a róluk kirajzolódó kép sok szempontból ellentmondásos, s a média valóságteremtő erejének elméletére támaszkodva napilapok elemzésén keresztül egy finomabb szinten magyarázom a helyzetükben végbement változásokat. Így nem csak egy csoport reprezentációjának leírására, illetve egy kisebbség és*

³ Barnes az említett munkájában azzal foglalkozik, hogy a kvantitatív és a kritikai földrajz vélt belső ellentmondása nem csupán hamis, hanem komoly érveket sorakoztathatunk fel ezek összekapcsolásának szükségességéhez. A feltevés igazolásához a két irányzat kialakulásának és fejlődésének legfontosabb jellemzőit vizsgálja, majd Marx munkásságából, illetve annak interpretációiból kiindulva magyarázza a tudományelméletben végbement azon változásokat, amelyek napjaink meghatározó ellentéteit is létrehozták (BARNES, T. J. 2009).

Az amerikai társadalomföldrajzban a kritikai és a kvantitatív irányzatok egymáshoz való közelítésének igénye a 2000-es években egyre erősebbé vált. Ezt mutatja az is, hogy 2007-ben az *Association of American Geographers* éves találkozóján kiemelt hangsúlyt helyeztek a problémára, és ezt követően vezető szakmai folyóiratokban két tematikus szám (*Environment and Planning A* Vol. 41. No. 2., *The Professional Geographer* Vol. 61. No. 3.) jelent meg a kérdéskörrel foglalkozva – Barnes idézett tanulmánya is ezek közül való.

a többségi társadalom kapcsolatának pontosabb feltárására vállalkozom, hanem a társadalom-földrajzi kutatások ismeretelméleti kérdéseit is feszegetem.

3. Kutatási előzmények

A népesség városi térben való rétegződése és területi elkülönülése nem az elmúlt néhány század fejleménye, hanem a városok kialakulásával egyidős. Az egyes társadalmi berendezkedések és hierarchia, a társadalmakban ható hatalmi erőviszonyok, valamint az erőforrásokhoz való hozzájutás eltérő lehetőségének következményei mindig kitermelték az egyes csoportok közötti különbségeket, amelyek eltérő módon a térbeli szerkezetben is megjelentek.

A társadalmi-gazdasági folyamatok átalakulásával és az egyre intenzívebbé váló városodás következtében a városi kisebbségek tudományos kutatása a 20. század elején kezdődött, s az akkor kialakult Chicagói Iskola elméletei – minden kritika ellenére – a mai vizsgálatok egyik jelentős kiindulópontját alkotják. Ez nem jelenti azonban azt is, hogy a 20. század során a kérdés megközelítése mindenkor egyforma volt. A különböző társadalmi és politikai ideológiák, a tudományban és a hatalmi szinten folyó diskurzusok egészen eltérő formában kerestek válaszokat ugyanazon problémákra, illetve az egyes államok fejlődése ugyancsak nagyban meghatározta a kisebbségi kérdések megközelítésének módjait.

A vizsgálati kérdéssel a téma sokdimenziós jellegéből következően számtalan tudományterület foglalkozik. A ma leginkább uralkodó diskurzus – elsősorban a politikai aktualitásból és hatalmi viszonyokból eredeztethetően – az állami kereteket vizsgálva igyekszik megoldási lehetőséget kínálni a társadalmakat egyre inkább szétfeszítő etnikai problémákra. A gyakorlatban jelenleg azonban nem látszik, hogy bármely megközelítés elérte volna a kívánt eredményt, s az egyes társadalmaknak a központi problémák feloldásával biztos megoldást kínált volna. Az egyenlőtlenségek, az elégedetlenség, valamint a kisebbségek irányába tanúsított idegenellenesség továbbra is a konfliktusok homlokterében állnak, így a kérdés – hogyan magyarázható, értelmezhető, vizsgálható és írható le a kisebbségek és a többségi társadalmak kapcsolata az együttélés olyan intenzív színterein, mint az urbánus terek – ma is aktuális és releváns.

Munkám jelen fejezetében a városi etnikai kisebbségek kutatásának megközelítési módjait és változó szemléletét tekintem át a társadalomtudományi és szűkebben a társadalom-földrajzi szakirodalomban. Minthogy a vizsgálati téma számos tudományos diszciplína

határán helyezkedik el, fontosnak tartom több szinten bemutatni a kisebbségi közösségek társadalmi és gazdasági helyzetével, illetve térbeli megjelenésével kapcsolatos megközelítési lehetőségek szemléletmódját. Mivel a földrajz az erősen elméletimportáló tudományok közé tartozik (BENEDEK J. 2002. 21.), és a társadalom-földrajzi kutatások számtalan ponton támaszkodnak különböző társtudományok teóriáira, lényegesnek tartottam, hogy a szűk szakmai szakirodalmon túl a szociológia, a kultúratudományok és politikatudomány ide vonatkozó eredményeit is feldolgozzam. Az elsősorban angolszász és nyugat-európai elméletek mellett ezek hazai recepciójával szintén foglalkozom, és a kutatások közép-kelet-európai jellegzetességekből adódó különbségeire is rámutatok. Elsődleges célom, hogy – a magyar mellett túlnyomóan angol és német nyelvű szakirodalomra támaszkodva – a tudományban és a társadalmi-politikai diskurzusban végbement legjelentősebb fordulópontokra rámutatva a városi etnikai kisebbségek kutatásának mai irányait bemutassam.

3.1. A városi etnikumok kutatásának kezdetei

A modern városföldrajz egyik alappillérenek tekintett Chicagói Iskola a 20. század kezdetén alakult ki, s elsődlegesen a darwini elképzelésre építve (harc a létért) tanulmányozta a városi élet legfőbb konfliktusait (harc a térért) (PARK, R. E. 1925).

A 20. század eleji Chicago megfelelő területet kínált a kutatásoknak, ugyanis a város rohamos növekedése, a tömegesen érkező bevándorlók, az irányított várostervezés hiánya és a kriminalitás kérdései koncentráltan jelentek meg (KNOX, P. L.–MARSTON, S. A. 2007). Az iskola az egyes etnikai kisebbségek tekintetében abból az elképzelésből indult ki, hogy a térbeli megjelenés és a társadalomban elfoglalt helyzet között szoros kapcsolat van, és a természetes folyamatok következtében az egyes közösségek végül a teljes asszimiláció egyensúlyába jutnak el. Az út négy lépcsőfokon keresztül vezet (race-relation-cycle), amelyek a kapcsolatba lépés, a verseny és konfrontálódás, az alkalmazkodás és beilleszkedés, valamint a végső beolvadás szintjeit foglalják magukba (FARWICK, A. 2009). Így szinte egyenes párhuzam húzható a gazdasági-társadalmi pozíció és a térbeli megjelenési forma között. Amikor egy új etnikai csoport megjelenik a város területén a tagjai természetes módon védelmet keresve egymás közelében a belvárosi és többnyire leromlott épületállományú területeken telepednek le. Ahogy azonban az asszimiláció folyamata előrébb halad, és az adott közösség a beilleszkedés következő szintjére lép, nemcsak a területi zártsága oldódik, hanem átadja helyét az utána érkező bevándorló csoportnak. Ennek következtében mindig az a közösség mutatja (térbeli és társadalmi-gazdasági szempontból) a legszegregáltabb képet, amelyik a legkésőbb érkezett (PEACH, C. 2010a).

Az iskola természetesen számtalan, egymástól sokféle tekintetben eltérő nézetet fogott össze, s az azonos alapon nyugvó elméletek más-más formában igyekeztek leírni és magyarázni a tapasztalt jelenségeket (modellek megalkotása, a vizsgálat szintje, az asszimiláció pontos lefutása stb.). A század elején feltett kérdések a rájuk adott válaszokkal együtt azonban jelentős hatást gyakoroltak a földrajztudomány és a városföldrajz fejlődésére, valamint az etnikai kérdések további kutatására (EISENSTADT, S. 1952; GORDON, M. M. 1964; ESSER, H. 1980; NAUCK, B. 1988), s számos esetben – habár a társadalom változásai miatt eltérő kontextusban – máig is relevánsak maradtak.

A humánökológiai megközelítés az 1930-as évek végéig jelent meg a legmarkánsabban, ugyanis a városi etnicitás kutatása a társadalmi és gazdasági hatások miatt nagy figyelmet kapott. Jelentős változás a második világháború után következett be, amikor a liberalizmus – vagyis a szemléletmód, hogy az egyéni szabadság alkotja az emberi élet alapját – szélesebb térnyerésének következtében a csoport vizsgálata helyett sokkal inkább az individuum autonómiája került a gondolkodás előterébe. A liberális diskurzusban pedig idejétmúlt lett az az elképzelés, hogy az egyén cselekvését az etnikai hovatartozása is befolyásolja (GREGORY, D. ET AL. 2009).

A liberális eszme mellett a tudományban bekövetkezett pozitivista fordulat is erősen hatott a kutatásokra. A második világháborút követő fellendülés közegében, elsőként az angolszász világban kibontakozó kvantitatív forradalom a természettudományos módszerek általános alkalmazásának célját tűzte zászlajára. Így jellemzően az 1950/60-as évek alatt a társadalomtudományokban a matematikai-statisztikai módszerek, a modellezés, a törvényszerűségek keresése és leírása került az előtérbe. Számtalan vita bontakozott ki a területi elkülönülést mérő különféle indexek módszertani, valamint használati lehetőségeit illetően (DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. 1955; LIBERSON, S. 1963; TAUBNER, K. E.–TAUBNER, A. F. 1965). Az erősen kvantitatív irányzat mellett kisebb súllyal a puhább megközelítések is megjelentek: Milton M. Gordon (GORDON, M. M. 1964) az asszimilációt vizsgálva a térbeliség háttérbe szorításával a strukturális beilleszkedés mellett a kulturális oldalra is nagy hangsúlyt helyezett, s ezzel a figyelmet más irányba fordította, mint az ötvenes-hatvanas években zajló „indexháborúk” (PEACH, C.–ROBINSON, V.–SMITH, S. 1981).

Ugyan a Chicagói Iskola számos kritikát kapott rövest a kialakulását követően, ezek mégis a társadalmi-gazdasági folyamatok és a tudományos közeg fent említett változásai miatt a világháború után jelentek meg markánsabban. Egyesek túlzottan egyoldalúnak tartották az asszimilációs modellt, és hiányolták a befogadó társadalom szerepének hangsúlyozását. Egy másik fontos felvetés az iskola térszemléletéhez kapcsolódva kérdőjelezte meg azt, hogy a

városi tereket lehetséges-e csupán fizikai és épített közegnek tekinteni, vagy léteznek egészen más aspektusok is, amelyek ugyanúgy dominánsan hathatnak a társadalmi folyamatokra (ERDENTUG, A.–COLOMBIJN, F. 2002). Harmadik kritikaként az fogalmazódott meg, hogy a rassz és rasszizmus kérdése nem kapott elegendő hangsúlyt az elméletek kidolgozásánál, mert míg az alapján minden egyes csoportnak asszimilálnia kellett volna, addig az amerikai valóság elsősorban a fekete lakosság tekintetében egészen eltérő képet mutat (GREGORY, D. ET AL. 2009).

A hazai etnikai kutatások alapvető eltéréseket mutatnak a nyugat-európai és észak-amerikai vizsgálatoktól. Az eltérés gyökere az Európa nyugati és keleti részében elhelyezkedő államok nemzetfelfogásának különbségeiben keresendő. Míg a 20. század első felében nyugaton elsősorban a bevándorló kisebbségek térbeli, társadalmi és gazdasági helyzetének elemzése volt a meghatározó, addig Közép-Kelet-Európában a 19. század végi nemzetiségi ébredés hatására az egyes nemzetek területi igényének igazolása állt a középpontban. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával és az új államhatárok kijelölésével kaptak a Kárpát-medencében igazán nagy lendületet az etnikai vizsgálatok és az etnikai térképek készítése, amelyek népszámlálási adatokra támaszkodva a határon belüli nemzetiségi csoportok és a határontúli magyarság elemzését vállalták. A két világháború közötti időszakban így a földrajztudomány erősen összekapcsolódott a politikai törekvésekkel, és a nemzeti egység megteremtésének szolgálatába állt (KLINGHAMMER I.–GERTSÁK G. 2010).

A Kárpát-medence makrofolyamatainak elemzése mellett – lényegesen kisebb súllyal – a városi és főleg a budapesti etnikumok helyzetének leírása is megjelent (KÖRÖSY J. 1882; ILLYEFALVI I. L. 1933). Ezek a munkák a nyelvi és a faji statisztikák vizsgálatával foglalkoztak, és a magyarosodás előrehaladását igyekeztek minél pontosabban megragadni. Ennek gyökere egyrészt ugyancsak a nemzeti tudat erősítése volt elsősorban a német nyelvű városi lakossággal szemben, másrészt pedig a magyarrá válás „miként-jének” megválaszolását célozta⁴ (THIRRING G. 1935).

A második világháborút követő politikai és ideológiai változások okán az 1960-as évekig az etnikai kérdések nem jelentek meg a kutatásokban. Ekkor a magyarság helyzetével leginkább a szomszédos országok szakemberei foglalkoztak. Az 1980-as évektől fordult a

⁴ „A magyarosodás folyamata azonban sokkal fontosabb és életbevágóbb népesedési jelenség, mintsem hogy ezek az adatok annak felismerését kielégítő módon lehetővé tennék. A népszámlálások eredményei a magyarosodásnak csak külső méreteit, a folyamat eredményeit derítik ki; a belső folyamatot azonban, mely a nemzeti átalakulást előidézte, nem világítják meg. Régi igyekezete volt tehát a kutatóknak, hogy a statisztika fegyvereivel lehetőleg bevilágítsanak a magyarosodási folyamat mikéntjébe és elvonatkoztatva a magyarságnak kívülről való beözönlésétől kiderítsék, hogy az idegennyelvű lakosságnak magyarrá való válása mily méretű és miként megy végbe.” (THIRRING G. 1935, 294.)

szovjet tudomány is az etnikai kérdések felé, és a második világháborút követően itt készült el az első átfogó elemzés (demográfia, térszerkezet, kisebbségek stb.) a magyarokról. Ezzel összekapcsolódva az átmenet éveiben indult meg az a tudományos munka, amely egyrészt a korábbi évtizedek folyamatainak feltárására, illetve jelenlegi tendenciák elemzésére vállalkozott (KOC SIS K. 1997).

A 20. század első felében a nyugati etnikai kutatásokat meghatározó elméletek (Chicagói Iskola) lényegesen később, az 1980-as évektől jelentek csak meg Magyarországon. Ugyan a modellekre támaszkodva készültek részben etnikai alapú vizsgálatok is (CSANÁDI G.–LADÁNYI J. 1988, 1992), de nagyrészt a társadalmi egyenlőtlenségek egyéb (pl. jövedelmi különbségek, dzsentifikáció) dimenzióinak feltárására és a térszerkezet jellemzőinek elemzésére vállalkoztak (EKLER D.–HEGEDÜS J.–TOSICS J. 1980; CSÉFALVAY, Z.–POMÁZI I. 1990; LICHTENBERGER, E. 1996).

3.2. A kutatások mai irányai

A 20. század elején Robert Park (PARK, R. E. 1925) azt jósolta, hogy az egész föld a rasszok és kultúrák olvasztótégelyévé fog válni. A harmadik évezred elején azonban nem látszik, hogy a globális folyamatok felgyorsulásával ez a feltevés igazolódott volna. A nyugati társadalmakban folyamatosan megjelenő városi zavargásokat mind a társadalmi-politikai, mind pedig a tudományos diskurzus elsősorban az etnicitás, az egyenlőtlenségek és a szegregáció kérdéseivel igyekszik magyarázni (HILLMANN, F.–WINDZIO, M. 2008).

A következőkben a kisebbségek helyzetével kapcsolatos vitáknak két területét vázolom fel, amelyek a mai diskurzusokban a legjelentősebben vannak jelen. Ez egyrészt a politikai keret létrehozását és a lehetséges politikai keretek kritikáit jelenti, másrészt a társadalomtudományokban megjelenő elméletek, illetve vizsgálati irányok bemutatására szorítkozik.

3.2.1. Az asszimiláció és multikulturalizmus politikai eszméi

Amennyiben elfogadjuk, hogy a társadalmi helyzet és a térbeli megjelenés között kapcsolat van, akkor arra is figyelemmel kell lennünk, hogy a szegregáció vagy a marginalizáció kérdésére ható tényezőket több különböző szinten definiáljuk. A hatalmi gyakorlat mindenképpen létrehoz egy keretet, amiben a témakör vizsgálatának határa megjelenik. Ezen a szinten a vita elsősorban a politikában és a politológiában jelenik meg, és a tudományban folyó vitákra is erősen hat. Az állam, ahogyan a történelem folyamán a nagyon kiélezett helyzetekben (például európai zsidóüldözés vagy a dél-afrikai apartheid rendszer)

drasztikusan hatott az etnikai különbségek térbeli megjelenésére, úgy ma is alapvető struktúrákat határozhat vagy erősíthet meg (GREGORY, D. ET AL. 2009). Éppen ezért tartom fontosnak, hogy a politikai kereteket közvetetten kialakító és formáló elméletek legfontosabb jellemzőit és kritikáit ismertessem.

A szakirodalomban számtalan megközelítés különíthető el, amelyek különféle lehetőségeket kínálnak az egyre komolyabbá váló társadalmi feszültségek rendezésére. A legismertebb vita a multikulturalizmus támogatása és az asszimilációs elképzelések megvalósítása között alakult ki. A központi kérdés mindkét esetben az, hogy az egyes kisebbségi csoportok helyzete a többségi társadalmon belül a marginalizálódás vagy az integráció felé vezet-e. Habár az eredményességet meglehetősen nehéz mérhetővé tenni, mégis talán a legfontosabb a mai domináns folyamatok irányvonalainak pozitív vagy negatív irányultságát meghatározni⁵.

A multikulturalizmus elgondolása annak ellenére, hogy a sokféleségben rejlő előnyöket hangsúlyozza, mégis kiemeli az elsődleges lojalitást a társadalom (vagy másként állam) egészéhez, s csak másodlagosan hangsúlyozza az egyéni „kulturális örökséghez” való ragaszkodást. Pozitív értelmezése szerint, az asszimiláció ellentettjeként meghatározva, a pluralitás elismerésének és a demokratikusabb, nyitottabb közös kultúra kialakulásának lehetőségét teremti meg, míg a negatív megközelítés szerint éppen az integrált társadalom ellentettjét jelenti, ahol az állam nem tudja kezelni az eltérő kultúrák és a gazdasági státuszok különbségeinek megnyilvánulásait.

A multikulturális társadalmak tekintetében Anna Triandafyllidou (MODOOD, T.–TRIANDAFYLLIDOU, A.–ZAPATA-BARRERO, R. 2006) a *demokratikus liberalizmust*, a *mérsékelt szekularizmust* és a *vallási pluralizmust* a legfontosabb három alappillérként nevezte meg. A társadalom, amelyben ezek az alappillérek kifejeződnek, egyénekből és olyan csoportokból áll, amelyek ugyanolyan valóságosan léteznek, mint maga az egyén. A plurális társadalmak éppen azzal konfrontálódnak a leginkább, hogy ezeknek a csoportoknak és a csoportok tagjainak más-más jellemző határozza meg az identitását, melyet különböző formában és intenzitással élnek meg, így egyszerre többféle diverzitás él egymás mellett. A „sokféleség sokfélesége” az a tulajdonság, amely jelzi, hogy a multikulturalizmusnak minden esetben rugalmas rendszerként kell működnie. A három alappillér állandó, de az a gyakorlat,

⁵ Az asszimiláció és főleg a multikulturalizmus témaköre a szociológiai szakirodalomban szintén megjelenik, azonban ezek a munkák az egyének és a csoportok beilleszkedésének folyamatával, annak lépcsőfokaival és összetevőivel foglalkoznak, nem pedig az állami keretek kérdésével. Magyar nyelven a témát ld. bővebben: PFENING V. 2012.

amelyen keresztül kifejeződik, a nemzeti, politikai, történeti kontextusban alárendelt marad. Természetesen számos kritika érte ezt a megközelítést. Egyesek (JOPPKE, C. 2004) a teljes társadalom szemléletváltásának hiányát hangsúlyozzák, ami ellehetetleníti a gyakorlati eredményességet. Mások (BARRY, B. 2001) a „mi-ti” dichotómia nyomtatékosításával éppen a merev identitáskategóriák fennmaradását és a kisebbségek társadalmi-térbeli szegregációját látják erősíteni – így az eredmény csupán sok monokultúra egymás mellett éléseként definiálható (párhuzamos társadalmak).

A gyakorlatban megjelenő másik út az asszimiláció lehetősége, amely jogi és kulturális tekintetben látszólag a könnyebb beilleszkedés esélyét kínálja. A sokszor francia-modellként (PAULY, R. J. 2004) meghatározott megközelítés egyszerre ajánlja a nemzeti identitás átvételét, és közben a legégetőbb kisebbségi kérdésként definiált iszlám kulturális hagyományok támogatását. Az elmélet s gyakorlat kritikusai (LAURENCE, J.–VAISSE, J. 2006) viszont éppen azt hangsúlyozzák, hogy a valóságos szakadékok pont az etnikai és vallási különbözőségek figyelmen kívül hagyása és elmosása miatt növekednek, s így a megoldások valójában csak látszatban léteznek. A központi kérdés nem az, hogy miként lehet egy vallási-etnikai kisebbség csoportjához tartozóként egy idegen társadalomba beilleszkedni, hanem hogyan lehetséges egyszerre egy vallási-etnikai identitás és örökség hordozójának, valamint egy időben egy másik állam egyenlő tagjának lenni.

Az európai (és az észak-amerikai) gyakorlatban jelenleg nem látszik, hogy bármely megközelítés elérte volna a kívánt eredményt. Az államok szintjén nem valósult meg sem a strukturális (térbeli, társadalmi-gazdasági, intézményi), sem pedig a kulturális (vallási, etnikai, identitásbeli) integráció, így a gyakorlati megoldás tekintetében újfajta megközelítéseket kell keresni (TIBI, B. 2010).

Nyugat-Európa egyik legkomolyabb társadalmi problémáját a muszlim kisebbségek integrációja jelenti, ami habár megjelenését tekintve térbeli-gazdasági-társadalmi szegregációt jelent, mégis vallási-kulturális kontextusban elhelyezkedő kérdésként értelmezhető (TIBI, B. 2010). Ezen törésvonal mentén rajzolódik ki egy másik szemléleti lehetőség, amely elsősorban a muszlim kisebbségek integrációjának lehetséges útjait feszegeti. A feldolgozott szakirodalom két megközelítést különböztet meg, amelyek élesen egymással szemben helyezkednek el.

Egyrészt beszélhetünk Európa folyamatos iszlamizálásáról (LEWIS, B. 2004, 2009; HUNTINGTON, S. P. 2004), mely diskurzus a nemzetállamok szintje helyett a nyugati világ és az iszlám feszültségtől terhes kapcsolatáról szól, s az állandó konfrontáció legfőbb színtereként a nyugat-európai államokat jelöli meg. A legradikálisabb nézetek a migrációt az

iszlám támadásának értelmezik, s így a mai folyamatokat Európa muszlimok általi meghódításával azonosítják. Másrészt azonban az előbbi megközelítéssel szöges ellentétben álló szemlélet is megjelenik, amely a nyugat-európai muszlimok integrációját ahhoz a kérdéshez kapcsolja, hogy a kisebbségek milyen formában és mértékben adaptálják az európai térben az iszlám vallási és kulturális örökségét, s képesek-e befogadni a nyugati világ pluralista értékeit (RAMADAN, T. 2004; TIBI, B. 2010). Az euró-iszlám elképzelése szerint Nyugat-Európában olyan társadalmi és politikai problémák léteznek, amelyek etnikai-vallási színezetben tűnnek fel. A második-harmadik generációs bevándorlók számára az adja a legnagyobb kihívást, hogy egyszerre kell az iszlám és a nemzeti-kulturális identitást képviselniük. Éppen ezért a megoldás egy civil iszlám létrehozásában rejlik, amelynek keretében az európai muszlimoknak számos kérdést kellene újra definiálniuk. Ezek a kérdések ezen a ponton kapcsolódnak össze a korábban tárgyalt, multikulturalizmust meghatározó alappillérekkel. Azonban míg a multikulturalizmus rendszerében az állam felelőssége az alapelvek biztosítása, addig az euró-iszlám tekintetében a kisebbségek szerepére tolódik a hangsúly. Az évtizedek óta Németországban élő, az iszlám megreformálását támogató szír származású politológus, Bassam Tibi (TIBI, B. 2010) egyrészt a pluralizmus kérdését határozza meg újradefiniálандónak, amely nem sokféleséget jelent, hanem azonos szabályok és értékek mentén létező különbözőséget, másrészt pedig a tolerancia fogalmát, amely ugyancsak nem egyenlő az iszlám államokban gyakorolt megtűréssel a keresztények és a zsidók irányába – sokkal inkább az aktív elfogadást jelenti. Nincsen köztes út a gettókban való szegregáció és az euró-iszlám elképzelése között, s éppen ezért fontos azt hangsúlyozni, hogy mindezek mellett az egyes államok felelőssége is egyértelmű.

3.2.2. A társadalomtudományi kutatások megközelítései

A politikai szint mellett a társadalomtudományokban az 1990-es évek elejétől megjelent, és az előzőekben felvázolt multikulturalizmus–asszimiláció vitára adott egyfajta válaszként értelmezhető a posztkolonialista elméletek alkalmazása. A posztkolonialista gondolkodás az irodalom- és kultúratudományok területén bontakozott ki elsőként, és a gyarmatosítás egyenlőtlen hatásait veszi vizsgálat alá. Egységes eszmerendszere nem alakult ki, az egyes kutatók különböző pontokra helyezve a hangsúlyt másként határozzák meg a posztkolonializmus konkrét célját. Az elmélet a gyarmatosítás értelmezését a gyarmati diskurzusok kritikai olvasatán keresztül kívánja megtenni, és a kolonialista viszonyok jelenkori megjelenési formáit szándékozza bemutatni. Ehhez kapcsolódik szorosan azoknak a függőségi viszonyoknak a leírása, amelyek a gyarmati birodalmak hivatalos felbomlása után

ma is fennállnak a gyarmatosító és gyarmatosított társadalmak között. Különös hangsúlyt helyez az elméleti megközelítés a különböző városi formák és az építészet reprezentációira, amelyek ma is az egyenlőtlen viszonyok megjelenését szolgálják (GREGORY, D. ET AL. 2009).

Míg a posztkolonialista munkák elsősorban az egykori gyarmatosított országok városainak társadalmi egyenlőtlenségeit vizsgálják, addig a posztimperialista elméletek a gyarmatosító hatalmak kolonialista, posztkolonialista viszonyaiból eredő városi problémákat helyezik a középpontba. A nyugat-európai és az észak-amerikai nagyvárosok etnikai csoportjai túlnyomóan az egykori gyarmati országokból érkeztek, és ez a posztkolonialista migráció hatással van a befogadó városok gazdaságára, társadalmára, vagy vallási és biztonsági kérdéseire. A legégetőbb problémák közé tartozik ezeken a területeken a társadalmilag és gazdaságilag marginalizált helyzetű kisebbségi csoportok integrálása. A posztkolonialista elméletek természetesen számtalan kritikát kaptak – ilyen például annak a leegyszerűsítő attitűdnek a megkérdőjelezése, amely a konfliktusok elemzésénél a gyarmatosítás előtti időszak tendenciáinak lényegesen kisebb hangsúlyt ad, illetve a túlzott elméletiség, ami a szemléletformáló hatás mellett az empirikus kutatások hiányára mutat rá (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N. 2009).

Míg a posztkolonialista és posztimperialista elméletek az egykori gyarmati országok kisebbségeinek vizsgálata felé fordulnak, addig a szociológia területén született teória, a közvetítő kisebbségek elmélete (theory of middleman minorities) egy másfajta jellegzetességgel bíró kisebbségi csoport jellemzőit vizsgálja (TURNER, J. H.–BONACICH, E. 1980, 2001). A társadalomtudományi kutatások már az 1950-es évektől rámutattak arra a jelenségre, hogy az egyes etnikai csoportok túlnyomóan a többségi társadalom alsóbb rétegeiben helyezkednek el. Azt is feltárták azonban, hogy léteznek olyan kisebbségek, amelyek a társadalmi rétegződés középső és felső szintjein foglalnak helyet, és gazdasági szempontból is közvetítő szerepet játszanak – ilyen csoportot jelent a zsidóság Európában vagy a kínai kisebbség Délkelet-Ázsiában. Az elmélet arra keresi a választ, hogy mely kulturális, kontextuális és szituációs tényezők a legmeghatározóbbak ezen csoportok létrejöttében és fennmaradásában. Ugyan a földrajzi dimenzió és a városi kontextus nem része az elméletnek, mégis számtalan kérdést felvet a kisebbségi és többségi társadalom kapcsolatának formálódásáról, és ezáltal az empirikus kutatások számára is jó kiindulási pontot ad.

Összességében a politikai szinttel ellentétben a társadalomtudományok empirikus kutatásai inkább a közösség és az egyén helyzetére fókuszálva, a keretek mögé nézve próbálják magyarázni a ma zajló folyamatokat. Egyrészt olyan kérdések kerülnek itt előtérbe,

mint a szegregáció hatásai az individuumra, az identitás építőelemeinek jellemzése és változása, az etnikai jellemzők feltárása és hatása az egyén cselekvésére, vagy a szegregáció és az oktatási rendszer, képzési lehetőségek közötti kapcsolatok vizsgálata (FARWICK, A. 2009; GREGORY, D. ET AL. 2009). Mindenképpen meg kell említeni ezen a ponton a 20. század végén a társadalom- és szellemtudományokban végbement kulturális fordulatot, ami a kérdésfeltevések irányát és a vizsgálat léptékét nagyban befolyásolta, s ezzel – minden jogos vagy jogtalan kritika ellenére – új lehetőségeket is nyitott elsősorban a kvalitatív módszerekkel készült elemzések számára. Az új kulturális földrajz képviselői egyre kisebb területre összpontosítva végzik a kutatásaikat, a konkrét fizikaitól távolodva az absztrakt térbe helyezik a vizsgálatot, illetve egy bizonyos hely jellemzői helyett a hely jelentésének és hatásának leírása kerül a középpontba (PEACH, C. 2002). A klasszikus etnográfiai és antropológiai módszerek (interjú, résztvevő megfigyelés, fókuszcsoport) mellett a média termékeinek vagy a képzőművészeti, építészeti, szépirodalmi alkotásoknak a vizsgálata az angolszász társadalom-földrajzi kutatásokban már egyértelműen teret hódított, s új értelmezési lehetőségeket kínál. Ezek a kvalitatív elemzésekhez felhasználható források azonban „*soha nem áttetsző ablakai a világnak*” (ROSE, G. 2001, 6.), éppen ezért a kutató által megfogalmazott és tudományosan alátámasztott interpretáció igen erősen kötődik a kutatást körbevevő társadalmi és politikai viszonyokhoz, illetve a vizsgálatot végző személy tulajdonságaihoz vagy világnézetéhez (CLOCKE, P. ET AL. 2004).

A hazai, etnikai kérdéseket feszegető földrajzi kutatások elsődlegesen a korábban említett okok miatt a rendszerváltozást követően élénkültek meg, s egyrészt a határon túli magyar kisebbség (KOC SIS K. 1997; KOC SIS K.–BOTT LIK ZS.–TÁTRAI P. 2006), másrészt a korábbi századok folyamán a mai Magyarország területén letelepült vagy letelepített csoportok helyzetével foglalkoznak (BOTT LIK ZS. 2002a, 2002b). Emellett a városi kisebbségek kérdéskörében főként – mint a hazai feszültségek egyik legjelentősebbikére – a szegénység és a budapesti cigány lakosság helyzetére fókuszálnak. A rendszerváltást követően és a határok megnyílásának következtében megindult társadalmi folyamatok hatására az utóbbi egy-másfél évtizedben azonban a külföldiek bevándorlásával és helyzetük vizsgálatával foglalkozó tanulmányok is megjelentek.

Ugyan a cigány népesség nem alkot újonnan megjelenő csoportot az 1990-es évektől, mégis az egyenlőtlenségek növekedése és az új, egyenlőtlenségeket jobban elfogadó ideológiai közeg lehetőbbé tette ezen elemzések nyíltabb felvállalását. A rendszerváltás előtti évek vizsgálatait egyrészt az 1971-es országos cigánykutatás részeként jelentek meg, és átfogó képet igyekeztek adni a roma lakosság társadalmi és gazdasági helyzetéről (KEMÉNY I. 1975),

másrészt pedig különböző szempontok kiemelésével a speciális jellegzetességekre igyekeztek rávilágítani, példaképpen az oktatás területét érintő jellemzők bemutatására (SOLT O. 1979).

Ladányi János az 1980-as évek végén már rámutatott a fővárosi cigány népesség szegregációjának növekvő problémájára (LADÁNYI J. 1989; CSANÁDI G.–LADÁNYI J. 1992), azonban kutatásait a rendszerváltás után a következő két évtized folyamataival is kiegészítette (LADÁNYI J.–SZELÉNYI I. 1999; LADÁNYI J. 2008, 2010). Egyrészt a roma népesség városszerkezeti elhelyezkedésének jellemzőit tárta fel, másrészt pedig, ezzel összefüggésben, a társadalomban és a gazdaságban elfoglalt pozícióit vizsgálta. Ladányi munkái nemcsak statisztikai adatokra, hanem terepmunkára és kvalitatív módszerekre is támaszkodva komplex szemléletben tárták fel a cigány kisebbség státuszának jellemzőit, illetve a többségi társadalomban elfoglalt helyzetük változását.

A kapitalista gazdaságba és a nyitottabb politikai rendszerbe való átmenet számos új – többnyire marginális – csoport létrejöttében játszott fontos szerepet. A határok megnyílásával és a nyugat-európai államok migrációs politikájának szigorodásával, majd pedig az európai uniós határok könnyebb átjárhatóságával szabadabb lehetőségek nyíltak az egyes nemzetiségek számára, hogy Magyarországon, illetve a gazdasági szempontból legvonzóbb Budapesten telepedjenek le. Ebben a témában egyedinek nevezhető Demeter Zajzon Mária (DEMETER Z. M. 1994) tanulmánya (*A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata – honos népcsoportok és bevándorlók*), melyben egyrészt népszámlálási adatokra és kérdőívekre, mélyinterjúkra támaszkodva mutatja be Budapest egészére vonatkozó a város nemzetiségi képét, és az egyes kerületek és csoportok jellegzetességeit.

Az ezredfordulót követően fordult az érdeklődés intenzívebben a budapesti külföldi lakosság vizsgálata felé. Elsősorban a nemzetközi migrációs szakirodalom legismertebb, legáltalánosabb elméleteibe ágyazott szociológiai, demográfiai (RAMOND, I. 1998; KÖSZEGHY L. 2009; RÉDEI M. 2009; KÖSZEGHY L. 2010), illetve kvantitatív adatokra épülő általános, egész Budapestre vonatkozó földrajzi (PFENING V.–KÖSZEGI M. 2010) jellemzők leírása és magyarázata jelenti az első lépéseket a magyar főváros nemzetiségi jellegzetességeinek és folyamatainak feltárásában.

Az egyes etnikai/nemzetiségi csoportok egyedi tulajdonságainak vizsgálata még sok lehetőséget rejt magában. Elsősorban a kínai diaszpóra kutatása jelenik meg a szakirodalomban (KERESZTÉLY K. 1998, 1999; IRIMIÁS A. 2009; NYÍRI P. 2010; VÁRHALMI Z. 2010), amely a vizsgálatokat befolyásoló adatfelvételi pontatlanságokat, vagy a kínai kisebbség által megtalált és kihasznált, a magyar gazdasági szerkezetváltás folyamán létrejövő rések alapos elemzését vállalja magára.

A városi kisebbségek és a külföldiek helyzetének elemzése napjainkban az egyéni vizsgálatok mellett nemzetközi és interdiszciplináris kutatások keretében (EDUMIGROM, AT HOME IN EUROPE, CITIES OF MIGRATION, TIES PROJECT), döntően komparatív szemléletben igen intenzíven zajlik. A politikai és a tudományos világ képviselői számos, elsősorban uniós projekt keretében keresik a választ az egyre mélyebb és nagyobb területű integráció felé haladó Európát feszítő társadalmi kérdések megoldási lehetőségeire – a problémakör vizsgálatába ezen a módon is bekapcsolódik a magyar tudományos élet.

A budapesti kisebbségek vizsgálatában túlnyomóan a klasszikus, elsősorban leíró jellegű szemléletmódok és módszerek nyerne teret. Néhány üdítő kivételtől eltekintve (ÖRKÉNY A.–SZÉKELYI M. 2010) lényeges hiányt jelentenek egyrészt a külföldi bevándorlók beilleszkedését magyarázó elméletek, illetve a magyar kontextusban való alkalmazásuk. Másrészt az angolszász társadalomtudományokban bekövetkezett térbeli és kulturális fordulatok nyomán megszülető sokszínű és újszerű megközelítési módok a magyar szakirodalomban elméleti szinten is csak erősen megkésve jelennek meg, az alkalmazott kutatások területén pedig alapvetően hiányoznak. A nyugati tudományos közegben széleskörűen elterjedt szemléletek hazai adaptálása számtalan új utat nyithatna meg a városi kisebbségek kutatásának területén, illetve a magyarországi folyamatok mélyebb megértésében is mérőkövet jelentene.

3.3. A berlini kisebbségek vizsgálatának szakirodalmi előzményei

Berlin külföldi vagy migrációs háttérrel rendelkező lakosságának a kutatása és városi térben való megjelenésének kérdései az 1970-es évektől kaptak nagyobb hangsúlyt a társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai elemzésekben. A nagyvárosi konfliktusok, a térbeli és társadalmi szegregáció kérdéskörének, valamint a migráció vizsgálatának határmezsgyéjén elhelyezkedő kutatási téma a 20. század folyamán megteremtett elméleti keretekhez nyúlik vissza.

A 19. századtól kezdődően az ipari forradalom hatásaként, elsősorban az ipar átalakulásának és a közlekedés fejlődésének következtében a rurális területekről a városba áramló népesség korábban nem tapasztalt társadalmi feszültségekkel és kihívásokkal került szembe. Georg Simmel (SIMMEL, G. 1903) művében ezen újszerűen megjelenő életformához kötődő alapvető konfliktusok jellemzését, és a kialakuló nagyvárosok megoldandó problémáinak elemzését a 20. század eleji Berlin kapcsán végezte el. A későbbi kutatások a Chicagói Iskola (PARK, R. E. 1925) eredményeinek elméleti alapjához visszanyúlva a térért való harcként definiálták az egyes társadalmi csoportok szerveződését a nagyvárosokban,

amelynek során a kialakuló térbeli formáció számos tekintetben kifejezi a városi társadalmi különbségek gyökerét és egyben következményét is (SCHROEDER, K. 1955; SCHÖLLER, P. 1974; HÄUSSERMANN, H. 1998; MARCUSE, P. 1998).

A Chicagói Iskola városökológiai megközelítésével párhuzamosan azonban nemcsak az egyes társadalmi csoportok helyzetének vizsgálata, hanem a nagyvárossá váláshoz kapcsolódó számos, a népesség helyzetére is erősen ható kérdéskör került előtérbe: a túlszűfoaltság, a lakás-szűkösség, a közlekedés fejlődésének káros hatásai stb. (WAGNER, M. 1929; LEYDEN, F. 1933). A második világháborút követő időszakban pedig már a kialakuló kettős társadalmi-gazdasági rendszerek vizsgálata kapott jelentősebb hangsúlyt a földrajzi megközelítésű kutatásokban (SCHLIER, O. 1955; BERGER, L. 1965).

A Németországban az 1970-es évektől egyre komolyabb problémává váló etnikai sokszínűség kérdésével a tudományok széles köre foglalkozik, azonban azt egymástól merőben különböző nézőpontokból vizsgálják. Egyesek a városi kisebbségek jelenlétét elsősorban társadalmi-politikai problémaként interpretálják (BERGER, M.–GALONSKA, Ch.–KOOPMANS, R. 2004, BLOOMFIELD, J. 2003; PÉCOUD, A. 2002; YURDAKUL, G. 2006), mások a növekvő társadalmi és kulturális távolságot etnikai-vallási konfliktusként jellemzik (KIM, L. 2000), míg a kutatók egy harmadik csoportja a kisebbségek önmagukra és a többségi társadalomra visszatükröződő identitásának problémáját feszegetik (BEHR, M. 2006; PÉCOUD, A. 2004).

A nyugat-németországi nagyvárosokban tapasztalt etnikai kérdésekkel, és elsősorban a lakásviszonyok és a vendégmunkások térbeli szegregációjának kapcsolatával az 1970/80-as években már számos kutató foglalkozott (HOFFMEYER-ZLOTNIK, J. 1977; HOLZNER, L. 1982; REIMANN, H. 1987). Habár a Berlin egészét érintő társadalmi és etnikai folyamatok leírására az 1980-as évekből már akad példa (MÜLLER, H. 1985), a város különleges történelméből kifolyólag a két városrész közötti elszigeteltség és az adatok hiánya miatt csak az 1990-es években jelentek meg átfogó művek (FACCANI, B. 1994; KAPPHAN, A. 1995; SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995; KAPPHAN, A. 1997a; AMANN, R.–VON NEUMANN-COSEL, B. 1997; LANG, B. 1998). Ekkor azonban a kutatás már nem csak az elmúlt három évtized rekonstruálását tűzte ki célul (GRUNER-DOMIĆ, S. 1996), hanem a városeggyesítés időpontjában felmért állapotra ható új folyamatokat és fejlődési irányokat is igyekezett leírni (HOFMEISTER, B. 1995; KEMPER F.-J. 1998a, 1998b; GESEMAN, F. 2001; HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002, 2004; SCHULZ, M. 2002).

Egyes tanulmányok a történeti különbségek figyelembevételével a keleti és a nyugati városrészben élő külföldiek közötti életmódbeli eltérésekre helyezték a hangsúlyt (KOLINSKY,

E. 2005; KIL, W.–SILVER, H. 2006; SILVER, H. 2006), mások a külföldi és a német társadalom közti státuszbeli eltéréseket és szociális, politikai problémákat (SCHMIDT, I. 1991; HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A.–MÜNZ, R. 1995; BERGER, M.–GLONSKA, C.–KOOPMANS, R. 2002), vagy az egyes etnikai csoportok jelenlétének jellemző vonásait és integrációjának helyzetét (DOOMERNIK, J. 1997; LAURENCE, J. 1999; GESEMANN, F. 2001; MIERA, F. 2008; MIKHALEVA, A. 2008; DENNIS, M. 2007; STACHELBERGER, D. 2007; PICKLER, E. 2008; SULE, O.–ERGOZ-KARAHAN, E. 2010) vizsgálták.

A berlini migrációs folyamatok tipizálása mellett (CYRUS, N. 1999) a szakirodalom jelentős része foglalkozik a munkavállalási célú migrációval és ennek társadalmi, gazdasági okaival, illetve következményeivel – különbséget téve a rövid távú és cirkulációs (MIERA, F. 1996; CYRUS, N. 2001a; CYRUS, N. 2001b), illetve a hosszú távú vándorlás (SEN, F.–GOLDBERG, A. 1994; GRUNER-DOMIĆ, S. 1996; WEISS, K. 2005) jellemzői között. A vendégmunkások jellemzőinek feltárása mellett a menekült státusszal rendelkező népesség kérdésköre is megjelenik, különös hangsúllyal a balkáni háború problémaköréhez kapcsolódva (THIMMEL, S. 1994; MIHOK, B. 2001; HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002).

Az etnikum-specifikus jellemzők kutatásánál fontos kérdésköröket jelent az etnikai gazdaságok létrejöttének, funkciójának és működésének leírása (KAPPHAN, A. 1997b, 1997c; SIMON, K. 1999; WEISS, K.–DAVIS, M. 2005; SCHMIZ, A. 2011a), a korstruktúra és a nemi megoszlás jellemzőinek bemutatása (HILLMANN, F. 1999; KEMPER, F.-J. 2007), a lakáshelyzeti pozíciók elemzése (TUCHSCHERER, C. 1993; BEETZ, S.–KAPPHAN, A. 1997), valamint megjelenik a transznacionalitás jelentőségének (CAGLAR, A. 2001; SCHMIZ, A. 2011b), illetve a vallás – különösen az iszlám – szerepének (BEST, U. 1999; JONKER, G.–KAPPHAN, A. 1999; KIM, L. 2000; OPEN SOCIETY INSTITUTE 2010) a vizsgálata is.

Módszertani szempontból egyrészt jelen vannak a hivatalos statisztikákat elemző és azokat térképező munkák (TUCHSCHERER, C. 1993; KAPPHAN, A. 1997a; SCHULZ, M. 2002; KEMPER, F.-J. 2007), másrészt pedig ettől markánsan elválasztva a puhább (pl. fókuszcsoport, mélyinterjú), elsősorban a szociológiában alkalmazott módszerekre támaszkodó kutatások (BUI, P. 2003; OPEN SOCIETY INSTITUTE 2010; SCHMIZ, A. 2011a). Hiányoznak egyrészt a metodikai szempontból komplex, másrészt pedig a több, különböző, a Berlinben élő kisebbség helyzetének alaposabb összehasonlítását bemutató elemzések.

Disszertációm ezen a ponton illeszkedik a korábbi kutatások sorába és egészíti ki őket. Értekezésemben *komparatív szemléletben* vállalkoztam a *különböző háttérrel* (pl. etnikai szempontból kevert területen élő „őshonos” csoport, egykori vendégmunkásként letelepedett csoport, menekültként érkezett csoport) *rendelkező kisebbségek térbeli és társadalmi-*

gazdasági helyzetének leírására, illetve ezen eredmények összekapcsolására. Mivel a felhasznált statisztikai adatok egy része nem nyilvános, és ezeket a Berlin-Brandenburgi Statisztikai Hivatal külön kérésre állította össze számomra, a bemutatott eredmények mindenképpen újdonságot jelentenek az egyes csoportokra vonatkozóan. Fontosnak tartottam, hogy különböző szemléletmódok alkalmazásával dolgozzak, és így ezek integrálásával mélyebb szinten mutassam be a Berlinben zajló etnikai folyamatokat. Így a statisztikai munka mellett a napilapok tartalomelemzése nem csak újfajta megközelítést jelent a berlini kisebbségek eddigi szakirodalmában, hanem a magyarországi társadalom-földrajzi vizsgálatok számára is releváns irány lehet.

4. Adatbázis, metodika, módszertani kérdések

Munkám módszertani szempontból két pillérre támaszkodik: alapját egyrészt a kvantitatív adatok statisztikai feldolgozása és elemzése, másrészt a kvalitatív vizsgálat eredményeinek értékelése adja. A városi társadalmi vizsgálatokkal foglalkozó szakirodalomban megjelenő gondolatra támaszkodva fontosnak tartom megkülönböztetni a *(város)tervezés számára dolgozó földrajzot*, melyhez az alapinformációk szolgáltatásával a kutatások egy jelentős része kapcsolható, a *várostervezés földrajzától*, melynek alapján lehetőség nyílik a valóságot pontosabban megmutató társadalmi városszerkezet modelljének elkészítésére és belső folyamatainak feltárására (EKLER D.–HEGEDÜS J.–TOSICS J. 1980).

E gondolat alapján egyrészt a magyar etnikai földrajzban jellemző, erősen statisztikai adatbázisokra és matematikai-statisztikai módszerekre építő elemzést végeztem el: először a kutatásba bevont nemzetiségi csoportok térbeli folyamatait vizsgáltam, majd az itt feltárt eredményeket vezettem tovább a demográfiai, társadalmi és gazdasági jellemzők etnikai csoportonkénti sajátosságainak bemutatásával (BOTTLIK Zs. 2001; KEMÉNYFI R. 2004). Ezt követően a kutatásomat egy csoportra leszűkítve a társadalomföldrajz kritikai szemléletét (HARVEY, D. 1972) és kvalitatív eszközrendszerét is felhasználva vizsgáltam a városi térben való megjelenés formáit és jellegzetességeit. A két megközelítés egymás mellé állításával lehetőségem nyílt arra, hogy a térben megjelenő társadalmi folyamatokat mélyebben meg tudjam ragadni és minél inkább valóságosan le tudjam írni.

A nemzetiségi kép felrajzolásához első lépésben az 1992-es és 2010-es külföldi népességre vonatkozó statisztikai adatokat használtam fel. A Berlin-Brandenburgi Statisztikai Hivatal (Amt für Statistik Berlin-Brandenburg) összeállított számomra egy olyan adattáblát,

amely az 1992 és 2010 közötti intervallumban háromévenként a berlini LOR (Lebensweltlich orientierte Räume; élettér által meghatározott területegységek) területbeosztás szintjén (447 egység) mutatja az *állampolgárságuk alapján külföldinek számító* nemzetiségeket. Ezek az adattáblák a berlini lakosként az illetékes hivatalnál bejelentkezett külföldiek számát tartalmazzák. A LOR területbeosztást 2006-ban alakította ki a város vezetése avégből, hogy a demográfiai és a társadalmi fejlődés változásait statisztikai szempontból minél részletesebben meg tudja figyelni, s ezáltal lehetősége nyíljon a kapott eredmények városfejlesztési politikában való felhasználására. Ez az adatsor lehetővé tette számomra, hogy a mai etnikai struktúrát minél részletesebben meg tudjam rajzolni, valamint a meghatározott intervallumban a változás irányát elemezhessem. A LOR szintű adatbázis az 1992-es évig visszamenően készült el.

Az állampolgárság szerinti népességadatok mellett rendelkezésemre álltak olyan 2007-től elérhető statisztikák, amelyek a lakosságot a *migrációs háttér* megléte alapján osztályozzák. A migrációs háttérrel rendelkezők csoportjába a külföldiek és az olyan német állampolgárok tartoznak, akik egy másik országból származnak. Azért szükséges a kérdést ezen tényező mentén is vizsgálni, mert a külföldi lakosok az állampolgárság megszerzésével ugyan hivatalosan kikerülnek a külföldi kategóriából, azonban ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy új állampolgárságukkal együtt az identitásuk is megváltozik és a város társadalmába a tényezők komplex értelmében integrálódnának.

Azt, hogy az általam vizsgált időszakban milyen nemzetiségű csoportok jelentek meg külföldiként Berlinben és kiknek nyílt lehetőségük arra, hogy a német állampolgárság elnyerésével statisztikai szempontból kikerüljenek a külföldiek nyilvántartásából, a német törvényi szabályozás határozza meg. A változtatások ellenére gyakorlatilag egészen 2000-ig az 1913-ban megalkotott Birodalmi és Állampolgársági Törvény (Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz) alapján a német állampolgárság elnyerését nem a születés helye (ius soli), hanem a leszármazás és a vérségi kapcsolat (ius sanguinis) határozta meg. Egyrészt így vált lehetségessé az, hogy az 1950-es évek második felétől tömegesen az országba érkező vendégmunkások (olaszok, görögök, törökök, vietnámiak stb.) akár több évtizedes tartózkodás ellenére sem rendelkezhetek állampolgári jogokkal. Az állampolgárság elnyerését természetesen kérvényezni lehetett, de olyan szigorú szabályoknak kellett eleget tenni, amelyek gyakorlatilag esélytelenné tették a kérelem sikerét (HOFFMANN, H. 2004). Másrészt azonban a túlnyomóan a közép- és kelet-európai államokban és a (volt) Szovjetunió tagállamaiban élő, korábbi évszázadokban kitelepült úgynevezett „népi németek” leszármazottainak (Spätaussiedler) visszatérésekor/visszatoloncolásakor a vérségi kapcsolatra

hivatkozva az állampolgárság megszerzése problémamentes volt (KIL, W.–SILVER, H. 2006). A 2000. január 1-től hatályba lépő új törvényi rendelkezések sok tekintetben könnyítettek az állampolgárság elnyerését illetően, azonban alapvetően továbbra sem kínálnak lehetőséget a kettős állampolgárság megszerzésére. Így a német állampolgárság felvétele (egészen különleges esetektől eltekintve) egyet jelent a származási ország állampolgárságának feladásával.⁶ Az említett 2000-ben történt törvényi változás egy ponton közeledik a *ius soli* elvhez: azok a gyermekek, akik Németországban születtek nem német szülőktől, továbbá legalább az egyik szülőjük minimum 8 éve folyamatosan és legálisan az országban él, 18 éves korukig rendelkezhetnek kettős állampolgársággal, majd 18 és 23 éves koruk között választhatnak a két állampolgárság között (KISTELEKI K. 2009). A törvényből fakadó következményeket fontos szem előtt tartani a kvantitatív adatok vizsgálatánál, ugyanis a térbeli-társadalmi folyamatok időbeli alakulásánál erőteljesen hatnak a statisztikákban megjelenő eredményekre. Éppen ezért lényeges a nemzetiségekre vonatkozó többféle adatsor összevetése és elemzése, aminek segítségével pontosabb és komplexebb kép rajzolható meg.

A nemzetiségi kép változásának bemutatásához a fentebb írtakból következően egy harmadik típusú adatsor eredményeit is felhasználtam, amely az *állampolgárságot nyert személyek* számát mutatja nemzetiségenként éves osztásban. Így lehetőségem nyílt arra, hogy az előbbi módon a statisztikákból kikerülő külföldi személyek által bekövetkezett térbeli struktúraváltozásokat magyarázzam.

A szakirodalom feldolgozása és szintetizálása, valamint a rendelkezéseimre álló területi adatok térképezése mellett a statisztikai elemzés eszköztárát használtam (BOTTLIK ZS. 2001; KEMÉNYFI R. 2004; NEMES NAGY J. 2005). Azt vizsgáltam, hogy a szegregációs folyamatok az egyes nemzetiségek és a külföldiek tekintetében ma milyen irányba hatnak – ennek kimutatásához a szegregációs és a disszimilitási index módszerét alkalmaztam. A *szegregációs index* azt mutatja, hogy az adott csoport tagjai közül hány százalékot kellene a város más területeire költöztetni ahhoz, hogy térbeli eloszlásuk megegyezzen a teljes népesség eloszlásával, míg a *disszimilitási index* két csoport térbeli keveredésének mértékét, vagy másképp megfogalmazva a földrajzi távolságát számszerűsíti. A 0%-hoz közeli érték a teljes keveredést, a 100% pedig az abszolút elkülönülést jelenti (JOHNSTON, R.–POULSEN, M.–FORREST, J. 2010).

⁶ Egy további 1999-es határozat szerint azok az európai uniós állampolgárok, akiknek a hazájában lehetséges a kettős állampolgárság, a német állampolgárság felvételével nem kötelesek lemondani eredeti állampolgárságukról (HOFFMANN, H. 2004).

A nemzetiségi hovatartozáshoz kapcsolódó statisztikák elemzését és a térszerkezeti változások bemutatását követően a vizsgált etnikai csoportok demográfiai struktúrájának (korstruktúra, nemi megoszlás, háztartásnagyság), illetve a gazdasági és munkaerő-piaci helyzetének (foglalkoztatottság, képzettség) vizsgálatát végeztem el. A felhasznált adatokat szintén a Berlin-Brandenburgi Statisztikai Hivatal állította össze számomra, amelyek a Berlinben évente elvégzett, a teljes lakosság 1%-át felmérő mikrocenzusból származnak. Elsődleges célom az egyes csoportok sajátosságainak feltárása volt, illetve annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a térbeli elkülönültség mennyiben jelenti egyben a társadalmi-gazdasági szegregáltságot. Ennek milyen formái írhatók le az egyes kisebbségek tekintetében, illetve milyen mértékű együttmozgás mérhető a területi és a társadalmi-gazdasági jellemzők között. Emellett a városi társadalom egészétől való jellemző eltéréseikre mutattam rá, illetve az 1992 és 2010 közötti időbeli változásokat kívántam megragadni.

1. ábra: Berlin kerületei és LOR egységei, 2000
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az elemzések során elkészített térképeken a LOR egységek mellett a kerületbeosztást is ábrázoltam, azonban a mai helyzet helyett a 2001 előtti lehatárolást használtam (1. ábra). Ezt azért tartottam fontosnak, mert míg 1992-ben Berlinben 23 kerületet, a 2001-ben bekövetkezett kerületreformot követően 12 egységet határozott meg a városi közigazgatás. Az átalakítások következtében azonban létrejöttek olyan új kerületek is, amelyek egykori kelet-

berlini és nyugat-berlini területeket is magukba foglalnak – például a mai Mitte kerület az egykori Mitte (kelet), Tiergarten és Wedding (nyugat) egységekből jött létre –, a vizsgálatom szempontjából azonban a két városrész pontos elkülönítése lényeges szerepet játszott (HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002).

Disszertációm második felében – az állami statisztikák alapján elvégzett munkát követően – a kritikai szemléletmódhoz és a kvalitatív eszközökhöz nyúlok, hogy a kutatásokban megjelenő hiányosságokra rámutassak és vizsgálatomat az eltérő módszerek alkalmazásával komplexebbé tegyem. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a statisztikai elemzés alapján kimutatott térbeli és társadalmi-gazdasági helyzet más módszerekkel és megközelítéssel kiegészítve hogyan jelenik meg a város társadalmában. A munka gondolati alapját a *szociálkonstruktivista elmélet*, illetve metodikai szempontból a *tartalom- és diskurzuselemzés módszere* alkotja. A vizsgálatot egyetlen kisebbségi csoportra szűkítettem és a média valóságteremtő elméletéből kiindulva (KEPPLER, A. 2005) azt elemeztem, hogy a legjelentősebb berlini napilapok (*Berliner Zeitung*, *Der Tagesspiegel*) cikkei hogyan reprezentálják a vietnámi kisebbséget. Ehhez egy pontosan lehatárolt mintát konkrét szempontok szerint kódoltam (a minta meghatározását, illetve a kódolás menetét részletesen ld. 8.2. fejezet), és egyrészt a kódolás alapján létrejött adatbázist kvantitatív módon elemeztem, másrészt kvalitatív megközelítéssel a vizsgált időszak (1993–2010) legjelentősebb diskurzusaiban bekövetkezett változásokat vizsgáltam.

A disszertációmban jelenlévő kettős megközelítés és módszertan egymás mellé állításával nemcsak a berlini kisebbségek helyzetének és valóságának minél pontosabb leírását tűztem ki célul, hanem arra is igyekeztem rámutatni, hogy a tudományos kutatásban a reflexivitás nemcsak egy lehetséges, hanem egy szükséges szemléletmód is a minél hitelesebb munka elvégzéséhez.

5. Berlin nemzetiségi térszerkezete az újraegyesítéstől napjainkig

5.1. Berlin nemzetiségeinek képe és megoszlása 1992 előtt

A Berlinben élő külföldiek megjelenése a második világháborút követő időszakban, majd pedig a berlini fal megépülésével vált egyre intenzívebbé.

Az újjáépülő német gazdaságoknak egyre több munkaerőre volt szükségük, hogy talpra álljanak és bekapcsolódhassanak a nemzetközi gazdasági folyamatokba. A második világháború befejeződése (1945) és a berlini fal felépülése (1961) közötti időszakban a két

városrész számtalan társadalmi és politikai különbsége ellenére mégis bizonyos értelemben egységet alkotott, ugyanis Kelet-Berlinből és a város környékéről nagy tömegek jártak naponta Nyugat-Berlinbe dolgozni. Erre 1961-et követően többé már nem volt lehetőség, s így a két városrész társadalmi fejlődése a külföldi kisebbségek jelenlétének tekintetében is ekkor vált el alapvetően egymástól.

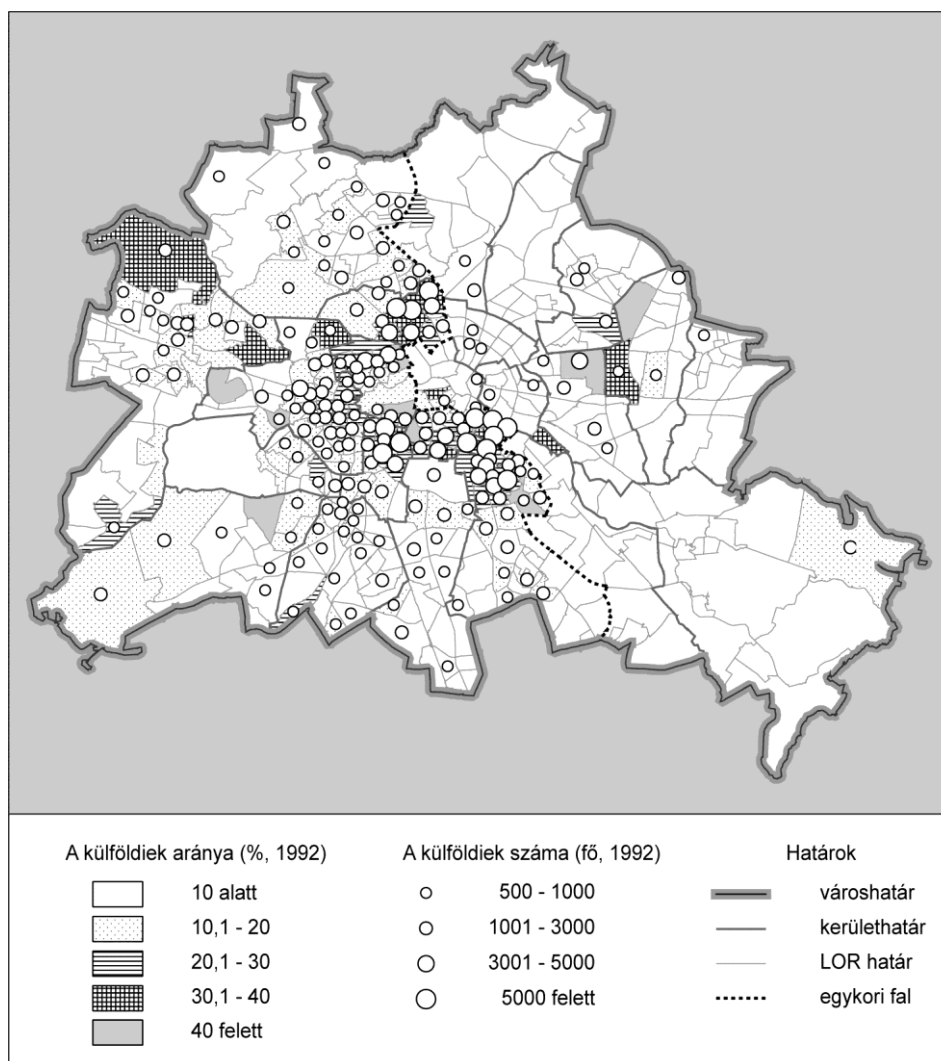
Habár Nyugat-Németország Olaszországgal már 1955-ben, Görögországgal és Spanyolországgal pedig 1960-ban kötött munkaerő fogadásáról szóló szerződéseket, ezek a források nem tudták pótolni a fal felépülése következtében létrejött hatalmas munkaerőhiányt. Így az egykori NSZK 1961-ben Törökországgal, 1963-ban Marokkóval, 1964-ben Portugáliával, 1965-ben Tunéziával, végül 1968-ban az akkori Jugoszláviával egyezett meg bilaterális egyezmények keretében a munkaerő küldéséről és fogadásáról (SCHULZ, M. 2002).

Az államnak és Nyugat-Berlinnek csupán munkaerőre volt szüksége, nem törekedett semmilyen eszközzel a külföldiek letelepítésére, így az eredetileg csak néhány évre érkező, többnyire egyedülálló vendégmunkásokat munkásszállókban helyezte el. A változás akkor következett be, amikor a külföldieket a családjuk is követte és az izolált szálláshelyekről kiköltözve, elsősorban a leromlott állapotú belvároshoz közel eső városrészekben kerestek kedvezőbb lakhatási feltételeket. Ez a folyamat csupán előszele volt az 1970-es években egyre nyilvánvalóbbá váló tendenciának. A világgazdasági helyzetre reagálva ugyanis 1973-ban az NSZK és Nyugat-Berlin egyaránt leállította a további munkaerő toborzását, s arra számított, hogy a vendégmunkások tömegei egy-két éven belül hazatérnek származási országukba. A várt folyamat azonban nem következett be, s így az állam az egykor vendégmunkásként érkezett, de végül hosszú távra letelepedett kisebbségek integrációjának kérdésével szembesült (HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002).

A vendégmunkások mellett arányát tekintve sokkal jelentéktelenebb tömegben, dominánsan az 1980-as években elsősorban Kelet- és Délkelet Európából menekültsoportok is érkeztek a városrészbe. Így 1989-ben Nyugat-Berlinben a külföldiek száma 296.620 főt tett ki, 15,9%-át alkotva a városrész teljes népességének (vö. STATISTISCHES LANDESAMT BERLIN 1990).

Kelet-Berlinben a nyugatitól különböző és eltérő intenzitású folyamatok kezdődtek meg 1961-et követően. Munkaerőre itt is szükség volt, de a keletnémet vezetés elsősorban kommunista irányultságú országokból fogadott munkásokat, mint Vietnám, Kuba, Angola és Mozambik, illetve a földrajzi közelség miatt a lengyel és a magyar bevándorlás játszott fontos szerepet. Az „integrációs” politika hasonlóan átmenetinek tekintette a migránsok jelenlétét, s nem törekedett a többségi társadalom és a kisebbségek kohézióját megteremteni, hanem

munkásszállókon izolálva helyezte el őket. A kelet-berlini külföldiek arányukat tekintve azonban messze nem közelítették meg a nyugat-berlini arányokat, így 1989-ben is csupán a lakosság 1,6%-a tartozott a nem-német állampolgárok közé (KEMPER, F.-J. 1998a). Ezt a két városrész között megjelenő aránybeli és számértékbeli különbséget egyértelműen mutatja a Berlinben élő külföldiek elhelyezkedését 1992-ben ábrázoló térkép (2. ábra).

2. ábra: Berlinben élő külföldiek, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A Berlinbe és Németországba érkező migránsok között különleges csoportot alkotnak a korábbi századok alatt Kelet- és Délkelet-Európába, valamint az egykori Szovjetunió teljes területére kitelepült/kitoloncolt népi németek leszármazottai (Spätaussiedler), akik előtt az 1950-es évektől nyíltak tágabb lehetőségek az országba való visszatelepülésre. Nem alkotnak egységes etnikai csoportot, számos eltérő tulajdonság ellenére (származási ország, kitelepülés/kitoloncolás időpontja, megtapasztalt diszkrimináció mértéke) azonban a migrációt kiváltó indítékok és a beilleszkedés lehetőségeinek tekintetében hasonló jellemzőkkel bírnak. Különleges státuszuk következtében automatikusan elnyerhették a német

állampolgárságot, illetve rendelkezhetek az ahhoz kapcsolódó jogokkal és kötelezettségekkel (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995). A népi németekről és a kérdéskörhöz tartozó problematikáról a lengyel és az egykori szovjet kisebbségek taglalásánál esik majd szó.

A továbbiakban a külföldiek öt csoportjának jellemzőit és térbeli megjelenéseit elemzem a város újraegyesülésének időpontjában. Azért esett a választásom ezen öt csoportra, mert migrációs indítékaik tekintetében, a német államokkal való kapcsolatuk és ezáltal az előttük megnyíló lehetőségek szempontjából, illetve a társadalmi és a kulturális távolság következtében markánsan eltérő jellemzőkkel rendelkeztek, eltérő hatások és folyamatok következményeképpen érkeztek és telepedtek le Berlinben. S minthogy ezek a folyamatok nem választhatók el a város megosztottságának tényétől, az újraegyesülést követő változások és tendenciák is jól vizsgálhatóvá válnak ezen öt csoport tekintetében: Míg az 1961-től megjelenő török kisebbség a munkaszerződés következtében Nyugat-Berlinben lokalizálódott 1990-et megelőzően, addig a vietnámi csoportok azonos okok miatt alapvetően Kelet-Berlinben telepedtek le. Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek ugyancsak a nyugati városrészhez kötődtek, azonban az 1990-es évek háborús menekültjei előtt már a szabad lakóhelyválasztás lehetősége állt. A lengyel népesség az előző példákkal ellentétben már 1961 előtt is nagy tömegben jelen volt mind a két városrészben, s a megosztottság éve alatt, habár eltérő okokból, de mind a két oldalon megtelepedtek lengyel származású, illetve állampolgárságú emberek. Az egykori Szovjetunió területéről érkezett csoportok a második világháború végétől az újraegyesülésig ugyan mint megszálló hatalom voltak jelen a város életében, azonban a bevándorlás csak 1990 után, a szabad városban vált nagyarányúvá.

5.1.1. Vendégmunkások a kettéosztott Berlinben – a török és a vietnámi kisebbség

Az 1961-ben Nyugat-Németország és Törökország, majd az 1980-ban Kelet-Németország és a kommunista Vietnám között megkötött államközi szerződéseket követően vette kezdetét egy olyan folyamat, melynek mai hatásait, illetve a hozzá kapcsolódó politikai és társadalmi következményeket akkor nem is feltételezték.

Semelyik német állam nem helyezett hangsúlyt az érkező munkások integrálására, ugyanis hosszú távú tartózkodásuk eleinte nem tűnt reális eshetőségnek. Az 1960-as évek kezdetén láthatóvá vált, hogy Nyugat-Berlinben a spanyol, görög és olasz vendégmunkások nem képesek azt a munkaerőhiányt pótolni, amelyet egyrészt a gazdaság fejlődése megkívánt, másrészt pedig a megépülő fal tovább fokozott. Elsősorban olyan képzetlen munkaerőre volt szükség, amely a könnyűiparban helyezkedik el. Így 1964-től túlnyomó részben török nők, majd 1968-tól tömegesen nők és férfiak érkeztek vendégmunkásként, akik az ott eltöltött

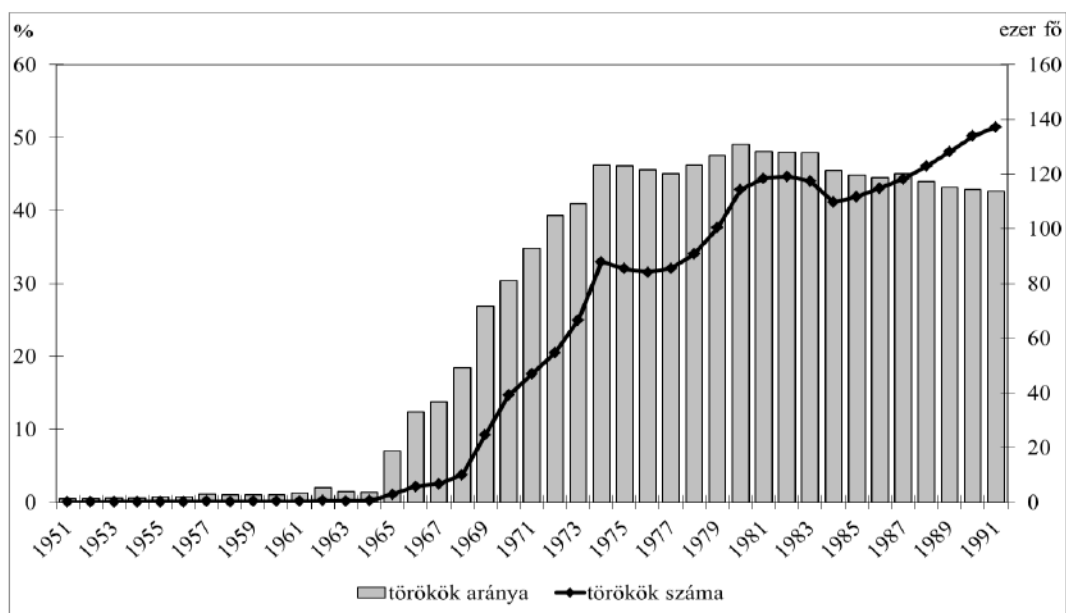
néhány év után többnyire visszatértek a hazájukba. A változások az 1970-es évek elejére következtek be, amikor egyrészt a jogi keretek módosulása miatt lehetőség nyílt a tartózkodás hosszabbítására, másrészt a családegyesítések kérvényezésének engedélyezése új lehetőségeket nyitott a török népesség helyzetében (SCHULZ, M. 2002). Míg az 1960-as években a német vezetés alapvetően munkásotthonokban és szállókon helyezte el a család nélküli munkásokat, addig az évtized végén már elsősorban a belváros leromlott állapotú kerületeiben (Kreuzberg, Wedding, Tiergarten) az olcsóbb bérletű és nagyobb kiterjedésű régi építésű (19. század) lakásokba költöztek a török családok. A pénzügyi előnyök mellett az épületállomány minősége miatt ezeken a területeken nem kellett versenyezniük a jobb helyzetben lévő német lakosokkal, és ennek folyamánaképpen a diszkriminációnak is kevésbé voltak kitéve (KIL, W.–SILVER, H. 2006). Az így létrejövő térbeli koncentrációban kialakultak ezt követően a török infrastruktúra elemei (boltok, utazási ügynökségek, éttermek stb.), amelyek folyamatosan egy zártabb térbeli és társadalmi egység formálódását erősítették.

A vietnámi a török népességgel szemben kezdetben nem vendégmunkásként jelent meg Berlinben. Az 1970-es évektől a gyarmati birodalmak felbomlásával Vietnámban politikailag zavaros és háborús időszak következett, ami lakosok tízezreit kényszerítette az ország elhagyására („boat-people”), s a nyugat-európai államok közül az akkori NSZK is befogadott menekülteket. Ez a csoport elsősorban középosztálybeli, képzett dél-vietnámi népességből állt, s Nyugat-Berlinben telepedett le, ahol rövid idő alatt beilleszkedett a német társadalomba (KIL, W.–SILVER, H. 2006).

Alapvető társadalmi és gazdasági változás következett be az 1970-es évek folyamán. Az 1973-as világgazdasági események tükrében Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin az akkorra jelentős tömegben jelenlevő török népesség hazatérésének reményében leállította a munkaerő-toborzást, ez azonban csak átmenetileg és kisebb mértékben jelentette a kisebbség létszámának fogyását. Bár a nyugatnémet vezetés igyekezett politikai szabályozásokkal is hatni a külföldiek arányának csökkenésére (korhatár bevezetése, visszaköltözés támogatása), azonban az emberi jogok széleskörű érvényesítése melletti elköteleződésből fakadó családegyesítések támogatása, és a kisebbség körében jellemző magasabb gyermekvállalási kedv következtében a török népesség növekedése nem volt megállítható, csak mérsékelhető (SCHULZ, M. 2002). Ezt a folyamatot a 3. ábra szemlélteti: 1964 és 1974 között folyamatosan növekedett a törökök létszáma, s az 1975/76-os évekbeli kismértékű visszaesést követően a tendencia intenzitását tekintve változatlanul folytatódott az 1980-as évek kezdetéig.

1975-ben a Nyugat-Berlin területén élő külföldiek átlagos aránya 9,3%-ra volt tehető, azonban egyes kerületekben részesedésük meghaladta a 15%-ot is. Erre a jelenségre reagálva

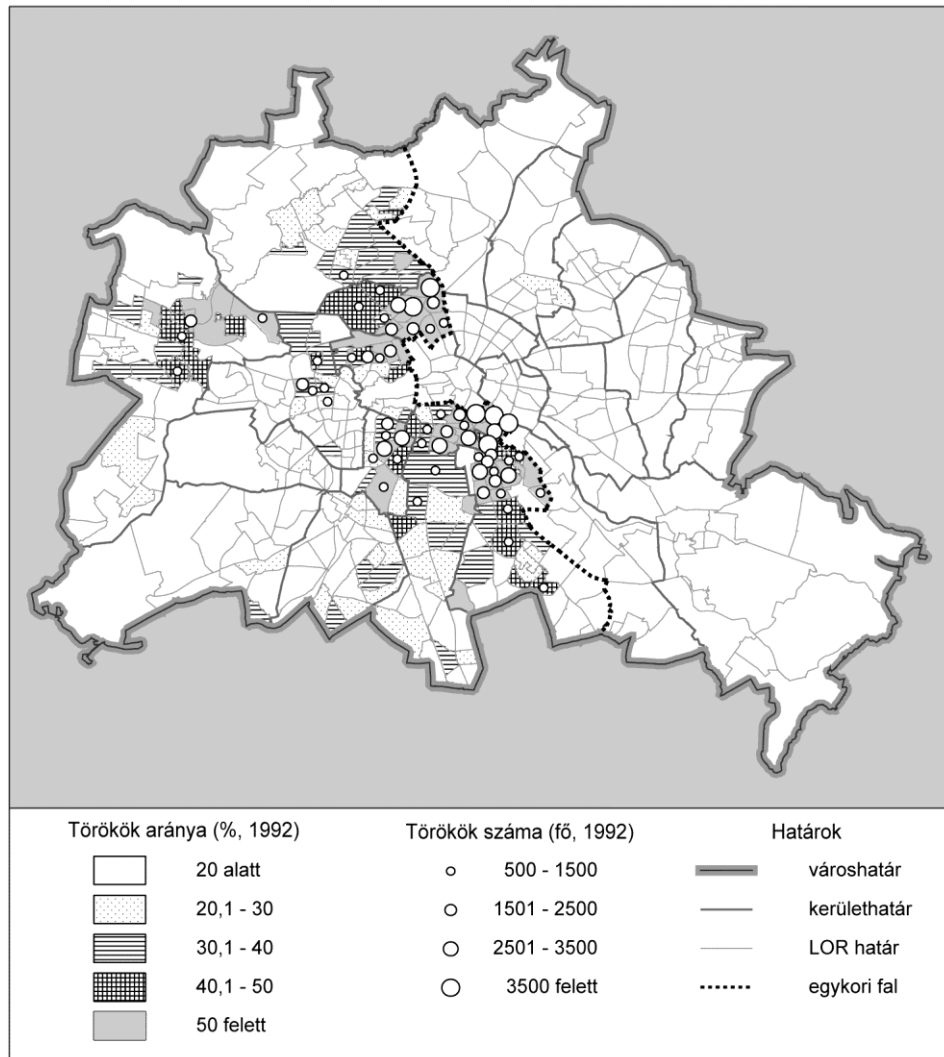
a nyugat-berlini vezetés több intézkedést hozott. Egyrészt azon kerületekben (Kreuzberg, Wedding, Tiergarten), amelyekben döntő többségben törökök éltek, megtiltotta a külföldi népesség további bevándorlását, ami az előbb említett okok miatt (családegyesítések, magasabb termékenység) gyakorlatilag 1989-ig, a rendelet feloldásáig hatástalan maradt. Következésképpen azonban az említett terület közelében lévő szomszédos kerületekben (Schöneberg, Neukölln, illetve Spandau) megnövekedett a külföldi (és egyben török) lakosság aránya. Másrészt pedig tágabb értelemben megnyílt a lehetőség a külföldiek számára is, hogy a szociális lakásépítés révén kedvezőbb feltételű lakásokhoz jussanak és ezáltal az erős területi koncentrátságból kilépjenek (HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002). Az 1980-as évek első felében kismértékben csökkent a kisebbség száma, melyet aztán egy olyan időszak követett, ahol a növekedés jóval enyhébb volt, mint az azt megelőző években. Ezt a folyamatot az magyarázza, hogy a német állampolgárságot nyert törökök száma jelentősen nőtt, s így ők kikerültek a statisztikai számbavételből (STATISTISCHES LANDESAMT BERLIN).

3. ábra: A török kisebbség számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Munkaerőre a szocialista Kelet-Németországban is nagy szükség volt, így 1980-ban bilaterális szerződést írt alá a Német Demokratikus Köztársaság és a kommunista Vietnám, ami a keletnémet munkaerőhiányt enyhítendő vendégmunkások küldésére és fogadására vonatkozott. Az 1960-as évek folyamán bevándorolt török népességhez hasonlóan alacsony képzettségű munkaerő érkezett, amelyet a keletnémet vezetés elsősorban az építő- és a könnyűiparban foglalkoztatott, a német lakosságtól erősen szegregálva Kelet-Berlin külső kerületeiben (Lichtenberg és Marzahn) munkásotthonokban helyezett el és keményen

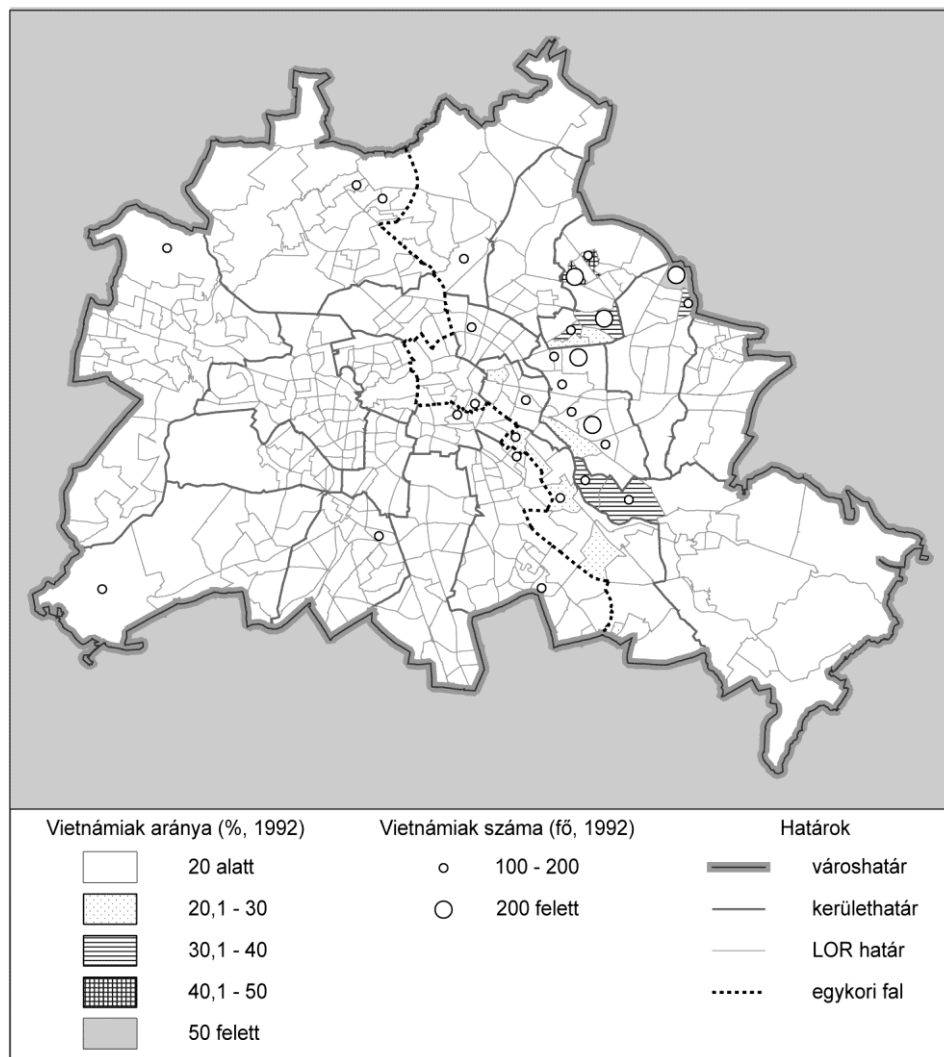
korlátozta a társadalmi életben való részvételük lehetőségeit (DENNIS, M. 2007). Fordulópont az 1989/90-es politikai változásokkal következett be, ugyanis a német állam megrövidítette a korábban kötött szerződést, s hazatérésre kényszerítette a vietnámiakat. Sokan azonban nem tértek vissza a hazájukba, hanem saját erőből egzisztenciát teremtve igyekeztek a városban maradni, s ott letelepedni (SCHULZ, M. 2002).

4. ábra: A törökök területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A felvázolt tendenciák és törekvések következményeképpen a város egyesülésének idején markánsan kirajzolódtak a török és a vietnámi kisebbségek által lakott területek (4. és 5. ábra). A törökök 50% feletti külföldiek közötti részesedéssel voltak jelen a nyugati belvárosi kerületek nagy részében (Kelet-Kreuzberg, Észak-Neukölln, Kelet-Wedding és

Észak-Tiergarten⁷), illetve Spandau keleti területein. Abszolút számukat tekintve legdominánsabban minden esetben a belváros leromlott állapotú területein, a szanálásra ítélt, egykori fal közeli kerületszomsorokban voltak megtalálhatók. Számszerű adatokat a vietnámiak tömegét illetően az 1992 előtti időszakra nehéz pontosan meghatározni. Ennek oka abban rejlik, hogy a volt NDK-ban nem fordítottak nagy hangsúlyt az etnikai statisztikák rögzítésére, s a meglévő adatsorokban a vietnámi kisebbség külön csoportként nem szerepel, hanem az „egyéb” kategóriába sorolva jelenik meg. 1992 volt az első év, amikor a Berlini Statisztikai Évkönyv az egykori Kelet-Berlin adatsorait is közzétette.

5. ábra: A vietnámiak területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

⁷ Tiergarten déli része azért mutat alacsony részesedést, mert városi park lévén, területén a lakónépesség elenyésző számú.

5.1.2. *A lengyel kisebbség*

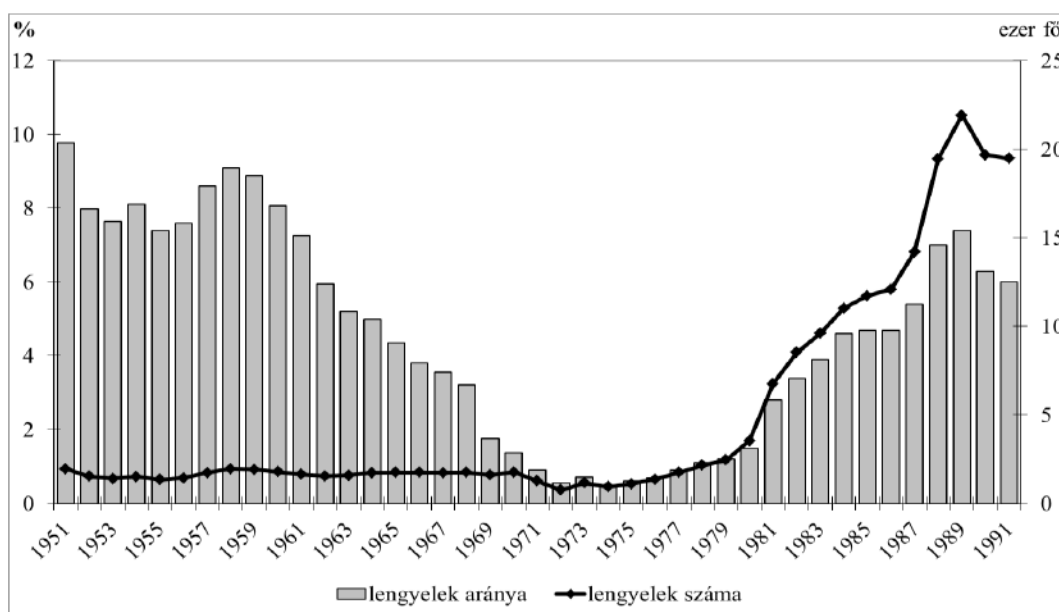
A lengyel egyike azon kisebbségeknek, amelyek a legrégebb idők óta jelen vannak Berlinben. Ennek elsődleges oka egyrészt Lengyelország földrajzi közelségében keresendő, másrészt pedig az ország történetének alakulásában, ami már a 18. században vándorlásra kényszerítette a lengyelek egyes csoportjait.

A 19. század végén megalakuló Németország keleti tartományaiban és egyúttal Berlinben jelentős tömeget képviselő lengyel lakosság volt jelen. Egyik részük eredetüket tekintve is a porosz területeken élt, így habár identitásukat tekintve lengyelnek vallották magukat, állampolgárságuk alapján mégis németként lettek számontartva („porosz lengyelek”). Egy másik domináns csoportot azok alkottak, akik túlnyomóan a század viharos eseményei elől menekülve kerestek biztosabb életfeltételeket az iparosodás miatt a felemelkedés útján haladó akkori német területeken, s állampolgárságuk megtartásával, tartós vagy szezonális migráció keretében igyekeztek a kedvezőbb esélyeket kiaknázni („külföldi lengyelek”). Sokuk számára Berlin volt a vándorlás célpontja, mások azonban a földrajzi közelséget kihasználva a nyugati iparosodott területek (Ruhr-vidék) felé tartva ugródeszkaként használták a város kínálta lehetőségeket. Ezen folyamatok miatt több kelet-német városhoz hasonlóan, azonban közülük kiemelkedve, a 20. század kezdetére Berlinben is kialakult egy komoly öntudattal rendelkező, domináns lengyel közösség, amely intézményi szinten is erősen képviseltette magát a városban (nemzetiségi újságot hozott létre, politikai, kulturális, zenei, sportegyesületeket szervezett stb.). S minthogy kézművesek, kis-, könnyű- és nehéziparosok, értelmiségiek, művészek, nemesi származásúak egyaránt jelen voltak, gyakorlatilag a társadalom teljes rétegében képviseltették önmagukat. Pontos adatokat az előbb említett statisztikai számbavételi kérdések miatt is nehéz meghatározni, azonban egyes becslések szerint 1910-ben Berlinben és a környékén 81.369 (porosz statisztika), illetve 100.000-et meghaladó (lengyel statisztika) lengyel népesség élhetett (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995).

Az első világháborút követően Berlinben alakult meg a Németországi Lengyelek Szövetsége (Bund der Polen in Deutschland), amelynek célja a német állampolgárságú lengyelek összefogása volt kisebbségi jogaik (kulturális, gazdasági, politikai) képviselésének és gyakorlásának érdekében. Ezt a szervezetet a második világháborút követően felszámolta a német politika: vezetőiket elítélte és munkatáborokba deportálta. Így a lengyel kisebbség jelentős tömegének ellenére még inkább „láthatatlanná” vált a német társadalomban (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995).

A második világháborút követően alapvetően kétfajta lengyel tartózkodott Berlin területén. Egyrészt a többnyire német állampolgársággal és lengyel felmenőkkel rendelkező, a korábbi századok folyamán itt letelepedett csoportok, illetve menekültek, háborús foglyok és kényszermunkára kötelezettek, akiket a szövetségesek akarata szerint vissza kellett toloncolni eredeti hazájukba. A lengyelországi politikai változások elől elmenekülve azonban sokan nem ott, hanem Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban kerestek további boldogulást (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995).

A második világháborút követő időszakban az előbbieken ismertetettek mellett másfajta folyamatok is felfedezhetők. Az 1950/60-as évektől változó intenzitással, elsősorban Kelet- és Délkelet-Európában, így Lengyelországban is élő, negatív megkülönböztetéstől szenvedő népi németek (Spätaussiedler) előtt esély nyílt visszatelepülni Németországba, melynek következtében nagy tömegük érkezett az akkori Nyugat-Berlinbe. Ezek a lengyelországi népi németek automatikusan megkapták a német állampolgárságot, s az integrációs segély keretében nyelvkurzusokon vehettek részt, kamatmentes hitel felvételére lettek jogosultak, szociális lakáshoz juthattak stb., így az új társadalomba való beilleszkedésük gyorsan végbe tudott menni (STACHELBERGER, D. 2007).

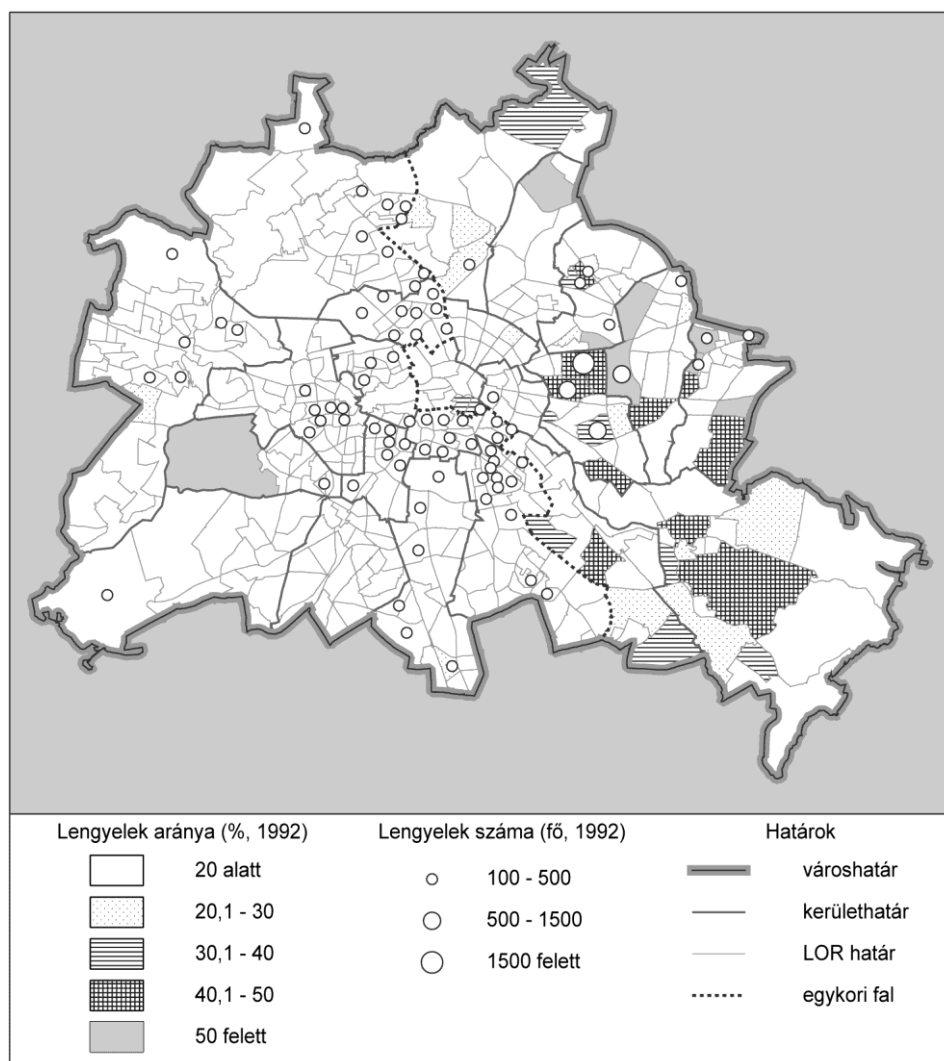

6. ábra: A lengyel kisebbség számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A Lengyelországból való ki-, illetve Nyugat-Berlinbe történő bevándorlás robbanásszerű folyamata az 1980/81-ben bekövetkező politikai, gazdasági és társadalmi válság eredményeképpen kezdődött, és csúcspontját aztán 1989-ben érte el (6. ábra). A jellemző tendencia a krízis fokozódása mellett azzal is összefüggésben állhatott, hogy a

szocialista országokhoz képest tágabb társadalmi mozgástérrel rendelkező lengyel népesség már az 1980-as években tíz évre szóló világútlevelet kaphatott, így a térbeli mobilitás is szabadabb volt. Az 1990-es évektől azonban a korábbi, döntően humanitárius okok helyett megint újfajta tényezők határozták meg a lengyel népesség Berlinben való letelepedését (STACHELBERGER, D. 2007).

Az 1960-as évektől nemcsak Nyugat-, hanem Kelet-Berlinbe is érkeztek lengyel csoportok – habár a motiváció egészen eltérő képet mutatott. Mivel azonban az NDK statisztikai felvétele nem helyezett jelentős hangsúlyt az etnikai kérdések rögzítésére, így pontos adatok nem álltak rendelkezésemre az 1992 előtti időszak definiálására. Az NDK a munkaerőhiányt enyhítendő Lengyelországgal is kötött államközi szerződést vendégmunkások fogadásáról, s az érkező lengyel emberek túlnyomó többsége Kelet-Berlinben telepedett le – létrehozva ezzel ott a vietnámiak mellett a külföldiek legdominánsabb csoportját (KEMPER, F.-J. 1998a; SCHULZ, M. 2002).

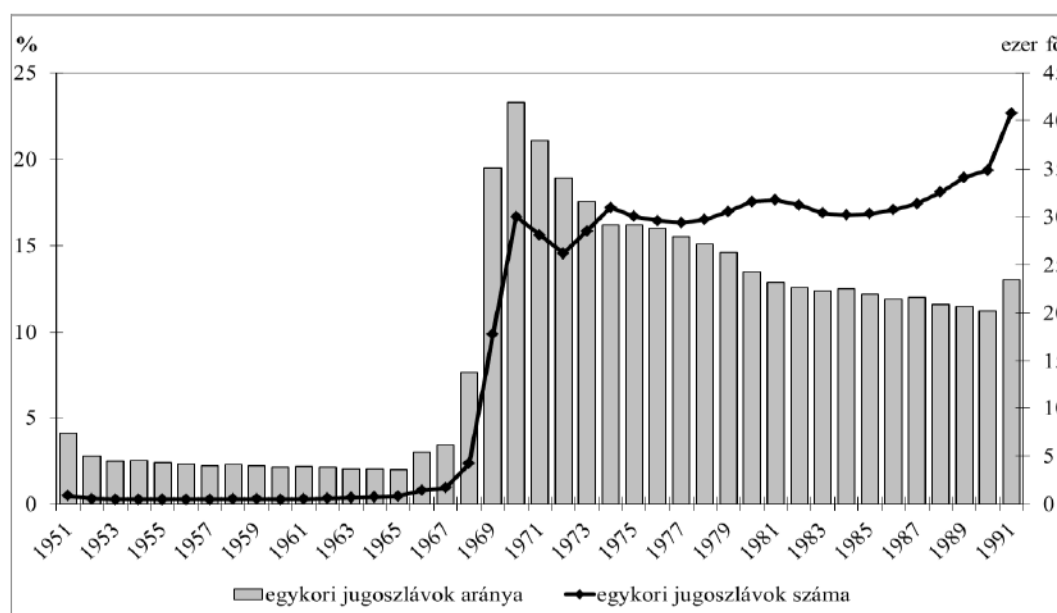

7. ábra: A lengyelek területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A leírt jellemzőket jól megvilágítja a lengyel kisebbségek térképi ábrázolása, s egyértelműen rámutat a város etnikai képének jellegzetességeire (7. ábra). A keleti városrészben az alacsony külföldi jelenlét miatt a lengyel népesség nagy arányban képviselteti magát. Az 50% feletti külföldi részesedéseket Marzahn kerület nyugati felében az ott jelenlevő diákközhöz magyarázzák. Lichtenbergben jelennek meg a legmagasabb abszolút értékek, ami a lichtenbergi munkásszállások nagy koncentrációjából következik. Ezzel szemben Nyugat-Berlinben a keletihez képest magas külföldi-arány miatt domináns koncentráció csak Wilmersdorf nyugati területein alakult ki. Az abszolút számokat vizsgálva magasabb értékek a belvároshoz közeli, a törökök lakóterületeivel nagyban hasonló városrészekben találhatók.

5.1.3. Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek

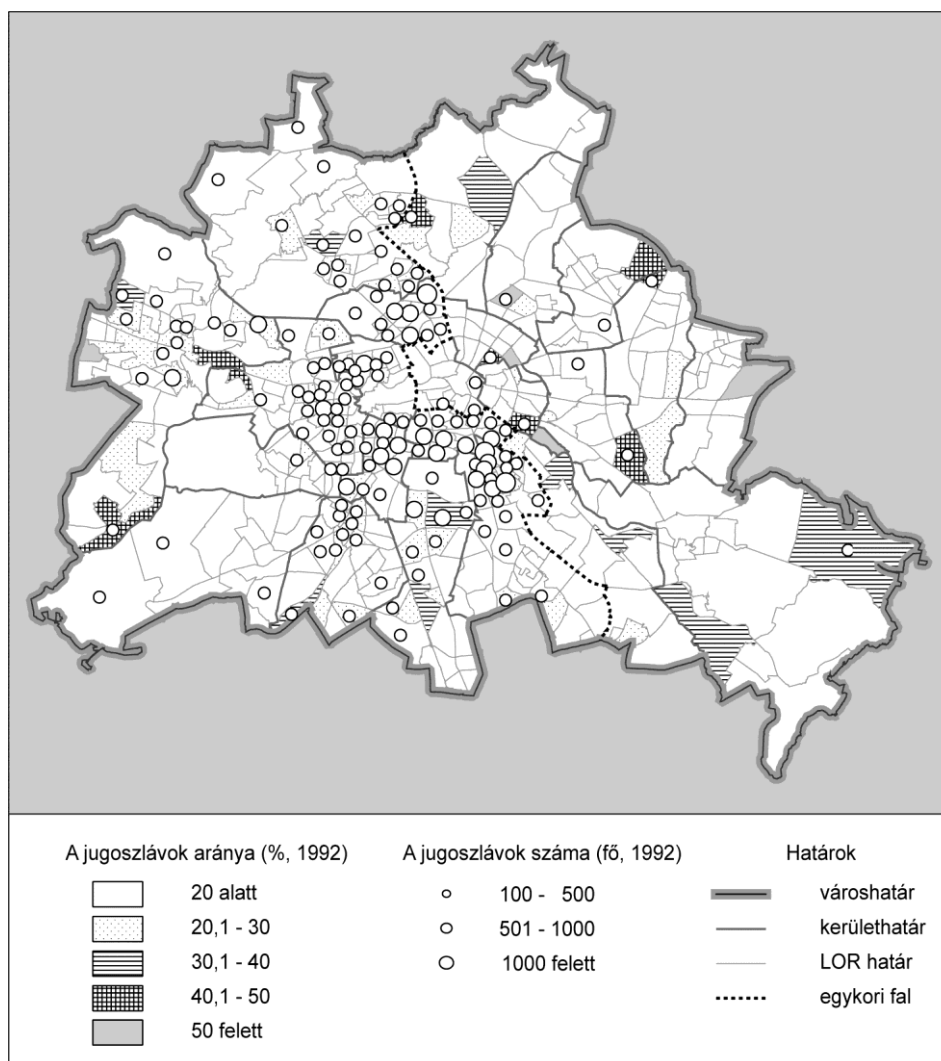
Az egykori Jugoszláviából származó és Berlinben letelepedett népesség két csoportra osztható.

8. ábra: Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Egyrészt nagyobb számban először az 1930-as években érkeztek migránsok a városba, akik az akkori jugoszláv gazdasági krízis elől elmenekülve kerestek kedvezőbb munka- és életfeltételeket nyugaton. Ezt követően az 1941-től folyamatosan kegyetlenebbé váló politikai és háborús összecsapások következtében egyre jelentősebb menekültáradat érkezett Berlinbe. Minthogy a város ekkor még politikai és fizikai értelemben sem volt megosztva, a letelepedés helyét illetően nem alakultak ki előre meghatározott formák. Pontos területi adatsorok erre az

időszakra vonatkozólag nem érhetőek el (8. ábra) (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995). Másrészt az államközi szerződések sorába illeszkedve Nyugat-Berlin 1968-ban egyezett meg Jugoszláviával, ami nemcsak a munkaerőhiányt igyekezett orvosolni nyugaton, hanem a jugoszláv gazdasági helyzet és hatalmas munkanélküliség állapotára is kínált megoldási alternatívát. 1973-ban a világgazdasági események tükrében leállított munkaerőtoborzás ezen folyamatra is drasztikusan hatott, s a német politika mind a munkásként, mind a menekültként érkezett csoportokat igyekezett a hazájukba visszaküldeni (HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002).

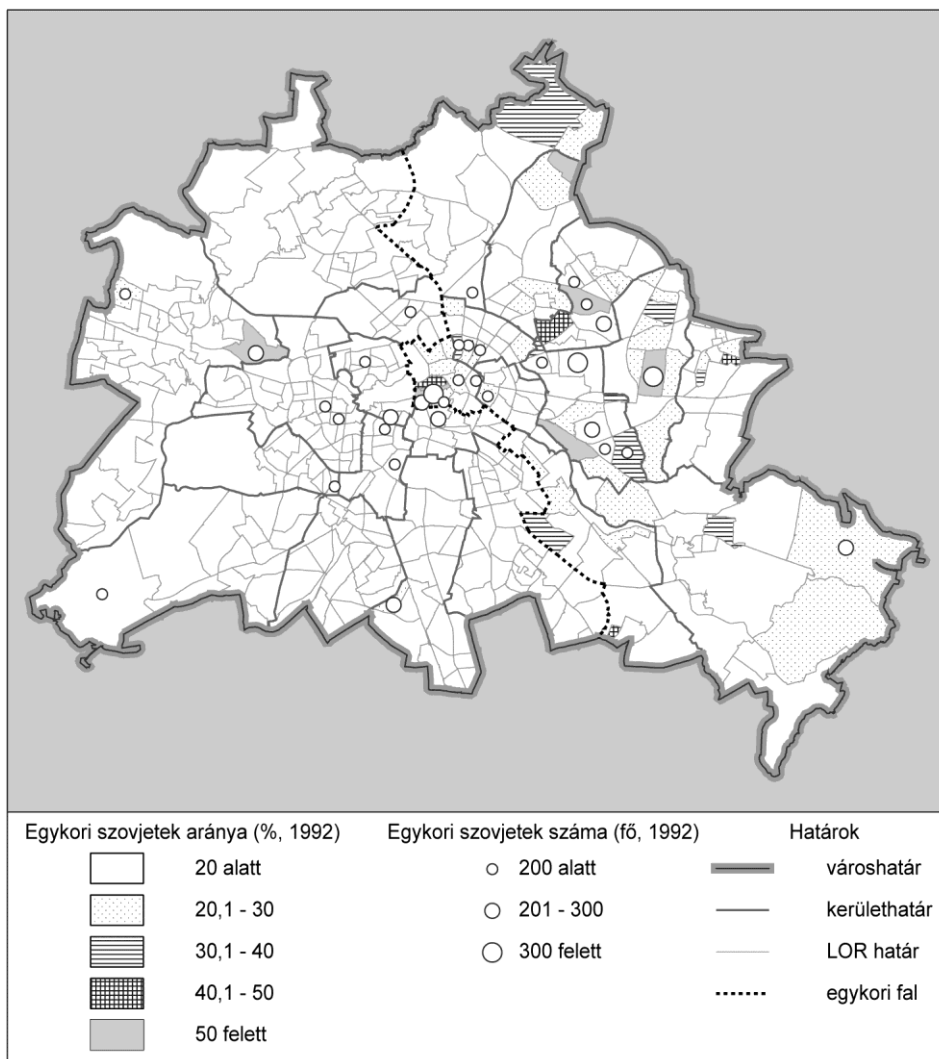
9. ábra: Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Jugoszlávia 1991-es felbomlásával újra emelkedett a humanitárius okokból a városba érkező menekültek száma és aránya. Az 1990-es évek háborús és polgárháborús időszakával új folyamatok kezdődtek, amelyek erősen a politikai intézkedések leképeződéseit tükrözik vissza. Az egykori Jugoszláviából származó kisebbség 1992-ben kis arányban a város teljes

területén jelen volt, azonban jelentősebb koncentrációja nem alakult ki. A területi ábrázoláson (9. ábra) ebben az esetben is szembetűnők a két városrész közötti eltérések.

5.1.4. Az egykori Szovjetunióból származó kisebbségek

Az egykori Szovjetunió területéről Berlinbe érkező migrációt az 1992 előtti időintervallumot vizsgálva négy szakaszra lehet bontani.

10. ábra: Az egykori szovjet állampolgárok területi elhelyezkedése Berlinben, 1992
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az első nagy bevándorlási hullám az 1917-es orosz forradalmat követő nagyarányú kiáramlás következményeként határozható meg, amikor egyes becslések szerint közel 360.000 orosz telepedett le túlnyomó részben a mai nyugat-berlini Charlottenburg kerületben. A második világháború után mint megszálló hatalom Kelet-Berlin területére költözött egy jelentős tömegű szovjet állampolgárságú népesség, akik elsősorban a politikai élet irányítását és a rendfenntartás feladatait látták el. Ezzel szemben az 1970-es évektől a Szovjetunióban a

rendszer ellenségeként definiált (elsősorban) értelmiségiek a diktatúra megtorlásai elől disszidálva kerestek menedéket a nyugatnémet demokrácia biztonságában. Ehhez a folyamathoz hasonló a negyedik hullám során elsősorban az 1980-as évektől, ugyancsak a nyugati városrészbe bevándorolt zsidó, illetve a lengyelországi Spätaussiedlerkekhez hasonlóan német származású oroszok megjelenése, akik az antiszemita támadások hatására menekültek el az akkori Szovjetunió területéről (10. ábra).

A két csoport között fontos különbséget tenni. Ugyanis míg a Spätaussiedlerkek a német állampolgársági törvény szerint a lengyelekhez hasonlóan kulturális identitásuktól, nyelvtudásuktól stb. függetlenül azonnal német állampolgárokká váltak és részesedhettek a német állam bőkezű támogatásából, addig az – elsősorban – orosz zsidók humanitárius befogadással menekültigazolványt kaptak, s továbbra is külföldiként voltak számon tartva (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995).

5.2. Berlin nemzetiségi képének változása az újraegyesítést követően

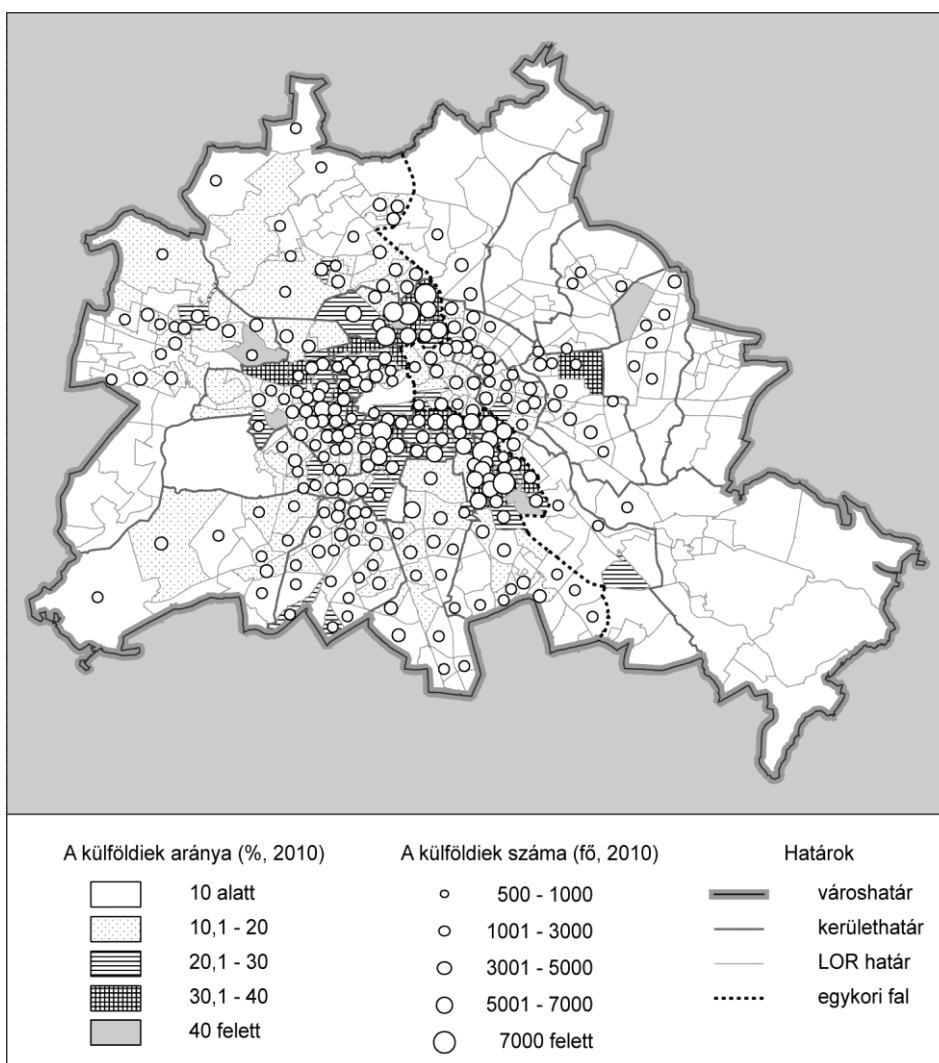
Az 1990-es évek fordulatai, a város egyesítése, valamint az egységes politikai, társadalmi és közigazgatási rendszer kialakítása sok szempontból újfajta fejlődési úton indította el Berlint.

Az 1950 és 1990 közötti időszakhoz képest eltérő indítékok játszottak szerepet a külföldi népesség Berlinben való letelepítésében és letelepülésében. A világgazdaság helyzetében és szerkezetében az 1970-es évek közepétől elinduló változás, illetve a terciálizálódás, majd a kvaterner szektor térnyerése, később pedig az Európai Unió bővülése és a határok megnyílása a korábbtól nagyban különböző lehetőségeket kínált a társadalom egészének számára. Ezek az újfajta törekvések ugyanúgy tetten érhetőek az 1990-es években elsősorban a Balkánról Németországba és Berlinbe érkező menekültek befogadásához kapcsolódó intézkedések és törekvések céljaiban, mint például a rendszerváltást követően az egykori NDK területén a vietnámi kisebbség munkától való megfosztásában és hazaküldésében (KIL, W.–SILVER, H. 2006).

Ahhoz, hogy a város egyesítését követően a külföldiek jelenlétét minél pontosabban ki tudjam mutatni, többféle adatsort használtam fel. A külföldiekre vonatkozó statisztikák (Melléklet, 1. táblázat) Berlin egészében 1992-ben (11,2%) és 2007-ben (14,0%) folyamatos növekedést mutatnak, a 2010-es évben (13,5%) pedig már enyhe csökkenés figyelhető meg. Eltérő tendencia jellemző azonban az egykori két városrész területén (11. ábra): egyrészt szembetűnő továbbra is a jelentős aránybeli különbség kelet és nyugat között, másrészt azonban míg nyugaton 2007 után a város egészére jellemző folyamatokhoz hasonlóan

csökkenés következett be (2007: 19,6%; 2010: 17,7%), addig Kelet-Berlinben jelentősen növekedett a külföldiek aránya (2007: 4,9%; 2010: 6,7%).

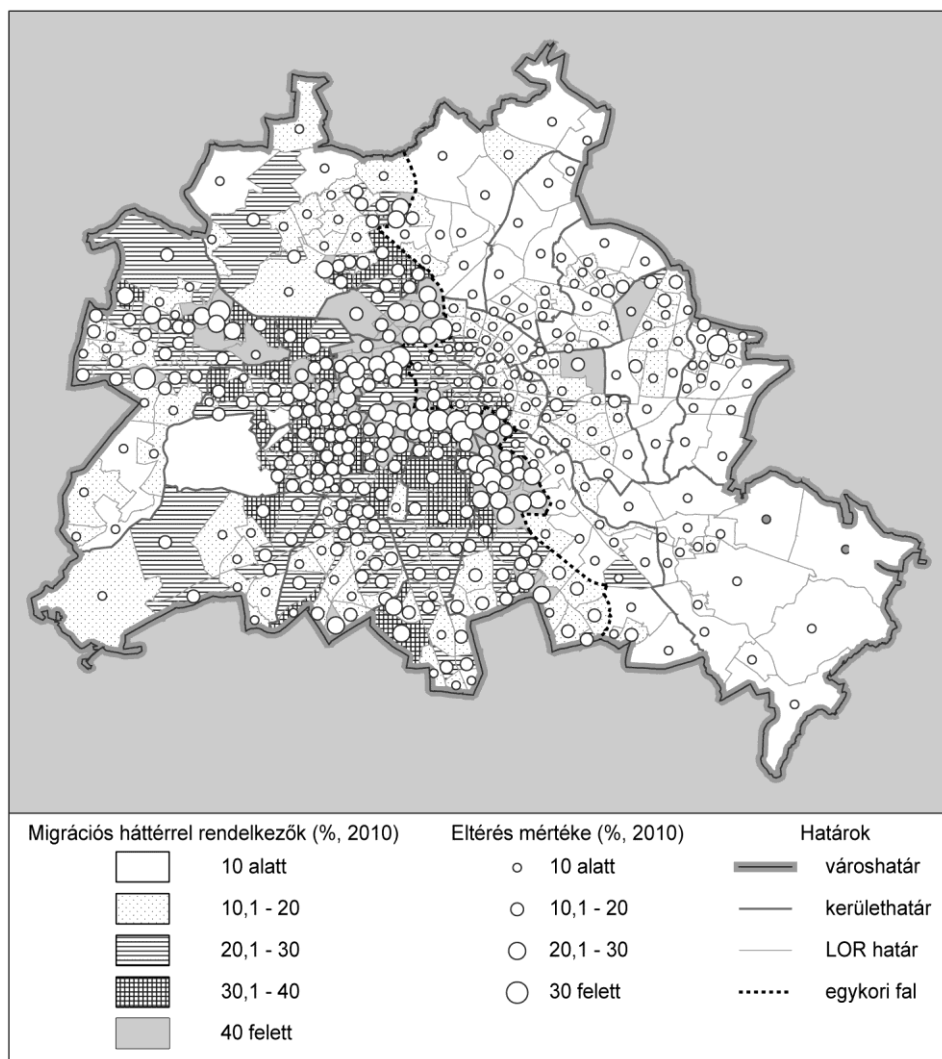
A külföldiekre vonatkozó statisztikák mellett azonban fontos figyelembe venni a migrációs háttérrel rendelkezők (külföldiek és migrációs háttérrel rendelkező németek) arányát is, mely mutató Berlinre vonatkozó értékei 2007-től érhetőek el (Melléklet, 2. táblázat): Míg 2007-ben a külföldiek aránya 14,0%-os értéket mutat, addig a migrációs háttérrel rendelkezők a berlini lakosság 25,7%-át teszik ki. Az ezt követő években a külföldiek arányának csökkenésével az eltérés kis arányban ugyan, de tovább fokozódott. A két adatsor közötti markáns különbséget alapvetően a teljes tömeget tekintve egyre növekvő, állampolgárságot szerző külföldiek száma magyarázza (Melléklet, 3. táblázat).

11. ábra: Berlinben élő külföldiek, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

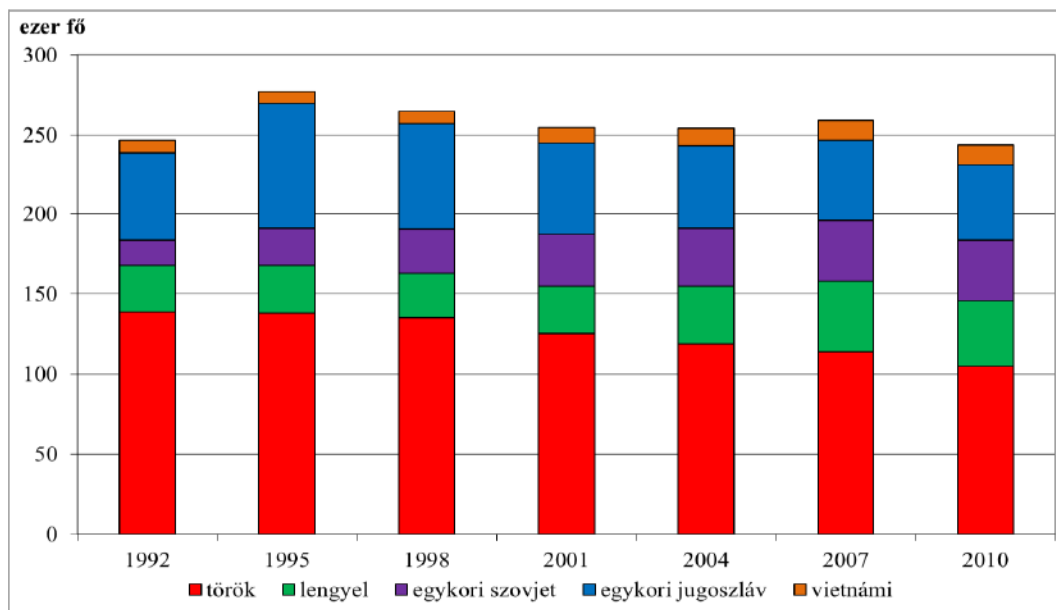
A legjelentősebb eltérések az egykori nyugat-berlini belső területeken figyelhetők meg, míg Kelet-Berlinben csupán Marzahn és Lichtenberg kerületek északi részén jelenik

meg magasabb arány-eltérés (12. ábra). Az ezen jelenség mögött meghúzódó jellemzőket a nemzetiségenkénti elemzésnél fejtem ki.

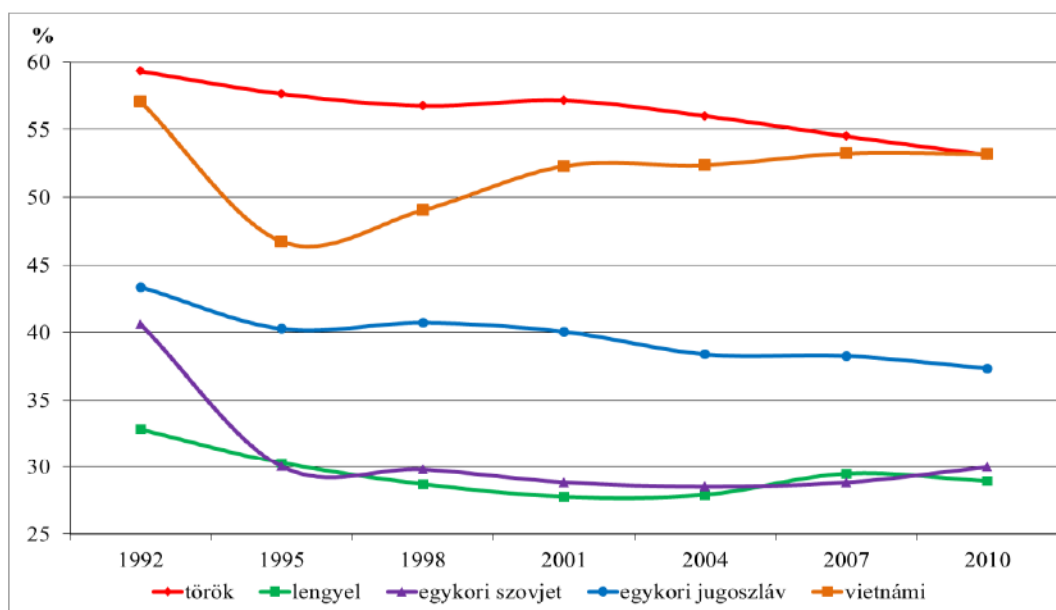
12. ábra: A migrációs háttérrel rendelkezők aránya és a külföldiek arányától való eltérése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az általam vizsgált öt kisebbségi csoport a vizsgált intervallumban különböző hatások következményeképpen és egymástól eltérő dinamikával fejlődött. A törökök számának folyamatos csökkenése mögött az évente több ezer német állampolgárságot elnyerő személy áll, az egykori jugoszláv államok kisebbségeinek jelenléte a balkáni helyzet változásait tükrözi, míg a lengyel közösség a 2004-es uniós csatlakozást követően növekedett meg jelentősen. A vietnámi kisebbség erősödését több egyedi ok mellett az egyre intenzívebbé váló dél-délkelet-ázsiai migráció magyarázza, illetve a felbomlását követően az egykori Szovjetunió területéről érkezők növekvő száma egyrészt a Németországba folyamatosan visszatelepülő Spätaussiedlerok, illetve a nacionalista megkülönböztetés elől elmenekülő csoportok megjelenéséből következik (13. ábra).

13. ábra: Az öt vizsgált berlini kisebbség számának változása, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az egyes népcsoportok területi adatai a térképezés mellett lehetővé teszik a statisztikai elemzési módszerek alkalmazását – munkámban a szegregációs és a disszimilitási indexek eredményeit használtam fel.

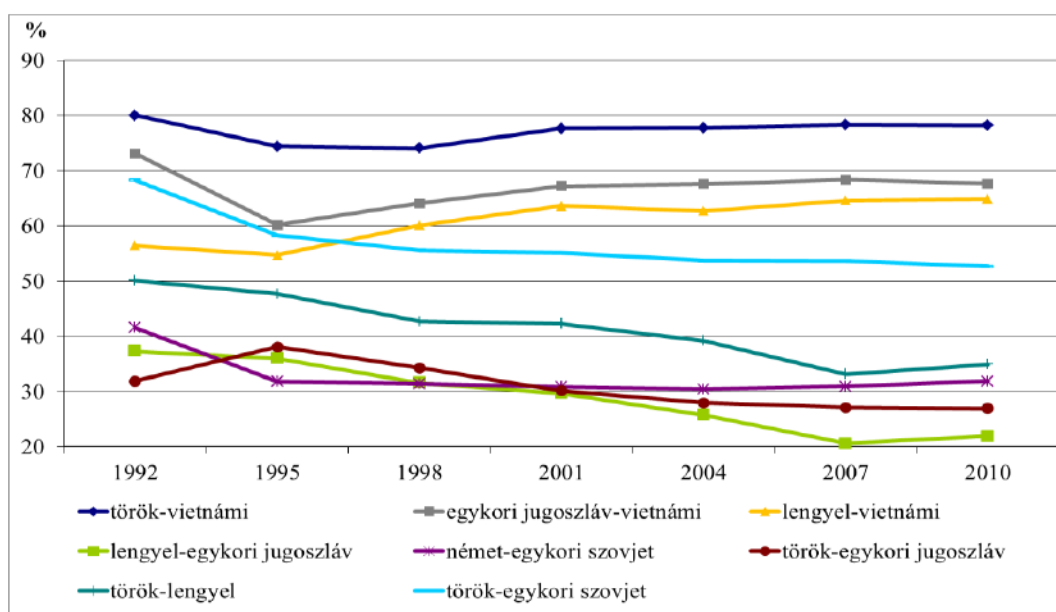
14. ábra: A szegregációs index változása a vizsgált kisebbségek tekintetében, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. Saját számítás

A szegregációs index eredményeinek vizsgálatánál (14. ábra) az első szembetűnő jelenség az, hogy míg 1992 és 1995 között mindegyik csoport kisebb (törökök, egykori Jugoszláviából származók, lengyelek) vagy nagyobb (vietnámiak, egykori szovjet állampolgárok) mértékben az elkülönülés oldódása felé mozdult el, a tendencia az 1990-es

évek végére több esetben újra a növekedés felé fordult (vietnámiak, egykori szovjet állampolgárok, egykori Jugoszláviából származók), de mindenképpen jelentősen mérséklődött (törökök, lengyelek).

Az eredmények az adott időintervallumban a török és a vietnámi csoportok tekintetében mutatják a legerősebb szegregáltságot (47–60%), ugyanis ezek azok a csoportok, melyeknek mai területi képét leginkább meghatározzák az 1990 előtti folyamatok és letelepedési lehetőségek. A legalacsonyabb szegregációs értékeket a lengyelek és az egykori szovjet állampolgárok területi elhelyezkedése mutatja, ami egyrészt a hosszú ideje jelenlévő csoport történeti fejlődéséből következhet (lengyelek), illetve az 1990 óta erősödő bevándorlás eredményeképpen magyarázható (egykori szovjet állampolgárok). Az egyes nemzetiségek index-értékeinek elemzésére később térek ki részletesebben.

A területi elhelyezkedés másik felhasznált mérőszáma a disszimilitási index, amely két kiválasztott csoport egymástól való térbeli távolságát méri (15. ábra).

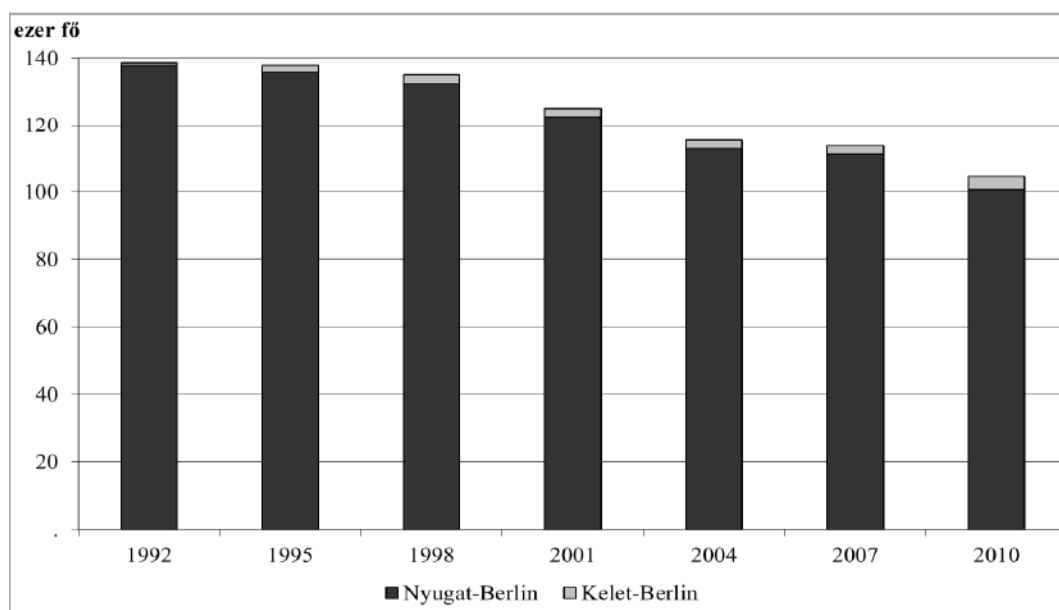
15. ábra: A disszimilitási indexek eredményei, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. Saját számítás

Az eredmények hasonló tendenciákat tükröznek vissza, mint a szegregációs index értékei. 1992 és 1995 között csökkenő disszimilitás jellemző a csoport-párok között egy kivétellel: a törökök és az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek növekvő elkülönülését az okozza, hogy míg 1992 előtt mindkét közösség döntően a nyugati városrészhez kapcsolódott, addig az 1990-es évek első felében a nagy arányban érkező balkáni menekültek számára a német politika túlnyomórészt a keleti városrészben alakított ki menekültotthonokat. 1995 után a korábbi tendenciák sok esetben megtörttek. A legnagyobb

területi elkülönülést a vietnámi és a török kisebbség 80% körüli értéke mutatja (1995: 74,4%; 2010: 78,2%), azonban fontos kiemelni, hogy a vietnámiak minden más népcsoporttal alkotott értékei növekvő trenddel a legmagasabbak közé tartoznak 2010-ben (egykori Jugoszláviából származók: 67,6%; lengyelek: 64,9%). A legalacsonyabb és csökkenő értékek az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek és a lengyelek (2010: 21,9%), illetve a törökök (2010: 26,9%) között jelentkeznek. Az előbbit a mindkét csoport tekintetében mért közepes-alacsony szegregáció magyarázhatja, míg az utóbbi esetében a hasonlóság a nyugati városrész belső területein a kisebbségek nagyarányú jelenlétéből eredeztethető.

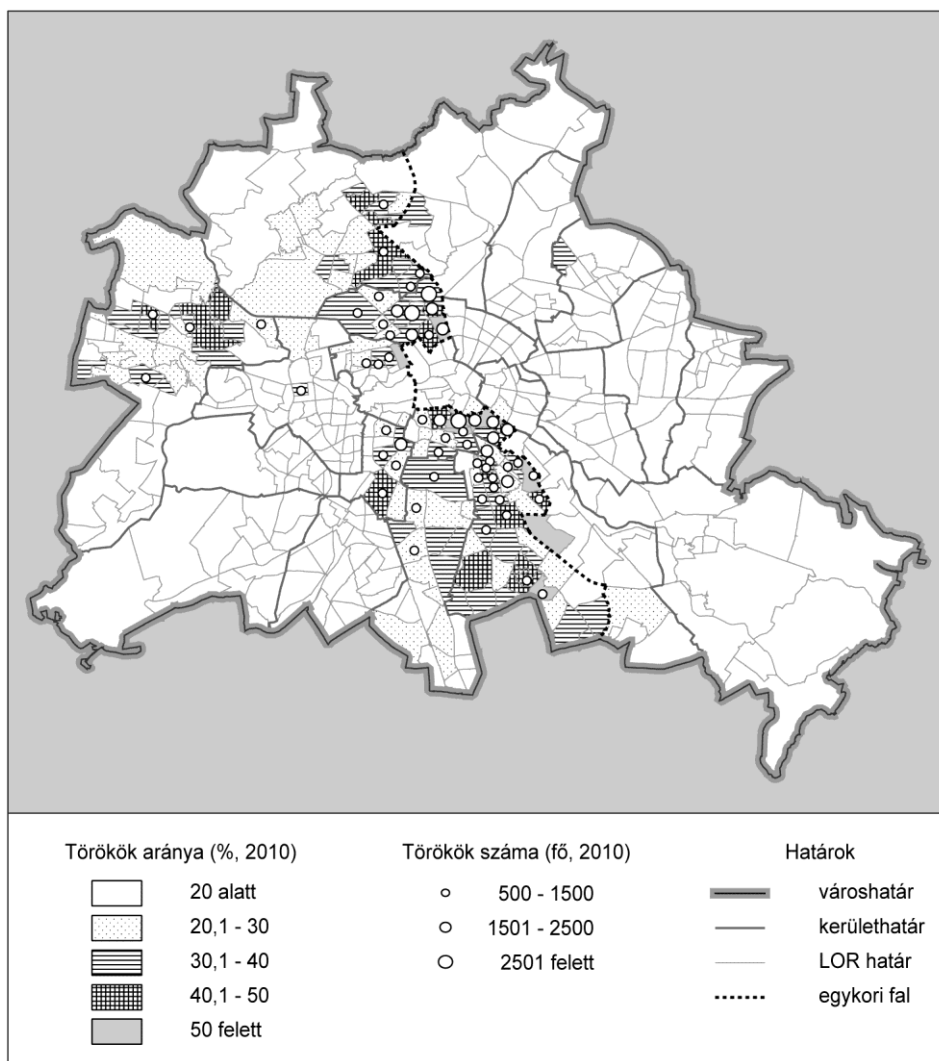
5.2.1. Vendégmunkások az újraegyesült Berlinben: a török és a vietnámi kisebbség

Az utóbbi húsz év népességi tendenciái a török és a vietnámi kisebbségek tekintetében sok szempontból különböznek az azt megelőző időszakétól. Az 1990-től kezdődő periódusban a Törökországból Berlinbe érkező migránsokat két jellegzetes csoportra lehetett osztani. Egyrészt a délkelet-törökországi kurd területekről származók, akik főként a fegyveres konfliktusok és terrortámadások elől menekültek Németországba, s igyekeztek a menekült-státuszt elnyerve hosszú távra letelepedni, másrészt dominánsabb részük családegyesítés révén keresett biztosabb megélhetést a városban. Az utóbbi esetben, a korábbi időkkel ellentétben, ekkor már többnyire nem gyermekekről volt szó, hanem olyan házaspárokról, akik közül az egyik fél Németországban született, vagy korábban ott telepedett le (HÄUSSERMANN, H.–KAPPHAN, A. 2002).

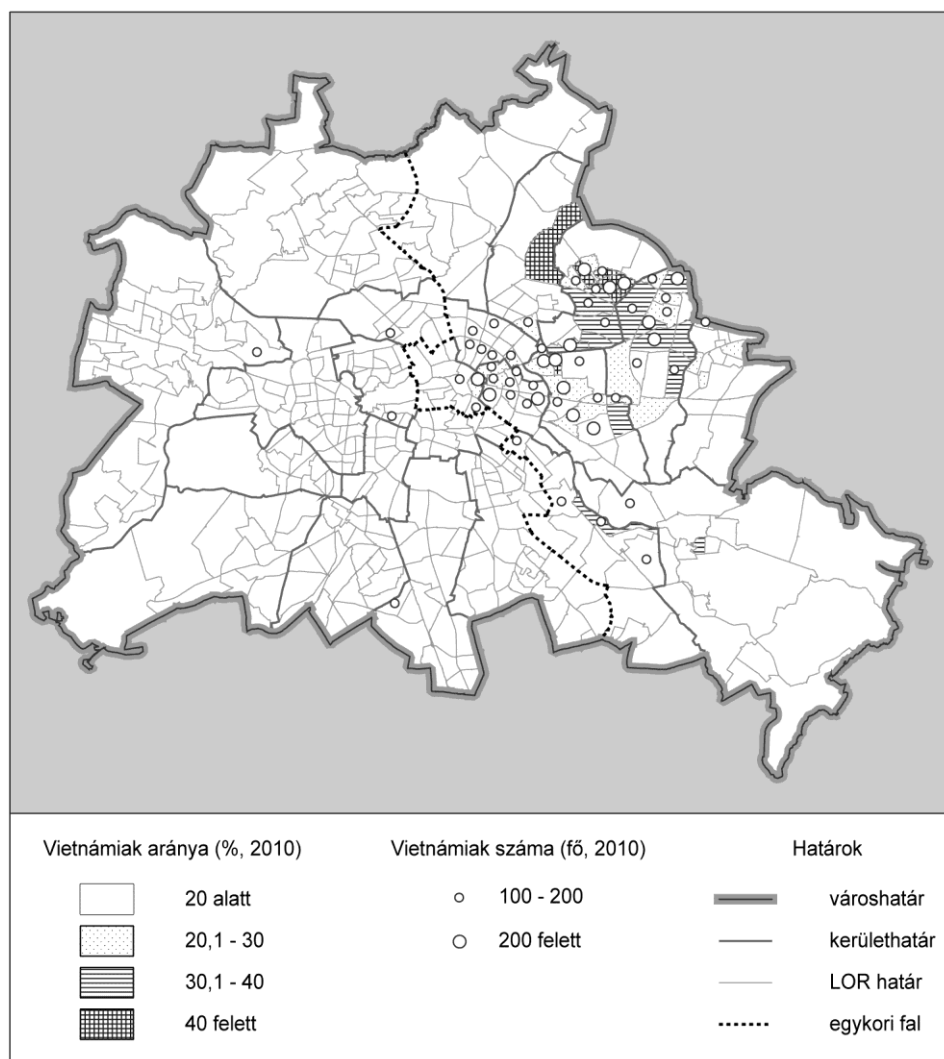
16. ábra: A törökök számának változása Berlinben, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Amellett, hogy a bevándorlás intenzitását tekintve messze alatta maradt az 1990-et megelőző folyamatoknak (16. ábra), az egyik legfontosabb tényező, a berlini török népesség statisztikai szempontból való folyamatos csökkenése (1992: 138.733 fő; 2001: 125.084 fő; 2010: 104.556 fő). Ebben az esetben fontos azonban figyelembe venni az állampolgárságot nyert személyek számának alakulását, ami sokban magyarázza a változás irányát. 1991-től kezdve évente átlagosan 3.500 török származású személy szerezte meg a német állampolgárságot (Melléklet, 3. táblázat), így ezen csoporttal együtt a török származásúak tömege valójában továbbra is lassú növekedést mutat. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a migrációs háttérrel rendelkező lakosok aránya (12. ábra) a törökök által lakott területeken (Wedding, Kreuzberg, Neukölln és Tiergarten északi területei, Spandau keleti része) mutatja a legmagasabb értékeket (40% felett), illetve a legnagyobb eltéréseket (30% felett) a külföldi népesség arányszámától.

17. ábra: A török kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az 1989/90-es politikai változások következményeképpen Vietnám és az egykori NDK közötti, munkaerő fogadásáról szóló szerződést felbontották, és az NDK állami vállalkozásai elbocsátották vietnámi munkavállalóikat. Ezt követően sokan visszatértek hazájukba, azonban a vietnámiak egy jelentős csoportja érvényes tartózkodási vagy letelepedési engedély nélkül a kedvezőbb lehetőségek miatt Berlinben kívánt maradni. A helyzetet súlyosbította az, hogy továbbra is számos vietnámi keresett biztosabb életfeltételeket Németországban, s így évente több ezren kérvényeztek menedékjogot az országba. Az 1993-ban megszületett törvény tett pontot erre a folyamatra, ugyanis előírta, hogy a menedéket kérőket egy olyan harmadik, biztonságos államba lehet visszaküldeni, melyen keresztül elérték Németországot (SCHMALZ-JACOBSEN, C.–HANSEN, G. 1995).

18. ábra: A vietnámi kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A státusznélküli helyzet tisztázására egy új államközi megállapodás nyitott utat, melynek alapján az egykori szerződéses munkások az eredeti szerződésük lejártáig

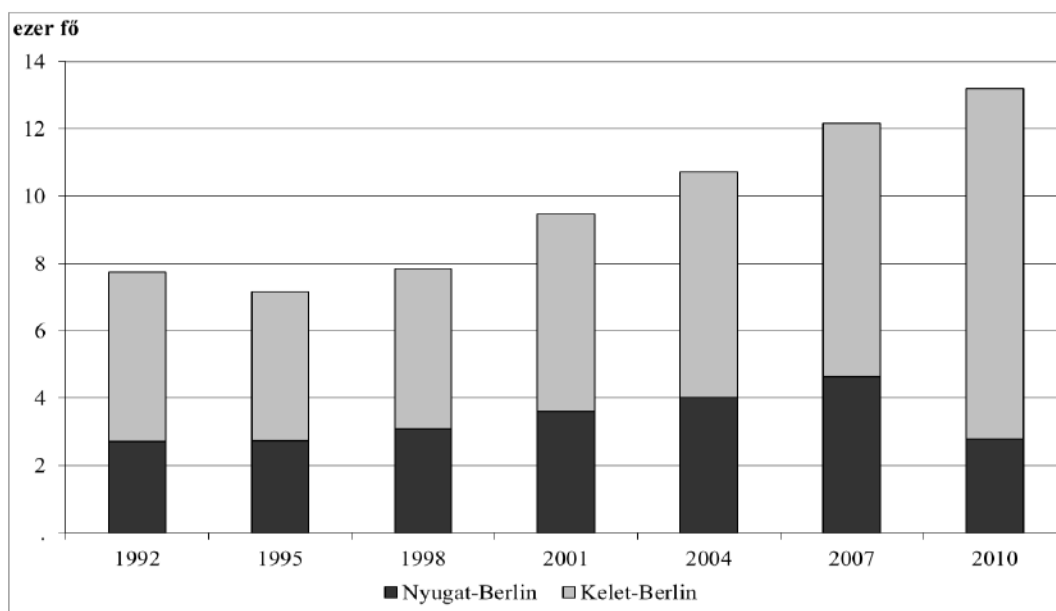
Németországban maradhattak, illetve számos kritérium teljesítése mellett (biztos kereset, társadalombiztosítási hozzájárulás fizetése, biztos lakhatás, megfelelő német nyelvtudás, büntetlen előélet) hosszú időtartamú vízumot nyerhettek. Ezeket a feltételeket azonban meglehetősen nehéz volt teljesíteni, ugyanis a keleti városrészben a gazdaság átalakításának következtében a gyárak és a vállalkozások nagy részét be kellett zárni, s így a magas munkanélküliség a legsürgetőbbben megoldandó problémák közé került. Ezen hatások következtében az 1990-es évek első felében elsősorban a feketepiac kínált megélhetőségi lehetőségeket a vietnámi kisebbség tagjai számára. Azonban míg az 1990-es évek első felében a kínálatra alapuló szocialista gazdaság átalakítása komoly krízist jelentett a Kelet-Berlinben élők számára, addig az ezredfordulóra pontosan ebben a változásban rejlő lehetőségek nyitottak új utakat a vietnámiak előtt.

Szembevetve a török és a vietnámi népesség zártsága abban az értelemben, hogy 1992-höz képest területi képük a város megosztottságának tekintetében nem sokban változott (17. és 18. ábra). Míg 1992-ben 0,6%-a, 2010-ben a berlini törökök 3,8%-a lakott az egykori NDK területén. Számuk és arányuk a két időpont között elsősorban olyan kelet-berlini terület egységeken növekedett meg, amelyek határosak Nyugat-Berlinnel (Treptow, Friedrichshein, Pankow), s a város keleti külső területein elhelyezkedő, olcsóbb negyedekben gyakorlatilag elhanyagolható maradt a török lakosság jelenléte. Ennek magyarázata többféleképpen is megragadható. Egyrészt a jelenség oka abban keresendő, hogy a kisebbséghez tartozók jobban preferálják a nyugati kerületekben kialakult szociális háló és infrastruktúra előnyeit, illetve biztonságát, míg a keleti városrészekben nagyobb veszélyt jelent a szélsőséges nézeteket vallóktól elszenvedett diszkrimináció és fenyegetettség (KEMPER, F.-J. 1998a). Másrészt az 1970-es tendenciákkal szemben, napjainkban a törökök a lakóhely-választásnál már nem csak az olcsóságot tartják elsődlegesen szem előtt, hanem a minőségi jellemzők is markánsabban előtérbe kerültek (SCHULZ, M. 2002).

Az, hogy a vietnámi kisebbség csoportjai ma is túlnyomórészt a keleti városrészben koncentrálódnak (19. ábra), nem csupán a történeti fejlődésükből következik. Azok a vietnámiak, akiket az NDK megszűnő gyáraiból elbocsátottak, nem kezdhettek vállalkozást Nyugat-Berlinben, ebből következően az illegális munka mellett azokat a piaci réseket igyekeztek kihasználni Kelet-Berlinben, melyeket az átalakuló gazdaság feszített szét. Így találták meg a helyüket a kiskereskedelem a ruhaipar területén, utcai árusként vagy a gyorsétkezdékben (KIL, W.–SILVER, H. 2006).

Mindezen hatások és a lehetőségek táulásának következtében számát tekintve a vietnámi kisebbség ma a legdinamikusabban növekvő csoportok közé tartozik Berlinben. A

statisztikai eredményekben közrejátszik az a tény is, hogy – szöges ellentétben a török kisebbséggel – 2000-ig az állampolgárságot nyert személyeket mutató adatsorokban (Melléklet, 3. táblázat) meg sem jelentek külön kategóriaként a vietnámiak, s az ezt követő évtizedben is csak lassan növekvő számmal mondtak le a sajátjukról, s szereztek német állampolgárságot (2001 és 2010 között átlagosan 151 fő/év).

19. ábra: A vietnámi kisebbség számának változása Berlinben, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A fent vázolt tendenciákat támasztják alá a szegregációs indexek értékei (14. ábra): a török népesség 1992-ben 59,3%-os értékkel markáns elkülönülést mutatott, majd az azóta tartó folyamatos csökkenés következtében 2010-re (53,1%) a vietnámi kisebbség szegregációja túl is nőtte a törökök értékeit. A vietnámiak tekintetében 1992 és 1995 között a szegregációs index csökkenése számuk közel 10%-os apadásával áll kapcsolatban Kelet-Berlinben (1992: 5.044 fő; 1995: 4.441 fő), míg Nyugat-Berlinben ebben az időintervallumban növekedett is a létszámuk, melynek háttérében a keleti és nyugati városrészen jelenlevő vietnámiak eltérő történeti fejlődése állhat (ld. 5.1.1 fejezet). Az 1995-öt követő és az ezredfordulóig tartó intenzív elkülönülés oka (1995: 46,7%; 2001: 52,3%) a korábban elemzett gazdasági lehetőségek következményeként értelmezhető. A 2000-es évektől ez a tendencia lelassult, azonban 2010-re így is a törököket (2010: 53,0%) megelőzve a vietnámi közösség vált a leginkább szegregált kisebbséggé (2010: 53,2%). Ezen értékek elemzésénél azonban ismét szem előtt kell tartani az állampolgárságot elnyerők magas számát, ugyanis ők a statisztikai adatok tekintetében a szegregációval ellentétes folyamatokat vázolják fel, míg a török közösség valóságos képében a folyamat semmiképpen sem ilyen drasztikus.

A disszimilitási index értékei egy másik szempontból ugyanezt az irányvonalat támasztják alá. A törökök tekintetében a mutató értékei közül a legnagyobb és növekvő tendenciájú elkülönülés a vietnámi kisebbséggel szemben mérhető (1995: 74,4%; 2001: 77,6%; 2010: 78,7%), ami a történeti beágyazottság megszilárdulását és determinációját bizonyítja. A legnagyobb hasonlóság a területi elterjedésben pedig az egykori Jugoszláviából származó kisebbség csoportjainál van jelen (1992: 31,9%, 2001: 30,2%; 2010: 26,9%). A vietnámi kisebbség mutatja a legerőteljesebb elkülönülést minden más nemzetiségi csoporttól (Melléklet, 4. táblázat). A legmarkánsabb eltérés a török közösséggel érhető tetten (1992: 80,0%; 2001: 77,6%; 2010: 78,2%), míg a leginkább hasonló értékeket a német állampolgárokkal vizsgált eloszlás számértékei mutatják (1992: 57,0%; 2001: 51,5%; 2010: 52,2%), melyet az magyaráz, hogy Kelet-Berlinben a nyugatinál sokkal alacsonyabb a külföldiek aránya. Területi koncentrátságuk képét a térképi ábrázolás is jól szemlélteti (18. ábra). Legdominánsabb csoportjaik Marzahn és Lichtenberg kerületek középső és északi területein élnek, illetve az ezekhez kapcsolódó Hohenschönhausen déli egységein. Nyugat-berlini jelenlétük formája nem sokban különbözik az 1992-es állapottól: arányukat és számukat tekintve is elhanyagolható mértékben vannak jelen.

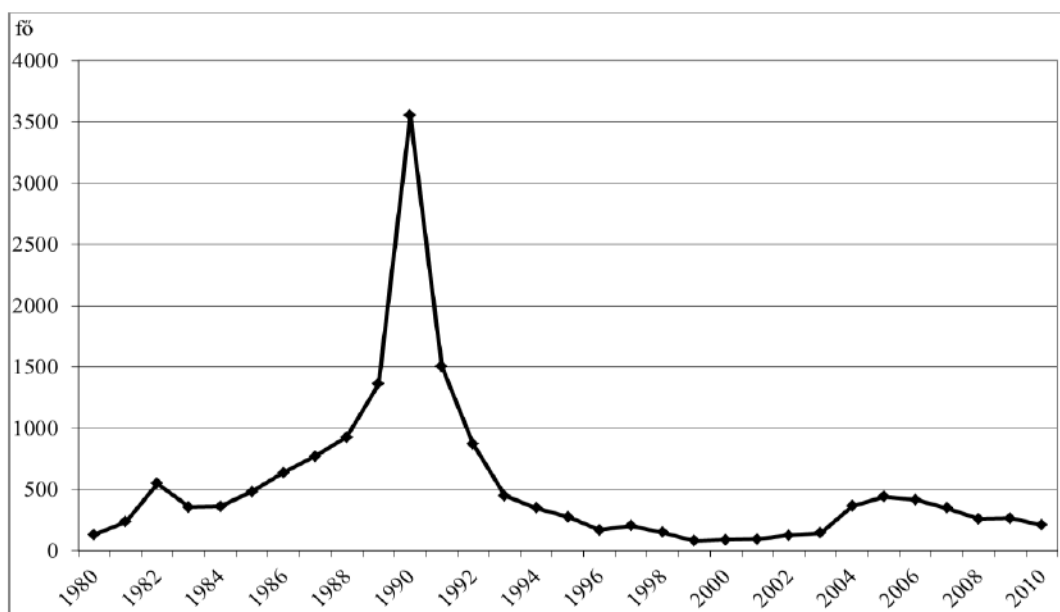
5.2.2. A lengyel kisebbség

Az 1980-as évek tendenciáját felváltva, amikor a Spätaussiedlerok nagyarányú visszatelepülése játszotta a legmeghatározóbb szerepet, 1991-et követően újfajta migrációs folyamatok kezdődtek Lengyelország és a mai német főváros között.

Az 1989-ben bevezetett jogi intézkedések következtében, amelyek a bevándorló népi németek számát illetően kemény megszorításokat tartalmaztak, a lengyel közösség 1981 óta tartó intenzív növekedését létszámbeli stagnálás és csökkenés váltotta fel a 2000-es évek elejéig. Azonban nemcsak az intenzitás változott meg alapvetően, hanem a migrációt kiváltó indítékok is átforgálódtak. Az 1981-ben kezdődő krízist az 1980-as évek végétől gazdasági és politikai átalakulás követte Lengyelországban. A folyamat 1989-re a legmélyebb válságát érte el, ami aztán a volt szocialista országokat megelőzve elsőként Lengyelországban teremtette meg az intenzív gazdasági növekedés alapjait (DAVIES, N. 2006). A lengyel népesség egy domináns része ezen gazdasági krízis elől menekülve keresett jobb életlehetőségeket egyrészt a földrajzi közelsége miatt is vonzó Németország területén, másrészt pedig növekvő arányban a bevándorlás felé nyitottabbá váló egyéb nyugat-európai államokban. A fal leomlásával nyíló új és szabadabb lehetőségek, valamint a Lengyelországból való kivándorlás irányának

bővülése is magyarázza az 1990-es évek stagnálását a berlini lengyel kisebbség létszámát illetően (MIERA, F. 1996).

A hatályba léptetett jogi intézkedések ellenére azonban az egyesülést követően a kezdeti fellendülés időszakában a gazdasági, társadalmi és fizikai szempontból újjáépülő Berlinnek is szüksége volt nagy tömegű és olcsó munkaerőre. Így átmeneti időtávban, elsősorban az alacsony szakképzettséget kívánó területeken számos lengyel találta meg az egyéni anyagi felemelkedés útját. A földrajzi adottságok, illetve a Lengyelország és Németország közötti ár- és bérszínvonal közötti különbség kihasználásának lehetőségét sokan az ingázás formájában találták meg. Fontos azonban kiemelni, hogy a hivatalos statisztikákban szereplő adatokban az illegálisan bevándorló és a feketepiacon megélhetést találó lengyelek nem szerepelnek, s számukat illetően nagyon különböző becslések állnak rendelkezésre. Az uniós csatlakozást követő, számarányát tekintve robbanásszerű növekedésben a határok megnyílása mellett pontosan az játszhatta a legfőbb szerepet, hogy az addig illegálisan jelenlevő és tevékenykedő lengyelek csoportjai 2004 után már legálisan tartózkodhattak és telepedhettek le Berlinben (STACHELBERGER, D. 2007).

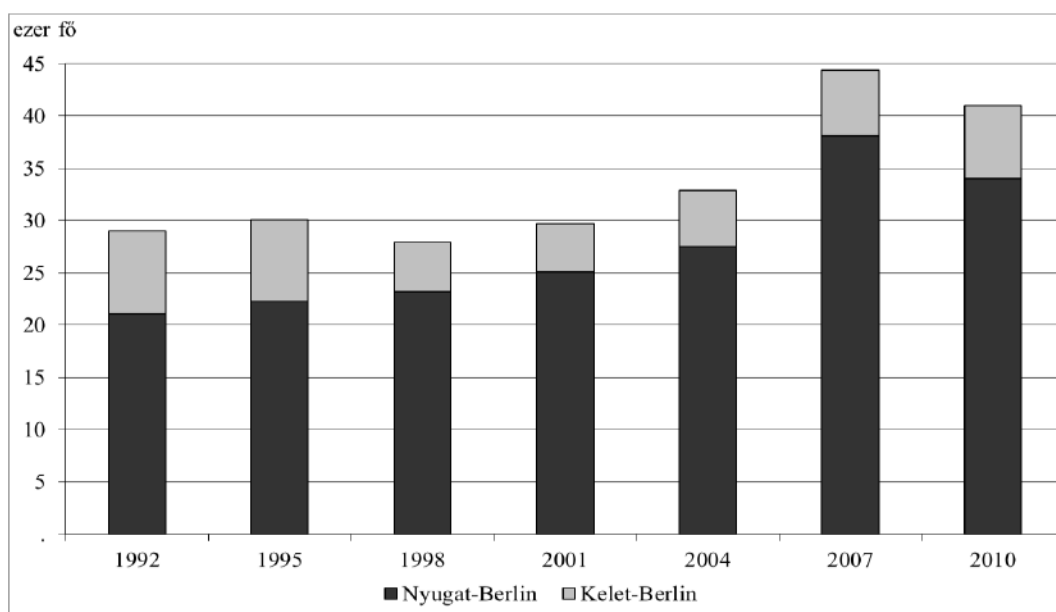

20. ábra: A német állampolgárságot nyert lengyelek száma Berlinben, 1980–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az imént vázolt tendenciákat és azok változásait támasztja alá a német állampolgárságot nyert lengyelek számának alakulása (20. ábra). Az 1990-ig meredeken növekvő folyamat (1981: 237 fő; 1986: 637 fő; 1990: 3.554 fő) a jogi változtatások következtében drasztikus csökkenésbe váltott át (1991: 1.504 fő; 1996: 168 fő; 2000: 81 fő): míg az 1980-as évek lengyel bevándorlóinak nagy része státusából következően (népi német) akadály nélkül szerezhette állampolgárságot, addig 1990 után ez az út kevésbé maradt

járható. A számbeli csökkenés egészen 2000-ig tartott (2000: 81 fő), amikor is az új állampolgárságra vonatkozó törvény bevezetésének hatásaként a csökkenést az állampolgárságot nyerők számának stagnálása követte. Az újabb fellendülés az uniós csatlakozás után vette kezdetét, azonban intenzitását tekintve messze elmarad az 1980-as évek folyamataitól.

A berlini lengyel közösség számának alakulása az előbb felvázolt tendenciákat számszerűsíti (21. ábra). Az 1980-as évek folyamataihoz képest az 1990-es évek elsősorban kisarányú ingadozást, de alapvetően stagnálást mutatnak, s a 2004-et követő növekedés sem a nagy volumenű tendenciák kiindulópontját jelenti. A német politika az unió keleti bővítését követően a kelet-európai migránsok tömeges beáramlására számított, azonban a valóság nem minden tekintetben követte ezt a várt irányvonalat. A 2010-re bekövetkező újabb fogyás oka abban keresendő, hogy a szabad munkavállalás lehetőségével rendelkező lengyel bevándorlók jelentős arányban nem a hosszú távú letelepedés célját tartották szem előtt, hanem az otthoni egzisztencia megteremtéséhez szükséges tőkét igyekeztek megtermelni (például tanulmányok folytatása, házépítés, személygépkocsi vásárlása), s azt követően Lengyelországba visszatérve életüket ott szándékozták folytatni (MIERA, F. 2008).

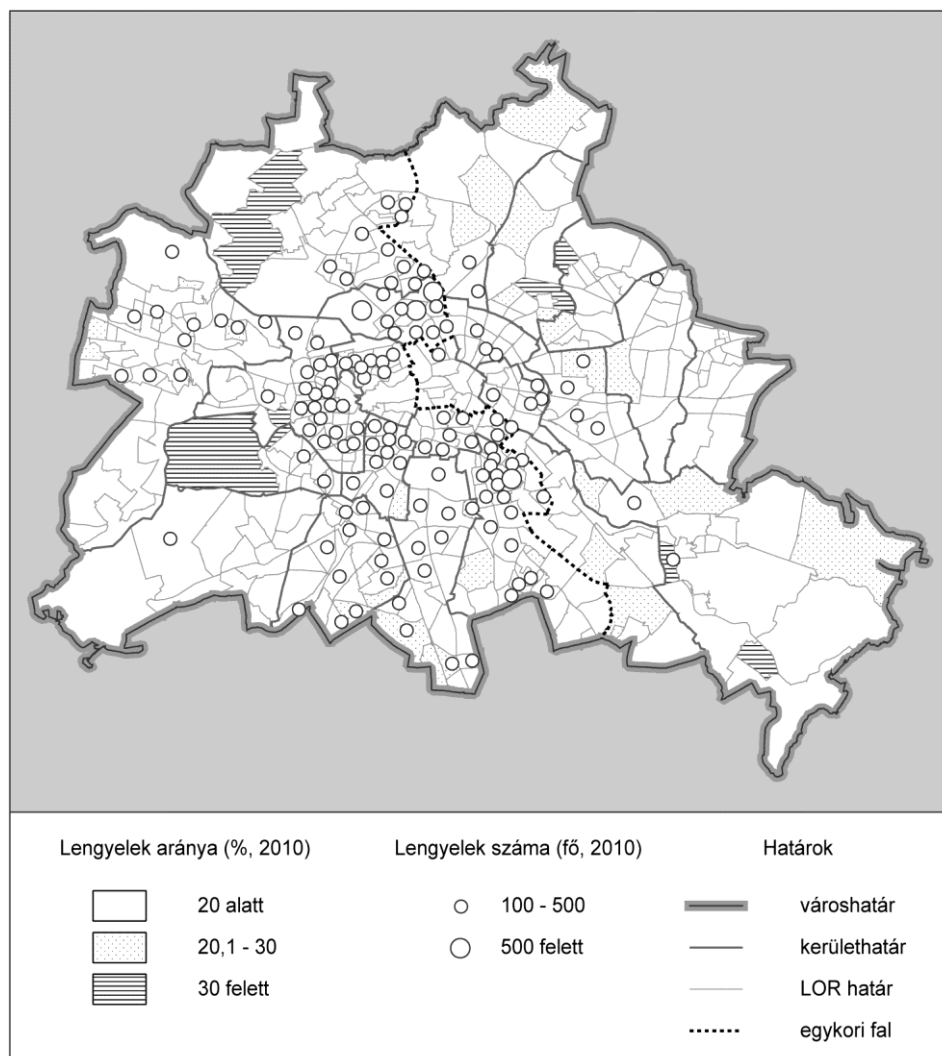
21. ábra: A lengyelek számának változása Berlinben, 1992–2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Habár a kelet–nyugat különbség a lengyelek tekintetében is tetten érhető Berlinben, az egykori szovjet állampolgárok mellett ez a vizsgált csoport mutatja a legalacsonyabb szegregáltságot és a legegyenletesebb eloszlást a város területén.

A szegregációs index értékei a 2000-es évek elejéig a kiegyenlítődés felé mutattak (1992: 31,8%; 2001: 27,8%), majd a közösség növekedésével 2007-re (29,5%) a nagyobb területi zártság irányába mozdultak el. A tendencia az előző folyamatokkal egybecsengve napjainkra újra a kiegyenlítődés felé hat (2010: 28,9%).

Az egyes csoportok közötti kapcsolatok vizsgálatánál az előzőek fényében nem meglepő, hogy az egykori szovjet állampolgárokkal nagyon hasonló értékeket felvéve a lengyel kisebbség mutatja a legszorosabb együttmozgást a német állampolgárok (2010: 32,2%) területi képével (Melléklet, 4. táblázat). A vietnámi közösség zártságából eredően a legnagyobb távolság velük kapcsolatban mérhető (2010: 64,9%), míg a legmarkánsabb hasonlóságot a lengyelek és az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek térbeli eloszlása mutatja (21,9%).

22. ábra: A lengyelek területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az 1992-es állapothoz képest (7. ábra) napjainkra (22. ábra) a keleti városrész koncentrációi eltűntek (a munkásotthonokat felszámolták), csupán Nyugat-Berlinben találhatók a lengyelek által nagyobb arányban lakott egységek (Wilmerdorf nyugati, Reinickendorf északnyugati területei). Abszolút számukat tekintve ugyan csökkenő mértékben, de ugyancsak döntő többségben Nyugat-Berlinben vannak jelen.

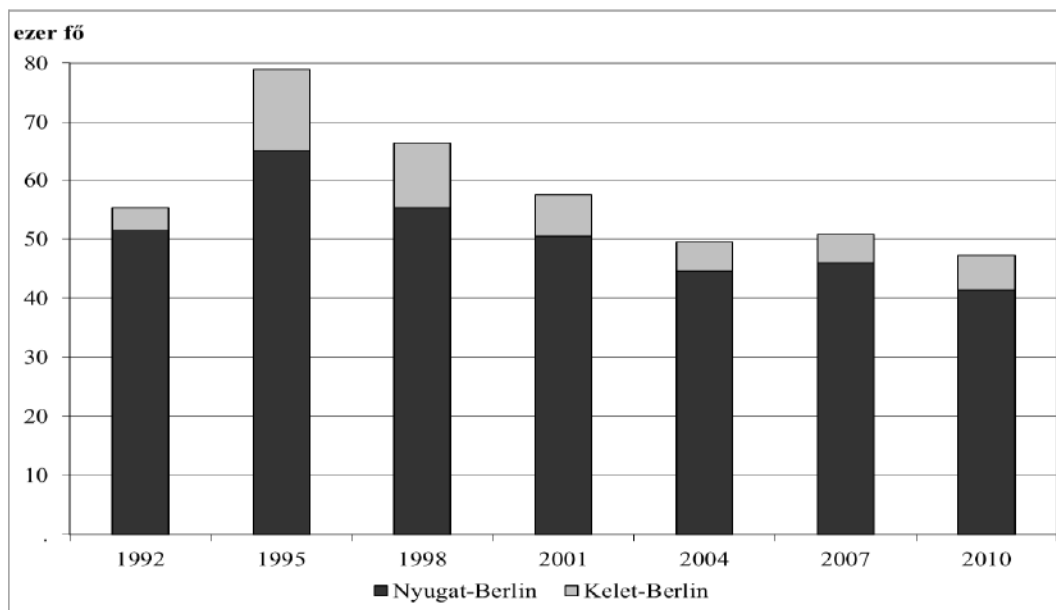
5.2.3. Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek

A korábban vendégmunkásként érkezett, az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek az 1990-es évektől újfajta folyamatok részeseivé váltak.

Jugoszlávia 1991-es felbomlását és az új utódállamok megalakulását követően, majd pedig az 1992 és 1995 között zajló boszniai polgárháború fenyegetése elől elsősorban bosnyák és szerb, illetve horvát menekültek nagy csoportjai érkeztek Berlinbe. Ennek következtében 1991 (42.174 fő; 11,9%) és 1995 (78.922 fő; 18,1%) között közel megduplázódott a létszámuk és jelentősen megnövekedett a külföldiek közötti arányuk.

Egy részük az 1970/80-as évek óta már itt élő rokonoknál telepedett le, másokat a berlini városi hatóságok menekültotthonokban és hosteleekben helyeztek el, illetve szociális bérlakásokat utaltak ki számukra. Ezek az intézkedések nagyban befolyásolták azt is, hogy a város szerkezetében milyen módon jelentek meg az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek. Azok a migránsok, akik az egykori vendégmunkásoknál kerestek menedéket, elsősorban a nyugati városrész belső területein telepedtek le, s így ott növelték jelentősen a kisebbségek számát. A városi politika központi irányítása azonban szigetszerűen helyezte el őket, így korábban kis részesedésű területek, elsősorban az egykori Kelet- Berlinben, váltak a Jugoszláviából származó kisebbségek által sűrűn lakottá (KEMPER, F.-J. 1998a).

Az 1995-ben elfogadott daytoni egyezmény következményeképpen a visszatérés lehetőségének megnyílásával a menekültek és a német politika közötti feszültség egyre élesebbé vált. Ugyanis míg a kisebbségek egy jelentős aránya a hosszú távú letelepedés mellett szeretett volna dönteni, a berlini vezetés erősen támogatta az eredeti hazájukba való visszatérést, melynek legfontosabb oka a menekültek tömeges ellátása által az államháztartásra rótt súlyos terhek mérséklése volt. 1998-ban a német politika kijelentette, hogy a balkáni viszonyok rendezésével mindennemű ok megszűnt a további tartózkodásra, s azokat a menekülteket, akik nem hagyják el az országot, az állam kitoloncolással kényszeríti a hazatérésre (MIHOK, B. 2001).

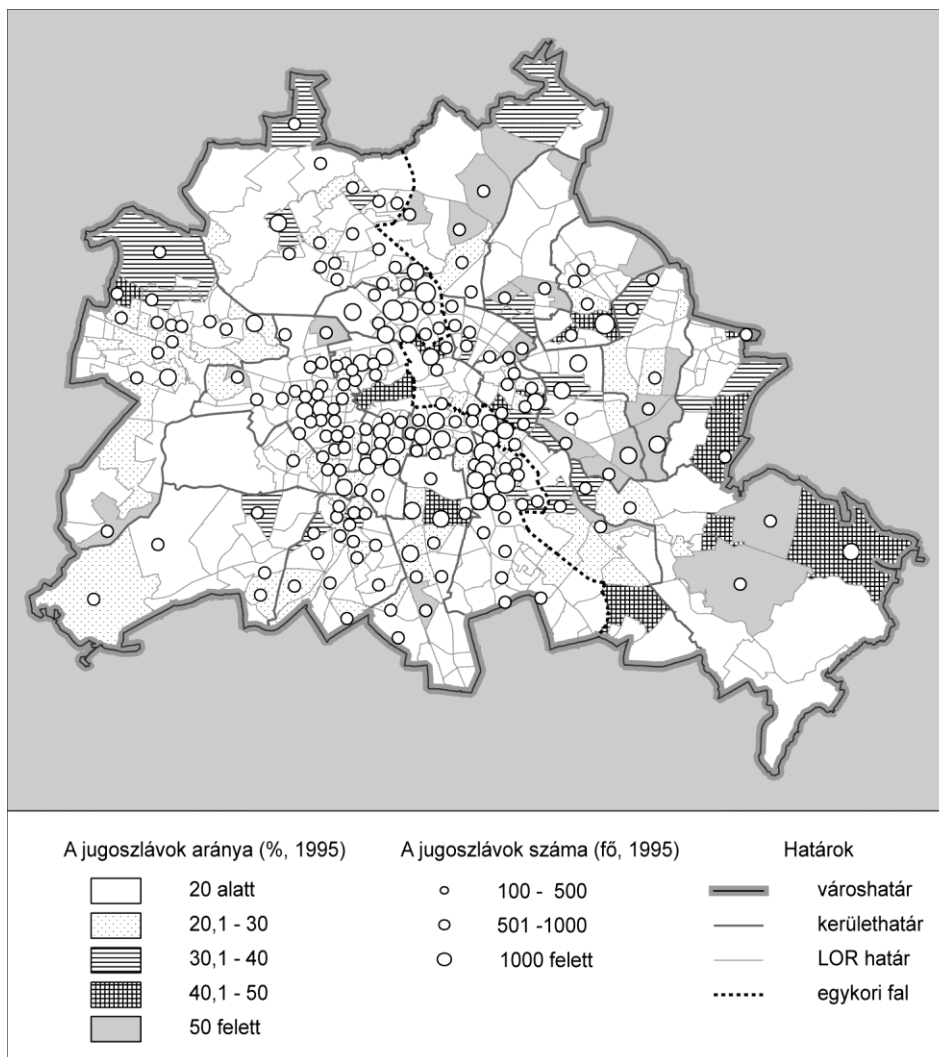
23. ábra: Az egykori jugoszláv kisebbség számának változása Berlinben, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Mindezen okok hatásaként az ezredfordulóra megközelítőleg a háború előtti létszámmra csökkent a jelenlétük Berlinben (2001: 57.522 fő; 13,1%). Az ezredforduló után ez a megkezdett tendencia folytatódott, s az állampolgárságot nyert (2000 és 2010 között átlagosan 430 fő/év), s így a nemzetiségi statisztikából kikerült személyekkel együtt (Melléklet, 3. táblázat) számuk és arányuk (2010: 47.275 fő, 10,3%) alapvető tendenciáját tekintve folyamatosan csökken. A nyugati városrészben való jelenlétük továbbra is döntő, a vizsgált időintervallumban a keleti városrészben lakók aránya 5–12% között mozgott (23. ábra).

Mindezekkel az arányokkal szemben az általam elemzett nemzetiségek közül az egykori Jugoszláviából származó kisebbség a területi eloszlást vizsgálva a szegregáltság tekintetében közepes, és alapvetően folyamatosan csökkenő értékeket mutat (1992: 43,4%; 2001: 40,1%; 2010: 37,3%). A többi vizsgált nemzetiség közül a jugoszlávok területi képe a lengyel csoportok elhelyezkedéséhez áll a legközelebb: 1992 (37,3%) és 2007 (20,6%) között folyamatos közeledés, majd azt követően 2010-ig erősödő elkülönülés jellemző (21,9%). A legnagyobb távolság a vietnámi csoportokkal szemben mérhető, akik számukat és arányukat tekintve történeti háttérükből következően ma is Kelet-Berlin bizonyos kerületeiben élnek döntő többségben. Így 1995 óta az egykori jugoszlávok számának csökkenésével, illetve a vietnámiak növekedésével a disszimilitási index mutatója is mérséklődő mértékben ugyan, de az egyre erőteljesebb szétválást támasztja alá (1995: 60,2%; 2001: 67,3%; 2010: 67,6%).

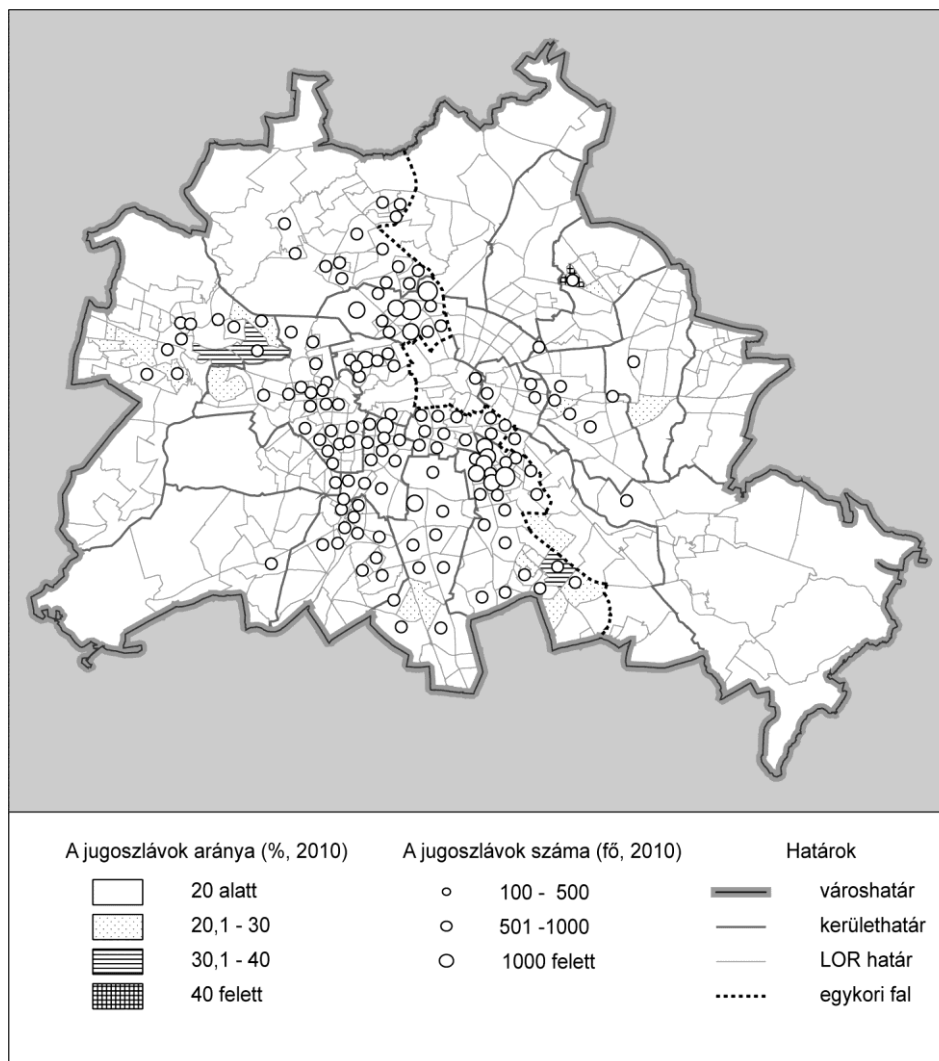
Az egykori jugoszláv kisebbség 1995-ben volt jelen a legnagyobb tömegben a városban (78.920 fő), ezért tartottam fontosnak azt, hogy területi elhelyezkedésüket ebben az

évben is szemléltessem (24. ábra). Továbbra is Nyugat-Berlin belső kerületeiben tömörültek leginkább (Wedding, Neukölln északi területei, Schöneberg), keleten viszont egyes területegységeken az 50% feletti részesedés is megjelenik az egyébként a kisebbség által gyéren lakott városrészekbe ékelődve (Köpenick középső területe, Lichtenberg keleti fele, Pankow egyes egységei). Ezt a jelenséget a menekültszállók és a menekültek számára felkínált hostelek tömörszerűen elszórt elhelyezkedése magyarázza.

24. ábra: Az egykori jugoszlávok területi elhelyezkedése Berlinben, 1995
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A politikai változások és az állami intézkedések hatására az 1990-es évek közepén jellemző struktúra napjainkra jelentősen megváltozott. Szembetűnő egyrészt a kisebbség számának, de főleg arányának csökkenése. A keleti városrészben néhány területegységtől eltekintve részesedésük a külföldiek között 20% alatti, Nyugat-Berlinben megmaradtak korábbi koncentrációik a belső városrészekben, magasabb arányuk csupán Spandau keleti felében mérhető (25. ábra).

25. ábra: Az egykori jugoszlávok területi elhelyezkedése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

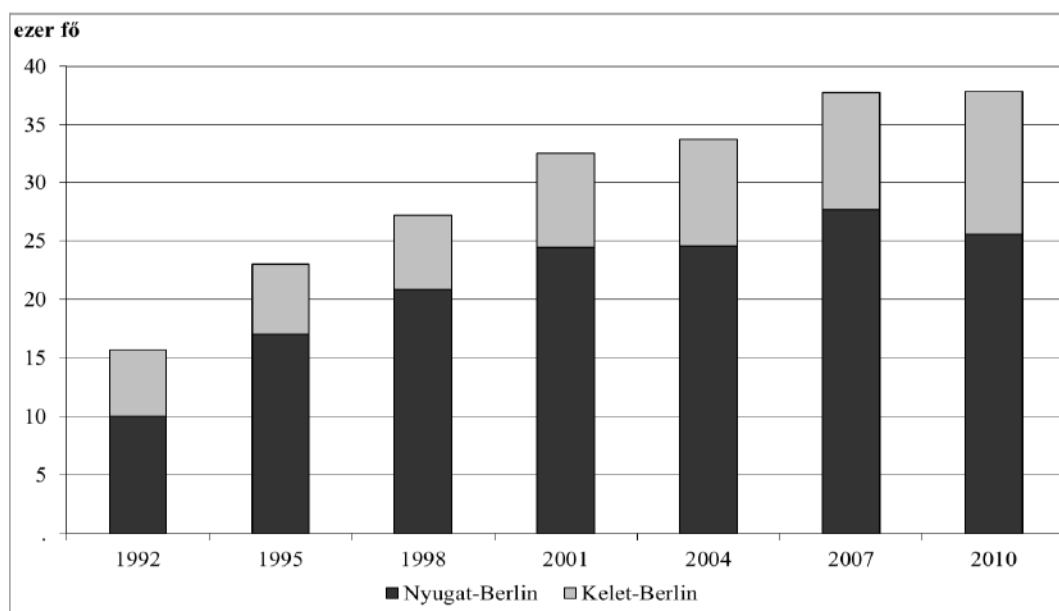
5.2.4. Az egykori Szovjetunióból származó kisebbségek

Az 1990-es évektől nemcsak a Berlinbe érkező migráncsoportok tömegében, hanem összetételében is jelentős változások következtek be. Így a korábban a statisztikákban külön kategóriaként meg sem jelenő, az egykori Szovjetunióból származó kisebbségek dominánsan növekedő arányban telepedtek meg a német fővárosban.

Az 1990-es évek folyamán az összes bevándorolt külföldi közel 25%-a az egykori Szovjetunió utódállamaiból érkezett – döntő többséggel az Orosz Föderáció és Kazahsztán területeiről. A vasfüggöny leomlása nyitottabb lehetőségeket kínált a visszatérésre az elsősorban az ázsiai területekről érkező Spätaussiedlerek számára. Ezek a csoportok azonban csupán 1992-t követően jelentek meg Berlinben, ugyanis a német politika kvótával szabályozva területekre osztotta szét a bevándorlókat, s így 1990/91-ben csak más szövetségi államokban telepedhettek le a korábbi évszázadokban kitelepült népi németek leszármazottai.

A Spätaussiedlerok mellett a másik domináns csoportot a zsidó származású migránsok alkották, akik a nacionalista törekvések hátrányos befolyása elől az egykori Szovjetunió európai nagyvárosaiból érkeztek a mai német fővárosba. A politikai vezetés ebben az esetben is kvótát határozott meg a leteleplülők számát illetően, így 1994-et követően az egykori szovjet területekről közvetlenül nem érkezhettek a városba bevándorlók, hanem csak más szövetségi államokban eltöltött tartózkodás után költözhetek át Berlinbe (HÄUSSERMANN, H.–KAPPAN, A. 2002). Mindennek ellenére 1998-ban a berlini zsidó közösség alkotta a legdinamikusabban növekvő diaszpórát Izrael területén kívül (JASPER, W.–GLÖCKNER, O. 2001).

Az egykori szovjet állampolgárok vizsgálatának kérdésében ugyanaz a problematika jelenik meg, mint a berlini lengyel közösségnél, vagyis a Spätaussiedlerok az állampolgárság automatikus elnyerésével kikerülnek a statisztikákból, s így egy jelentős számuk elvész az elemzés számára. A 2001-től elérhető adatok alapján 2001 és 2010 között átlagosan évi 555, az egykori Szovjetunió területéről érkezett bevándorolt nyerte el a német állampolgárságot (Melléklet, 3. táblázat). Azonban ezen személyek nélkül is a legdinamikusabban növekvő csoportot alkotják Berlinben (26. ábra): az 1992-t követő kevesebb, mint egy évtized alatt létszámuk megduplázódott (1992: 15.696 fő; 2001: 32.607 fő), s körülbelül az ezredforduló után is ugyan lassuló, de további növekedés jellemző (2010: 37.846 fő).

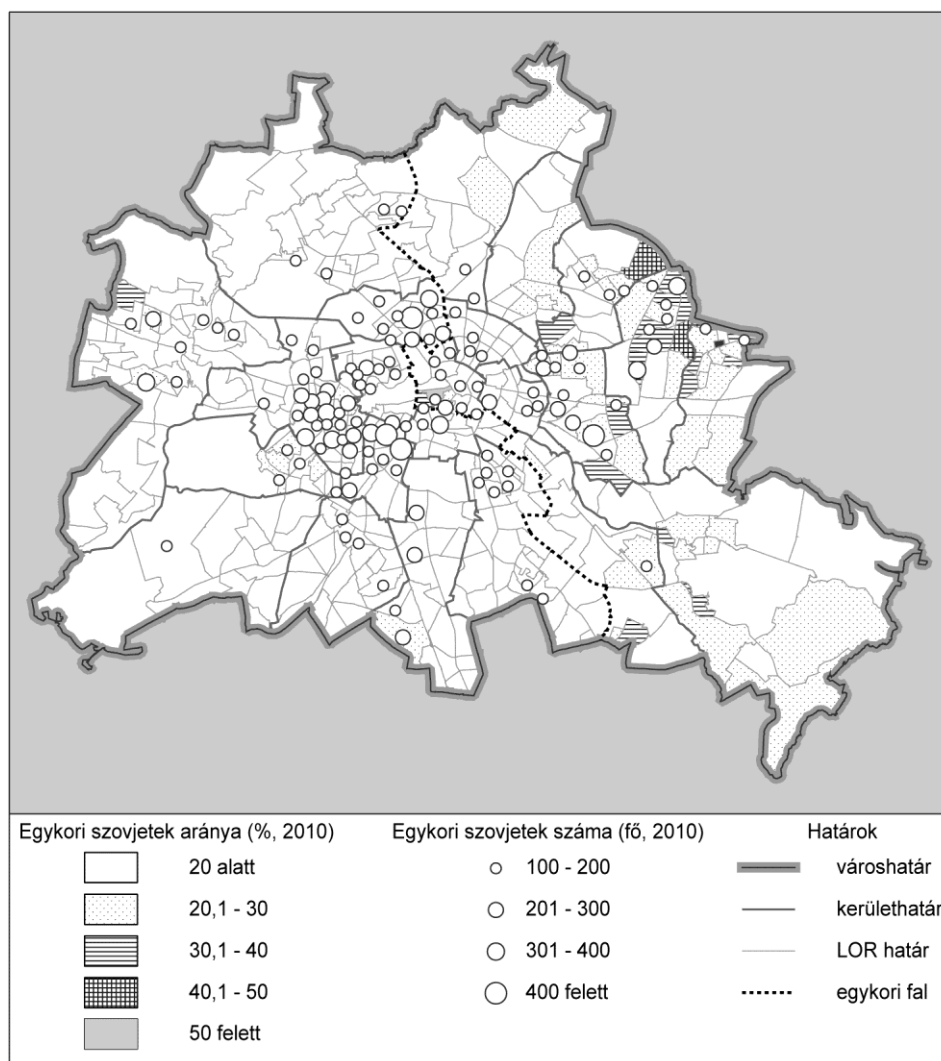
26. ábra: Az egykori Szovjetunió területéről érkezett bevándorlók Berlinben, 1992–2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Mindenképpen ki kell azonban emelni azt a jellemzőt, hogy a vietnámi kisebbség mellett ez a csoport jelenik meg egyre dominánsabb arányban a keleti városrész területein. Ennek egyik oka az, hogy a német politika Kelet-Berlin külső kerületeiben, a lakótelepi

városrészben (Mahrzahn, Hellersdorf) jelölt ki központilag lakóhelyet a bevándorlók számára. A folyamat ezt követően önmagát erősítette: a városban később letelepedők már önként választották a személytelen városrészek helyett a hasonló kulturális közegből érkezett társaik által lakott kerületeket (Marzahn, Hellersdorf, Lichtenberg, valamint Charlottenburg) (KIL, W.–SILVER, H. 2006).

A kisebbség területi eloszlásában egyértelműen megjelenik a kettősség (27. ábra), azonban az egykori Szovjetunió területéről érkezett bevándorlók a berlini lengyel közösség mellett így is a legegzenletesebb eloszlású csoportként definiálhatók. A keleti városrészben a külföldiek alacsonyabb aránya miatt magas részesedéssel jelenik meg (Marzahn és Hellersdorf északi területei, Lichtenberg déli egységei), Nyugat-Berlinben viszont abszolút számát tekintve alkot nagy közösséget (Charlottenburg keleti és Schöneberg északi területei, valamint Wedding kerület).

27. ábra: Az egykori Szovjetunió területéről származó kisebbségek elhelyezkedése Berlinben, 2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A legnagyobb hasonlóság a területi elhelyezkedésben (disszimilaritási index) a lengyel kisebbség (1992: 45,6%; 2001: 32,3%; 2010: 31,3%) és a német állampolgárok (1992: 41,6%; 2001: 30,9%; 2010: 31,9%) eloszlásához viszonyítva jellemezhető, míg a legdominánsabb eltérés a török kisebbséggel kapcsolatban mérhető (1992: 68,3%; 2001: 55,1%; 2010: 52,7%).

6. A kisebbségek demográfiai és munkaerő-piaci helyzete

Jelen fejezetben azt vizsgálom, hogy a választott kisebbségek demográfiai és munkaerő-piaci szempontból milyen jellemzőkkel bírnak, és ezek a tulajdonságok hogyan viszonyulnak a többségi társadalom folyamataihoz a német főváros újraegyesülését követő két évtizedben. Végezetül kísérletet teszek arra, hogy a térbeli és a társadalmi-gazdasági szegregáció összefüggéseit az egyes kisebbségek tekintetében magyarázzam.

A kisebbségek demográfiai struktúrájának összehasonlításához a korcsoportos népességadatokat, a nemi megoszlást mutató és a háztartásnagyságra vonatkozó eredményeket használtam fel, míg a gazdasági és munkaerő-piaci jellemzők feltárásához a foglalkoztatottsági, a munkanélküliségi és a képzettségi adatokat vettem tekintetbe. A statisztikákat az évente elvégzett mikrocenzus adatbázisából a Berlin-Brandenburgi Statisztikai Hivatal bocsátotta rendelkezésemre, azonban az 1998-as évtől kezdve az 5.000 főnél kisebb eredményeket az adatvédelemre hivatkozva nem adta ki – erre a tényre vezethető vissza az elsősorban a kisebb lélekszámú csoportoknál több esetben jelzett adathiány.

Az eredményeket három időpontban (1992, 1998, 2010) ábrázoltam. Választásom azért esett erre a három időpontra, mert a legtágabb idődimenzió átfogására törekedtem, és 1998 az a legkorábbi év, amikor a maival megegyező módon zajlott a mikrocenzus adatfelvétele. A két adatfelvételi mód között alapvető különbséget jelent az állampolgárság meghatározása. 1992-ben nem-német állampolgárságúak csak azok lehettek, akik nem birtokoltak német állampolgárságot, tehát ebből következően a németként regisztráltak között voltak olyanok is, akik egy másik ország állampolgárságával szintén rendelkeztek. Ezzel szemben 1998/2010-ben a nem-németeket az első külföldi állampolgárság alapján sorolták be, így ők esetenként egy külföldi mellett a német állampolgárságot is magukénak tudhatták, ami

nem jelent meg a statisztikában (www.destatis.de). Az adatfelvétel különbségének ellenére ahol lehetőségem nyílt rá, ott az 1992-es év eredményeit szintén bevontam az elemzésbe.⁸

A térbeli folyamatokhoz hasonlóan ebben az esetben is szem előtt kell tartani azt, hogy az általam felhasznált adatok az állampolgárság szerint osztályozzák a kisebbségeket, és így a német állampolgárság elnyerésével a kisebbségi statisztikákból kikerült személyek túlnyomóan a német állampolgárok közé olvadva jelennek meg függetlenül attól, hogy a mindennapi életben mely közösséghez kötődve élnek, illetve társadalmi-gazdasági jellemzőiket és identitásukat tekintve melyik csoporthoz állnak közelebb.

6.1. A kisebbségek demográfiai jellemzői: a korstruktúra, a nemi megoszlás és a háztartásnagyság alakulása

A demográfiai jellemzők vizsgálatánál elsőként az egyes korcsoportok változásának dinamikáját, illetve a népességszám és a korcsoportos megoszlás alakulásának összefüggéseit elemeztem (28. ábra).⁹

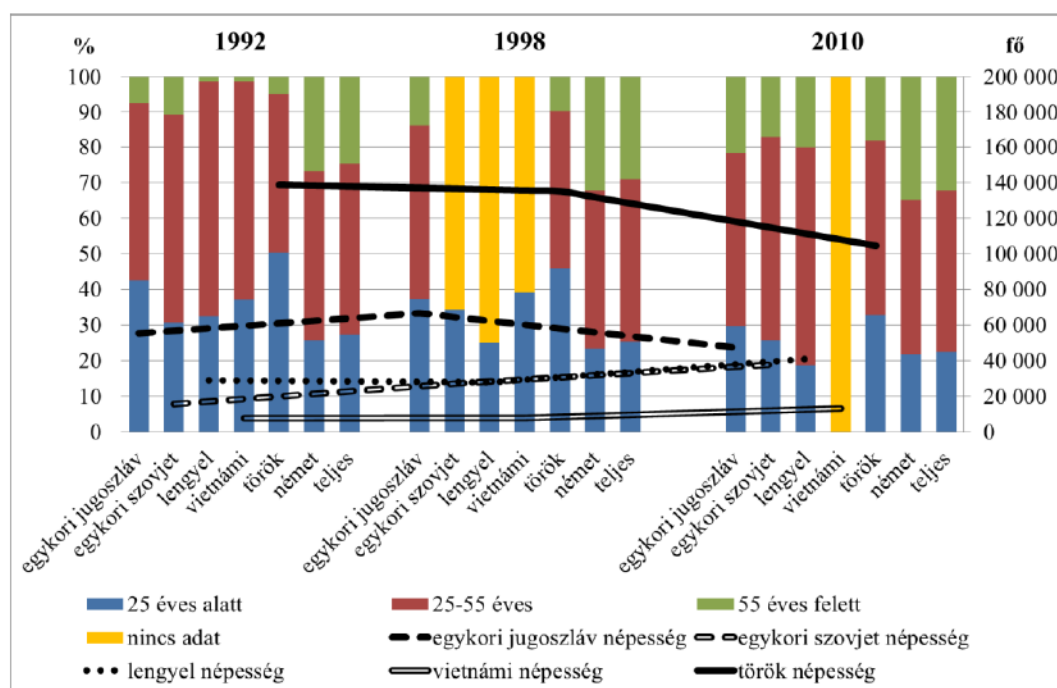
A teljes népesség és a német állampolgárok csoportja rendelkezik a legkedvezőtlenebb demográfiai jellemzőkkel: hozzájuk tartozik mindhárom vizsgált időpontban a legkisebb arányú fiatal és a legnagyobb részesedésű idős korosztály – egyetlen kivételt a lengyel kisebbség 25 év alatti kohorszáának 2010-es adata képezi. Míg az 1990-es évek elején a teljes berlini és német lakosság egynegyede tartozott a 25 év alatti korosztályhoz, addig 2010-re már csak egyötöd volt ugyanez az érték. Ezzel párhuzamosan az 55 évesek csoportjai a város újraegyesülését követően ugyancsak egynegyed részesedésről egyharmadra növekedtek.

A legfiatalosabb kisebbséget a török közösség alkotja. 1992-ben a csoport közel fele (50,4%) tartozott a 25 év alatti korosztályba, amely a teljes török népesség mintegy 40.000 fős (≈ 25 százalékpontos) fogyásával 2010-re folyamatos csökkenéssel 32,8%-ra apadt. Ezzel párhuzamosan az 55 feletti részesedésének növekedése lényegesen intenzívebb volt: 4,9%-ról (1992) 18,3%-ra (2010) emelkedett. A középkorúak arányának lassú növekedése (1992: 44,8%; 2010: 48,9%) a gazdasági életben betöltött szerep miatt különösen is jelentős, azonban mint ahogyan a továbbiakban látni fogjuk, ezt a potenciált a munkaerő-piacon a statisztikák szerint a kisebbség nem tudja érvényre juttatni.

⁸ Ebből a kettősségből és a további adatfelvételi eltérésekből adódik az is, hogy a kisebbségi csoportok létszámára vonatkozó eredmények nem egyeznek meg pontosan a térbeli struktúra változásaival foglalkozó fejezet statisztikáival. Ugyanis míg a térbeli szegregáció vizsgálatánál az illetékes hivatalnál bejelentkezett külföldiek, addig a társadalmi-gazdasági jellemzők vizsgálatánál a mikrocenzus eredményeit használtam fel.

⁹ A Berlin-Brandenburgi Statisztikai Hivatal öt korcsoportban bocsátotta rendelkezésemre a kisebbségekre vonatkozó demográfiai adatokat (0–25, 25–35, 35–45, 45–55, 55– ∞), ami alapvetően befolyásolta az elemzéshez felhasználható dimenziók jellemzőit.

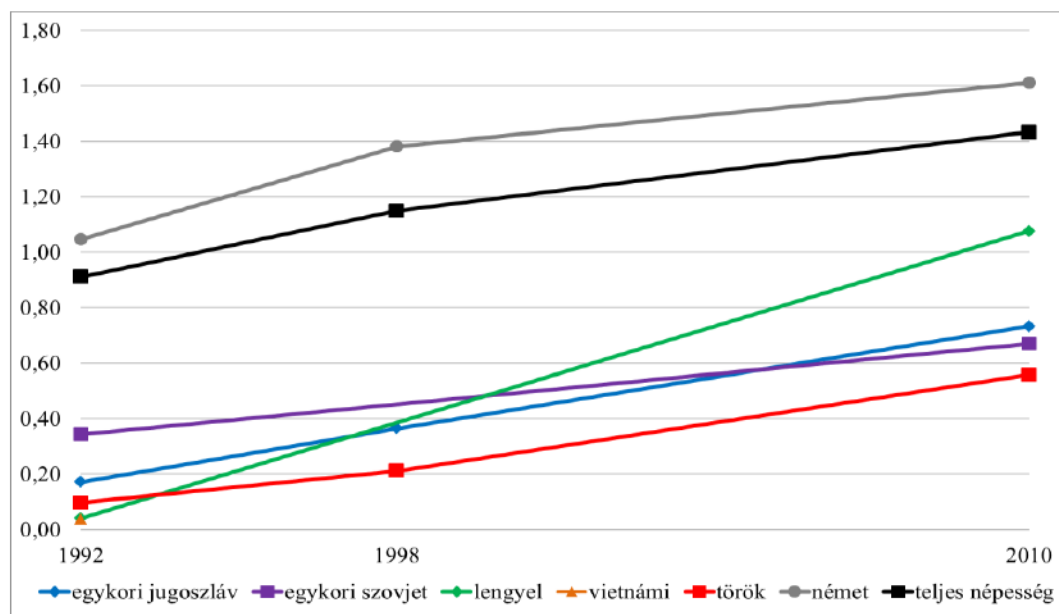
A törökök jellemzőivel az egykori Jugoszlávia területéről származó kisebbségek mutatják a legnagyobb hasonlóságot. Az 1990-es évek háborús feszültségei miatt ugyan nem egyenletes a fogyásuk, de 2010-re 15 százalékpontos népességvesztést mutatnak a statisztikák. Ezzel együtt a törököket követően a második legfiatalabb csoportot jelentik: 1992-ben a fiatalok aránya 42,6%, az idősek pedig csupán 7,3%-át alkotják a népességüknek. Míg azonban a középkorúak aránya lényegileg nem változott az utóbbi két évtized alatt (1992: 50,2%; 2010: 48,4%), addig az idősek (+14,5 százalékpont) és a fiatalok (-12,8 százalékpont) részesedése drasztikusan módosult.

28. ábra: A népesség korcsoportos megoszlása (%) és a népességszám változása (fő), 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Részben ellentétes tendenciákat mutatnak a lengyel, a vietnámi és az egykori Szovjetunióból származó csoportok. A korábbi példákkal ellentétben e három kisebbség létszáma folyamatosan növekedett: az egykori Szovjetunió területéről érkezettek közel 60, a lengyelek 30, a vietnámiak pedig 40 százalékpontos gyarapodást értek el. Az 1990-es évek elejétől az ezredfordulóig a vietnámiak és az egykori szovjetek tekintetében ez a folyamat ráadásul együtt járt a fiatalok kohorszának bővülésével, amely tendencia csak 2010-re vált hasonlóvá a többi csoportnál is jelentkező elöregedéshez. A legdrasztikusabb változás a lengyel kisebbség körében következett be: mind a fiatalok arányának csökkenése (1992: 32,5%; 2010: 18,8%), mind az idősek részesedésének növekedése (1992: 1,3%; 2010: 20,2%) a legextrémebb a vizsgált csoportok között. A vietnámiakról alacsony létszámuk miatt nagyon kevés adat áll rendelkezésre, így a kisebbség mai demográfiai struktúrájának változásáról

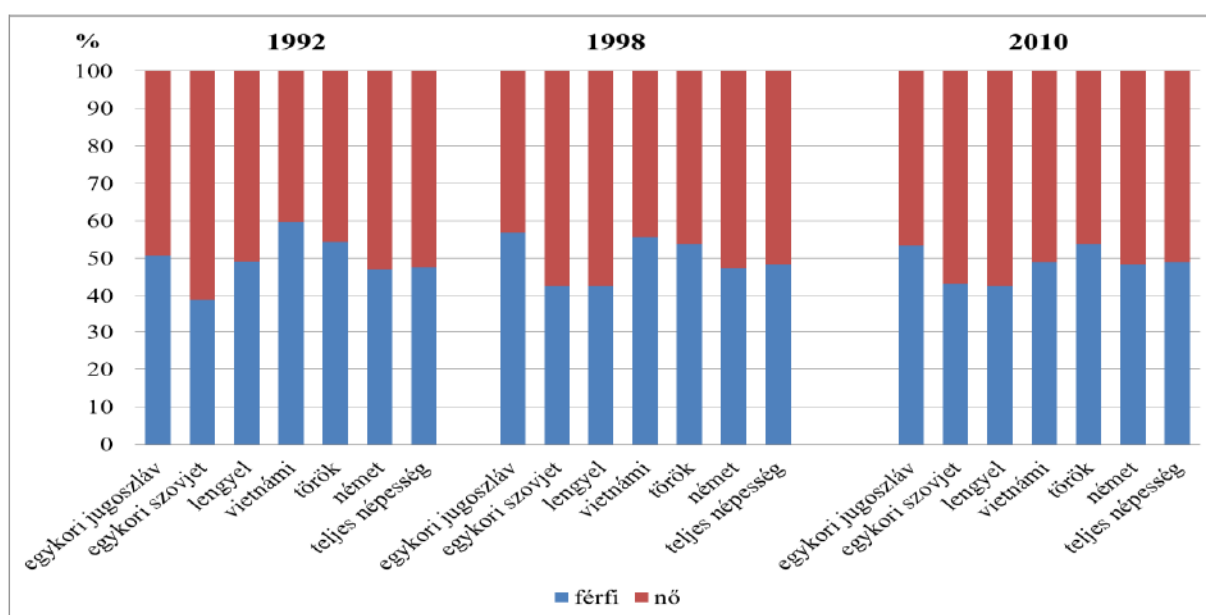
lényegében nem rendelkezünk információval. Fontos azonban kiemelni azt a tényt, hogy az egykori NDK területére érkezett női vendégmunkásokat nagyon drasztikus szabályozás alá vetette a keletnémet vezetés: amennyiben egy nő várandós lett, akkor a hazaküldés vagy a magzat elvetetése között kellett választania (BUI, P. 2003). Így az ábrán szereplő 25 éves kor alatti vietnámiak magas aránya (1992: 37,1%; 1998: 39%) valószínűleg nem a gyermekkorúak, hanem a fiatal felnőttek nagyobb részesedését jelentheti.

29. ábra: Az öregségi index eredményei, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A bemutatott tendenciákat az öregségi index eredményei is jól visszatükrözik (29. ábra). Az öregségi indexet az 55 év feletti és a 25 év alatti korosztály arányából számoltam, így az 1 fölötti értékek azt jelentik, hogy az adott csoportban az idősek aránya meghaladja a fiatalokét, míg az 1 alatti értékek a fiatalok túlsúlyát jelzik az idősebb korosztállyal szemben. A legkedvezőtlenebb értékeket a német és a teljes berlini lakosság mutatja, habár az 1990-es évekhez képest a harmadik évezredben már lassuló tendenciájú az előregedés mértéke. Az egykori Szovjetunió és Jugoszlávia területéről érkezett csoportok, valamint a török kisebbség jellemzői hasonlóak: lassú előregedés tapasztalható, azonban így is kifejezetten fiatalos népségről van szó, ugyanis egyikük jelzőszáma sem lépi át a határkönek számító 1-es értéket. A lengyelek drasztikus előregedése (1992: 0,04; 2010: 1,08) látványosan eltér a többi csoport viselkedésétől, ami egyrészt az 1980-as évek bevándorlási csúcsával függ össze, másrészt pedig a 25–55 éves kohorsz kiemelkedően magas (1992: 66,2%; 2010: 60,9%) arányával. Így ugyan az öregségi index a fiatalok és az idősek számának egymáshoz való viszonyában erőteljes változást mutat, azonban a teljes lengyel népesség demográfiai struktúráját tekintve ez a változás messze nem ilyen éles (OTTO, B. 2009).

Az egyes csoportok nemi megoszlását mutató diagramon (30. ábra) a legkiegyenlítettebb képet ismét a német állampolgárok és a teljes lakosság csoportjai mutatják. Mindkét esetben folyamatosan csökkenő és kis arányú férfitöbbség jellemző a vizsgált időszak alatt, ami a férfiak és a nők arányának egyensúlyba kerülése felé mutat: míg a teljes népességen belül 47,7%-ról 49%-ra nőtt a férfiak aránya, addig a német állampolgársággal rendelkező népesség körében 46,9%-ról 48,5%-ra bővült ugyanez a részesedés. Ez a jelenség némileg ellentmond a korábban ismertett demográfiai struktúra változásának, ugyanis a születéskor várható élettartam a nőknél túlnyomórészt magasabb, így az előregedő/előregedés felé tartó társadalmakban általában jelentős nőtöbbség alakul ki (GREGORY, D. ET AL. 2009).

30. ábra: Nemi megoszlás változása, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az 1990-es évek elején a legnagyobb férfitöbbséggel a vietnámi és a török kisebbségek rendelkeztek. Ennek oka egyrészt a fiatalos korstruktúra, másrészt pedig abban kereshető, hogy a vendégmunkásként érkezett népességet elsősorban az ipar területén foglalkoztatták, s az ipari foglalkoztatottak között a férfiak aránya (1992: 50%) jóval magasabb, mint a nőké (1992: 24%)¹⁰. 1992-t követően a berlini török népesség növekvő átlagéletkorával párhuzamosan nagyon lassú kiegyenlítődés felé tart a nemi megoszlás is: a nők aránya 45,7%-ról 46,2%-ra gyarapodott. A vietnámiak tekintetében az elmúlt húsz év alatt az 1992-es jelentős férfitöbbségből (férfiak 1992: 59,6%) 2010-re nőtöbbség alakult ki (nők 2010: 51,1%),

¹⁰ <http://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.FE.ZS?page=4>
<http://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.MA.ZS/countries?page=4>

amely jelenséget azonban a fellépő adathiány miatt a korstruktúra változásával nem lehetséges összevetni.

A lengyel közösség a német állampolgárokkal ellentétben erőteljesen öregedő képet mutat, ami együtt jár a férfiak arányának drasztikus csökkenésével: míg a vizsgált időszak kezdetén 49,1%-t, addig a végén 42,6%-t mutatnak. Ezzel a vizsgált csoportok közül a legalacsonyabb férfi–női arányértéket veszik fel a Berlinben élő lengyelek. Hasonlóan alacsony értékeket mutat az egykori Szovjetunióból származottak tömege: a nemi megoszlás messze elmaradt a kiegyenlítettől, ugyanis a férfiak csupán a csoport 38,9%-t alkották. Ez az érték lassan növekedett 2010-ig, s akkor a lengyelekkel (42,6%) közel azonos értéket (43,1%) vettek fel. A teljes vizsgált időszakban az egykori Szovjetunióból származottakhoz hasonlóan az egykori Jugoszláviából érkezettek csoportjában is a férfiak súlyának növekedése figyelhető meg, azonban az előbbihez képest változó tendenciával. Ugyanis míg az 1990-es években a balkáni háborúkból menekültek befogadásakor a férfiak aránya 50,7%-ról 56,9%-ra emelkedett, addig a 2000-es években a változás irányvonala ellentétessé vált, s 2010-ben már csak 53,3%-t mutatott.

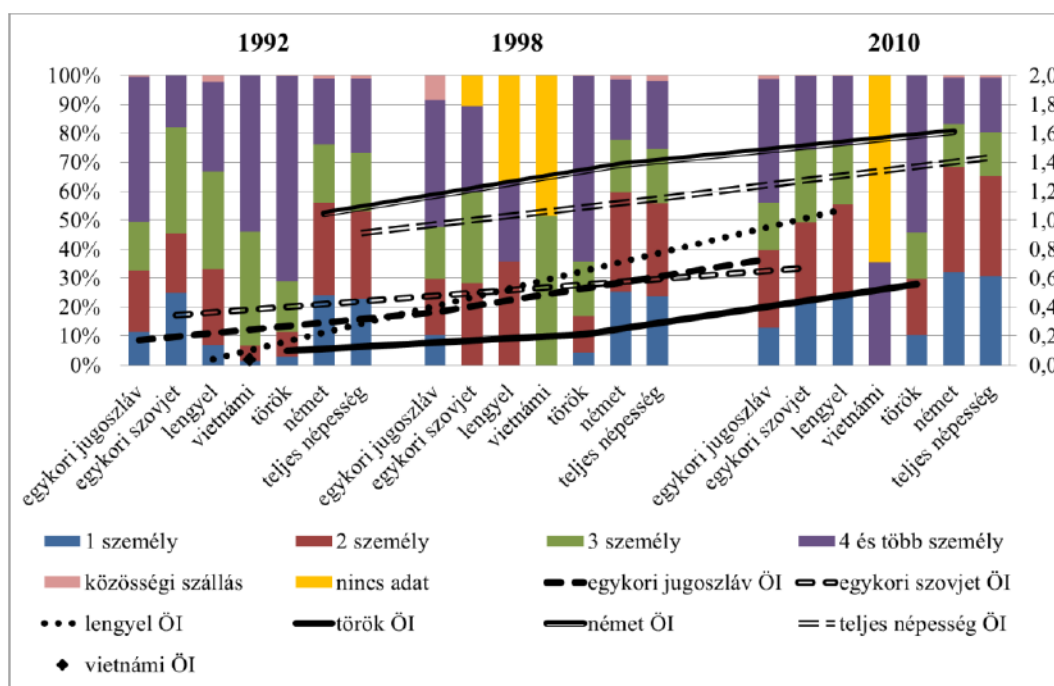
A háztartásnagyság (31. ábra) különbségeinek elemzésével az egyes csoportok családszerkezetének jellegzetességeibe nyerhetünk bepillantást. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a háztartásnagyság nem közvetlenül és kizárólagosan egy család lélekszámát mutatja, így az ábrázolt eredmények és a családméret párhuzamba állítását fenntartásokkal szükséges kezelni. Például a menekültek vagy a munkavállalási migrációban résztvevők sok esetben közös háztartásban élnek, azonban mindez a családi kapcsolatokon kívül esik.

A mai, elsősorban fejlett államokra jellemző egyes tendenciák jól kirajzolódnak: a német és a teljes berlini lakosság tekintetében az egyszemélyes háztartások aránya folyamatosan növekszik. Míg az 1990-es évek elején ez az érték nem érte el az adott csoport 1/4-ét (német: 24,1%; teljes népesség: 22,8%), addig 2010-re az 1/3-os szint közelében áll (német: 32,1%; teljes népesség: 30,7%). Ezzel párhuzamosan a négy vagy több főt számláló háztartások részesedése az összes vizsgált csoport között a legkisebb arányt mutatja: a német állampolgárok tekintetében húsz év alatt 22,9%-ról 16,1%-ra, míg a teljes berlini népességet nézve 26%-ról 16%-ra csökkent. Amennyiben a háztartásnagyság mutatóját a családmérettel hozzuk összefüggésbe, akkor az említett csoportok minimális reprodukciója sem történik meg, és így a jövőben a tendenciózus létszámcsökkenés folytatódása várható.

A német és a teljes berlini lakossághoz való legnagyobb hasonlóságot az egykori Szovjetunió területéről érkezett kisebbség mutatja, azonban ebben az esetben a változás iránya ellentétes képet mutat. Míg az egyszemélyes háztartások aránya kismértékben csökkent

(1992: 24,7%; 2010: 22,2%), addig ezzel párhuzamosan a három fő feletti részesedése jelentősen növekedett (1992: 17,9%; 2010: 25,5%). Így bár ezen kisebbségek számadatai az előbb bemutatott csoportok (német, teljes berlini) értékeihez közeli, a felhasznált statisztika hosszú távon egy nagyobb demográfiai potenciállal bíró közösséget jellemez.

A lengyel kisebbség korstruktúrájának fentebb bemutatott drasztikus változását jól alátámasztja háztartásméretük alakulása. Míg 1992-ben az egyszemélyes és a három személy feletti háztartások között közel 4,5-szeres különbség volt (egyszemélyes: 6,9%, három személy felett: 31%), addig 2010-re ez az arány 1 alá csökkent (egyszemélyes: 24,6%, három személy felett: 23,9%). Ez a tendencia egyrészt azzal függhet össze, hogy az 1990-es években a lengyel migránsok nagy része munkavállalás céljából érkezett Berlinbe, és nem a letelepedés, hanem a hazai egzisztenciateremtés jelentette a legfőbb vonzerőt (FASSMANN, H. 1998). Így sok esetben az illegálisan Németország területén tartózkodó, egyedülálló lengyelek az uniós csatlakozást követően immár legálisan Berlinben tartózkodva a statisztikákba is bekerültek.

31. ábra: A háztartásnagyság és az öregségi index (ÖI) alakulása, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Az egykori Jugoszlávia területéről érkezettek csoportja az egyetlen, ahol nagyobb arányban megjelenik a közösségi szállás kategóriája. A közösségi szállás fogalma alá elsősorban a menekültotthonok és menekülttáborok tartoznak, így ebben az esetben is jól kirajzolódik a balkáni háború pusztítása előtt Berlinbe menekültek tömege (1998: 8,5%). Emellett a kisebbség fiatalos, azonban meredekebben idősödő (1992: 0,2; 2010: 0,7)

korstruktúrájához az elmúlt húsz évben folyamatosan 10% körüli egyszemélyes és 40–50% közötti három személy feletti háztartás tartozik.

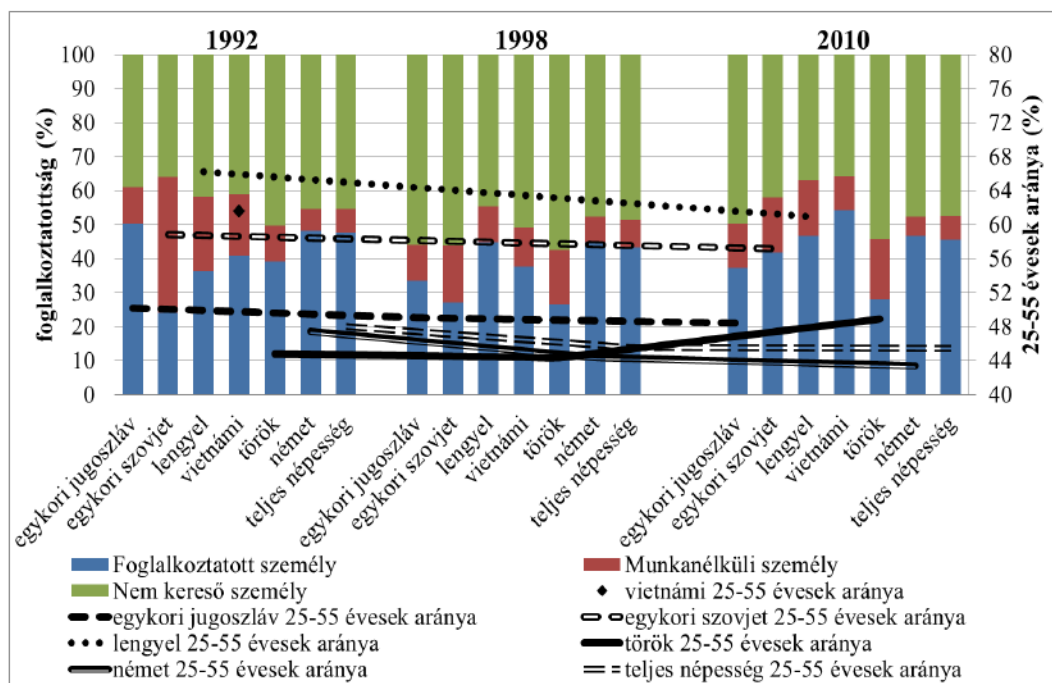
A sokszemélyes háztartások tekintetében a vietnámi és a török kisebbség mutatja a legnagyobb arányokat. 1992-ben a török lakosság 70,8%-a, 2010-ben 54,2%-a lakott három főnél nagyobb háztartásban, ami nem csak a magas természetes szaporodás és az európaiótól eltérő családfogalom kihatása, hanem a kisebbség munkaerő-piacon elfoglalt előnytelen helyzetének következménye is egyben. Ezzel párhuzamosan az egyszemélyes háztartások aránya ugyan lassan növekvő, de csupán 3–10% között mozgó értéket vesz fel.

A vietnámi kisebbség esetében a vizsgált időszakban a nagyméretű háztartások aránya a török tendenciához hasonlóan 54%-ról 35,4%-ra apadt, a kisméretű háztartások részesedésének alakulásáról azonban az adathiány következtében nem határozhatunk meg pontosabban semmit.

6.2. A kisebbségek gazdasági és munkaerő-piaci helyzetének változása: a foglalkoztatottság mértéke és a képzettség szintje

A munkaerő-piaci helyzet elemzésénél fontos kiemelni a statisztikákból sok esetben hiányzó etnikai gazdaságok létezését. Az etnikai gazdaság egy etnikum tagjaihoz tartozó vállalkozások klaszterét jelenti, amit négy fő tulajdonság jellemez. Egyrészt ezek a vállalkozások horizontálisan és vertikálisan is összekapcsolódnak egymással, másrészt a saját etnikumukból származó munkaerőre és beszállítókra támaszkodnak. Harmadik tényezőként a szakirodalom azt emeli ki, hogy a célközönség elsősorban hasonlóképpen a saját közösségüket jelenti, illetve negyedik összetevőként a családtagok formális és informális alkalmazása jellemző (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N. 2009). A vélemények megoszlanak az etnikai gazdaságok megítéléséről: míg egyesek lehetőségként tekintenek rájuk, amely katalizátorként hathat a kisebbségi csoportok felemelkedésére, addig a pesszimistább vélemények szerint az informális és kizsákmányoló jelleg miatt a többségi társadalomba való beilleszkedést sok esetben inkább hátráltatják, mint segítik (HILLMANN, F. 1998, 2000). Minden kritika ellenére azonban az etnikai gazdaságoknak köszönhető foglalkoztatottság a kisebbségek munkaerő-piaci helyzetében fontos tényezőt jelent, amely a gyakori informális jelleg következtében sok esetben nehezen számszerűsíthető, azonban a valóságos munkaerő-piaci és gazdasági folyamatokban fontos szerepet játszik (HILLMANN, F. 2000). A következő ábrák elemzésekor fontos az előbbieik alapján figyelembe venni, hogy a statisztikai adatokon túlmutató folyamatok miképpen befolyásolhatják az eredményeket.

Mint ahogy egy adott társadalmi csoport gazdasági potenciálja a demográfiai trendektől nem választható el, a kisebbségek munkaerő-piaci helyzetének¹¹ elemzésekor a foglalkoztatottság jellemzői mellett az egyes csoportok középkorú (25–55 éves)¹² népességének létszámbeli változásait is ábrázolom (32. ábra).

32. ábra: A munkaerő-piaci helyzet és a 25–55 évesek arányának változása, 1992–2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A német állampolgárok és a teljes népesség csoportja ebben az esetben is alapvető hasonlóságot mutat: míg a középkorúak aránya 47,5% körüli értékről kismértékben és folyamatosan csökken (2-4 százalékpont), addig a foglalkoztatottak részesedése 48% körüli értékről is szűkül (1,5-2 százalékpont). Ezzel párhuzamosan az 1990-es évekbeli növekedéstől eltekintve a munkanélküliség is egyre kisebb értéket vesz fel, és összességében a teljes és a német népesség 6-7%-a körül mozog. Növekedés a nem keresők csoportjában figyelhető meg (45%-ról 47-48%-ra), ami egyrészt a tanulmányi idő kitolódásával, másrészt pedig az előregedés általános tendenciájával hozható összefüggésbe.

¹¹ A teljes népességet három kategóriába sorolva vizsgálom: foglalkoztatott, munkanélküli és nem kereső személy. A nem kereső személyek közé azok tartoznak, akik diákként az oktatásban vesznek részt, nyugdíjasok, rokkantak, háztartásbeliek, illetve egyéb nem keresők – például olyan személyek, akiknek nincsen szükségük munkára, vagy akik a munkaerőpiacon „esélytelenek” számítnak (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Inactive/de).

¹² A 25–55 éves korosztály természetesen nem egyezik meg a munkaképes korúak csoportjával, azonban a rendelkezésemre álló adatok korábban már jelzett kategorizálási nehézsége miatt ez az a legtagabb kohorsz, amely leginkább párhuzamba állítható a munkaképes korúak arányával. Ezért noha nem pontos eredményeket mutatok fel a foglalkoztatottság kérdésében, a jellemző tendenciák megvilágítására így módon mégis lehetőség nyílik.

Ellentétes folyamat figyelhető meg a török kisebbség tekintetében. Míg a középkorúak csoportja folyamatosan növekszik (1992: 44,8%; 2010: 48,9%), addig a foglalkoztatottak aránya az 1990-es évek eleji 39,1%-ról 2010-re 28%-ra zsugorodott. Ez a tendencia a munkanélküliség drasztikus (1992: 10,4%; 2010: 17,6%), a nem kereső személyek enyhébb (1992: 50,4%; 2010: 54,4%) növekedésével jár együtt – így a vizsgált csoportok közül a törökök rendelkeznek a legelőnytelenebb foglalkoztatottsági arányokkal. Fontos tényezőt jelent a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetben a fiatalos demográfiai struktúra mellett a kisebbség képzettségének alacsony szintje (33. ábra), illetve a részint „láthatatlan” török etnikai gazdaságok szerepe (HILLMANN, F. 2000).

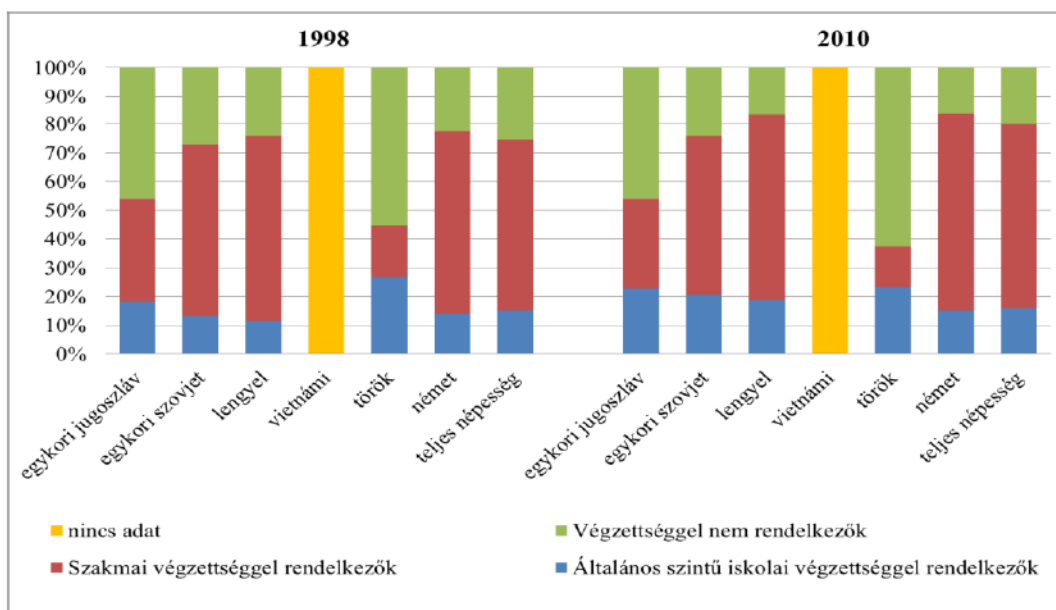
A foglalkoztatottság mértékében a törökökkel szembeni másik végletet a vietnámi kisebbség jelenti. A város újraegyesítését követően ugyan nagyon magas munkanélküliség jellemezte a csoportot (18,3%), azonban ez szintén relatíve magas foglalkoztatottsági értékekkel (40,7%) járt együtt. 2010-re mindkét mutató rendkívül előnyösen változott, ugyanis a teljes vietnámi népesség 54,2%-a tartozott a foglalkoztatottak körébe (messze megelőzve a német állampolgárok értékeit és a berlini átlagot), míg a 10%-os munkanélküliség ugyan a berlini átlag felett van, de a vizsgált etnikumok között egyértelműen a legalacsonyabb. Ennek egyik fontos oka az a már korábban is említett tény, hogy a két városrész újraegyesülésekor a túlnyomóan Kelet-Berlinben élő vietnámi közösség a szocialista gazdaságból a kapitalista rendszerbe való átmenet folyamán pont azokat a piaci réseket tudta nagyon előnyösen kihasználni, amelyet az újfajta rendszer a régiben létrehozott (KIL, W.–SILVER, H. 2006). Mindemellett azt is ki kell emelni, hogy az 1990-es években az egykori Kelet-Németország területén élő migráns csoportok jóval nagyobb mértékben vettek részt a gazdaság informális szerveződéseiben, mint a nyugat-németországi bevándorlók, akik a formális gazdaság alsóbb szintjein jobban képesek voltak integrálódni a befogadó társadalomba (HILLMANN, F. 2000)¹³.

Az egykori Szovjetunióból és Jugoszláviából származó, valamint a lengyel kisebbség napjainkban közel azonos jellemzőket mutat: 40% körüli foglalkoztatottsághoz 13-16%-os munkanélküliség kapcsolódik. Jelentős különbség jelentkezik azonban akkor, ha a középkorúak arányát összehasonlítjuk ezekkel az értékekkel. Míg az egykori Jugoszlávia területéről érkezett közösség 47,4%-a tartozott a 25–55 éves korosztályba, addig a

¹³ A kelet–nyugati jellegzetességeket figyelembe véve az 1990-es évek végén a valódi foglalkoztatottság tekintetében így a török és a vietnámi kisebbség közötti munkaerő-piaci különbség még erőteljesebb lehet, mint amit a statisztikai adatok mutatnak (foglalkoztatottak részesedése 1998-ban: török népesség 26,6%, vietnámi népesség: 37,6%).

foglalkoztatottak hasonló arányai mellett az egykori Szovjetunió területéről érkezett (57,2%) és a lengyel (60,9%) csoport lényegesen magasabb értékeket mutat. Ebből az következik, hogy a két utóbbi kisebbség demográfiai struktúrája jóval magasabb arányt vetíthetne előre a foglalkoztatottak között, mint ami a statisztikákból kiolvasható.

A kisebbségek társadalmi-gazdasági helyzetére vonatkozó utolsó vizsgálati szempontot a képzettségi mutatók¹⁴ alakulása jelenti (33. ábra), amely szoros összefüggésben áll a munkaerő-piacon elfoglalt helyzettel. A mikrocenzus adatfelvételének jellemzői miatt a legkorábbi év 1998, amikor a képzettségi jellemzők is megjelentek a statisztikákban.

33. ábra: A legmagasabb képzettség szintje, 1998–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A legelőnyösebb foglalkoztatottsági aránnyal rendelkező vietnámi kisebbség – az alacsony lélekszámának következtében – ebben az esetben is kiesik a vizsgálhatóság köréből. A végzettséggel rendelkezők legalacsonyabb értéke a törököknél jelentkezik, és az is csökkenő tendenciát mutat: míg az 1990-es évek végén a török közösség 44,6%-a, addig 2010-re már csak 37,4%-uk rendelkezett valamilyen képzettséggel. Ebben a csökkenésben szerepet játszik az is, hogy a német állampolgárságot nyert törökök nagyobb arányban tartoznak a magasabb végzettségűek közé, mert ezáltal nyílik esélyük arra, hogy az állampolgárság elnyeréséhez előírt követelményeket teljesítsék (pl. jövedelmi szint, nyelvtudás). Így a statisztikai szempontból töröknek definiált csoport képzettségi szintje

¹⁴ Az általános szintű iskolai végzettség kategóriájába az általános iskolai (8 elemi), az érettségit adó középiskolai, valamint a reáliskolai és politechnikumi végzettség tartozik. A szakmai végzettségűek körébe a szakiskolai, egyetemi vagy főiskolai, és a felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők kerülnek (www.destatis.de).

minden bizonnyal alacsonyabb értékeket mutat a társadalom valós szerveződése szerint és identitás alapján töröknek nevezett közösségnél.

A német és a teljes népesség körében minkét időpontban 80% körüli a végzettséggel rendelkező lakosság aránya, noha kisebb pozitív eltolódás jellemző a német állampolgárok irányába. A vizsgált etnikumok közül a lengyel (1998: 76%; 2010: 81,2%) és az egykori Szovjetunió területéről érkezett (1998: 72,8%; 2010: 75,9%) csoportok mutatják a legnagyobb hasonlóságot a többségi társadalomhoz. Az egykori Jugoszlávia területéről származó közösség a török kisebbséggel együtt a képzettség tekintetében elmarad a vizsgált csoportoktól (1998: 53,9%, 2010: 53,9%), ami egyrészt a foglalkoztatottság alacsonyabb értékeivel is összefügg, másrészt pedig a menekült/menedékes státusz jellemzőiből is következhet.

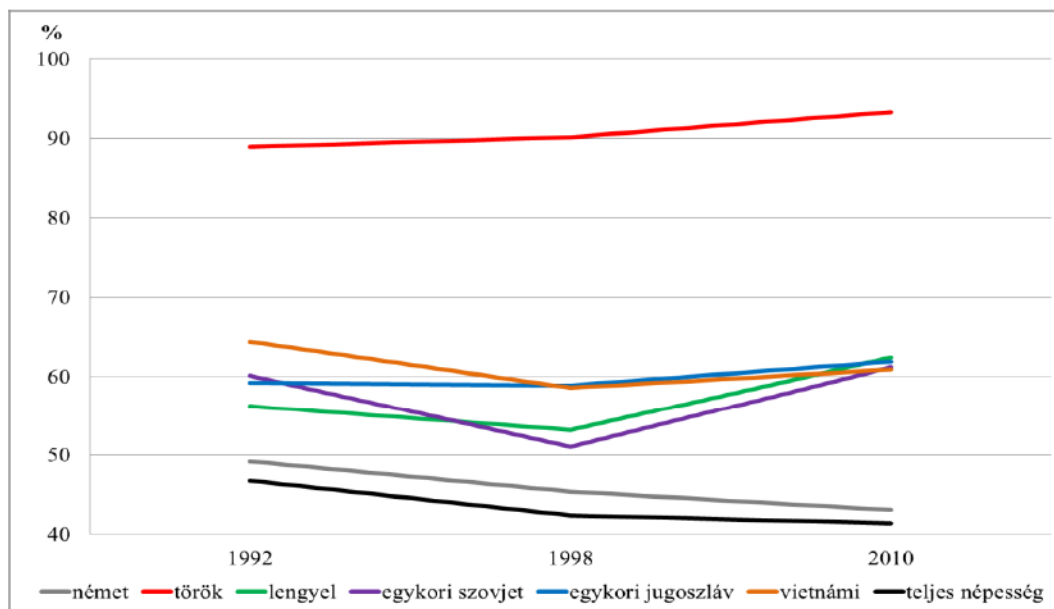
6.3. A kisebbségek közötti társadalmi-gazdasági távolság és a térbeliség szerepe

Az egyes kisebbségek egymáshoz való viszonyát és a társadalomban elfoglalt helyét egy komplex mutatóval fejeztem ki. A kutatásban alkalmazott jelzőszám logikája a Bennett-féle komplex mutató képzésén alapul. A Bennett-féle mutatót elsősorban területi kutatásokban alkalmazzuk: az egyes területegységekhez tartozó dimenziók értékeit az adott dimenzió maximumának százalékában fejezzük ki. Az így kapott értékek súlyozatlan számtani átlaga a mutató eredménye, mely időbeli és térbeli síkon is összehasonlításra, a folyamatok kimutatására ad lehetőséget (NEMES NAGY J. 2005). A térbeli egységek helyett én társadalmi csoportokra alkalmaztam a módszert, és ezáltal a közöttük lévő kapcsolatok feltárására, térbeli, társadalmi, gazdasági távolságuk meghatározására vállalkoztam.

A társadalmi-gazdasági helyzetre vonatkozó elérhető adatok köre, illetve az adathiány következtében az elemzésben alkalmazható azon mutatók csoportja, amely mindhárom időpontban és az összes kisebbségre vonatkozva a rendelkezésemre áll, nagyon szűk. A mutató előállításához így három olyan adatsort használtam fel, amelyek a *térbeli*, a *társadalmi* és a *gazdasági* helyzetről szolgálnak információval. Ezek összevonásával azt fejeztem ki, hogy az egyes csoportok egyrészt milyen távolságra helyezkednek el egymástól és a német állampolgárságú lakosságtól, másrészt pedig a három előbb említett szempontból mekkora tőkével rendelkeznek a különböző kisebbségek. A tőkét itt olyan értelemben használom mint egy adott objektív tulajdonságban rejlő, feltételezhető erő.

A térbeli dimenziónál a szegregációs indexet, a társadalminál a fiatal népesség (0–25 éves korosztály) arányát, a gazdasági aspektusnál pedig a munkanélküliségre vonatkozó eredményeket vontam be a számításba. Az adatokat egyirányúsítottam, így a 0–25 éves

korosztály eredményeinek komplementer értékét használtam fel. A három időpontra (1992, 1998, 2010), hét csoportra (öt kisebbség, német állampolgárok, illetve Berlin teljes népessége) és három mutatóra vonatkozva egy adathiánnyal találkoztam (0–25 éves vietnámi népesség 2010-ben), melyet úgy pótoltam, hogy a 0–25 éves vietnámi lakosság 1992 és 1998 eredményeinek súlyozatlan számtani átlagát vettem (NEMES NAGY J. 2005, 35.)¹⁵. Az adatok egyirányúsítása miatt a szegregációt is értelmezni kellett, így a magasabb területi elkülönülést nagyobb távolságként (negatív értéként) definiáltam. Ezek alapján a magasabb értékek kisebb, míg az alacsonyabb értékek nagyobb tökélet jelentenek. Tisztában vagyok vele, hogy az alkalmazott módszer számos kritikának adhat helyet (pl. súlyozás hiánya, alacsony dimenziószám), azonban azt gondolom, hogy a bemutatásra kerülő eredmények a tendenciák és a viszonyrendszerek megértésében mégis új perspektívát tudnak mutatni.

34. ábra: A Bennett-féle komplex mutató eredményei, 1992–2010

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

A 34. ábrán három konvergencia csoport különül el, amelyek gyakorlatilag a vizsgált időszak egésze alatt hasonlóképpen változtak. A berlini teljes népesség és a német állampolgárok értékeinek együttmozgása a magas elemszám (német állampolgárok aránya 86–88,8% között mozog) miatt nem meglepő. Az, hogy a teljes berlini népességre vonatkozó értékek a német állampolgárok eredményeinél előnyösebb helyzetet mutatnak, valószínűleg azzal magyarázható, hogy a szegregáció dimenziója a teljes népességnél 0 (önmagához képest

¹⁵ Három módon végeztem el a becslést. Egyrészt az 1992–1998 közötti tendencia változás nélküli folytatását feltételeztem, amely 2010-re erős fiatalodást vetít előre (0–25 éves vietnámiak aránya 42,7%). Másrészt az 1998–2010 között a teljes berlini népességre jellemző népességcsökkenéssel számoltam (0–25 éves vietnámiak aránya 36,1%). Harmadrészt az 1992-es és az 1998-as 0–25 éves vietnámiak arányának átlagát vettem (38,1%). A három becstilt érték közül a legkevésbé szélsőséggel (38,1%) végeztem el a számolásaimat.

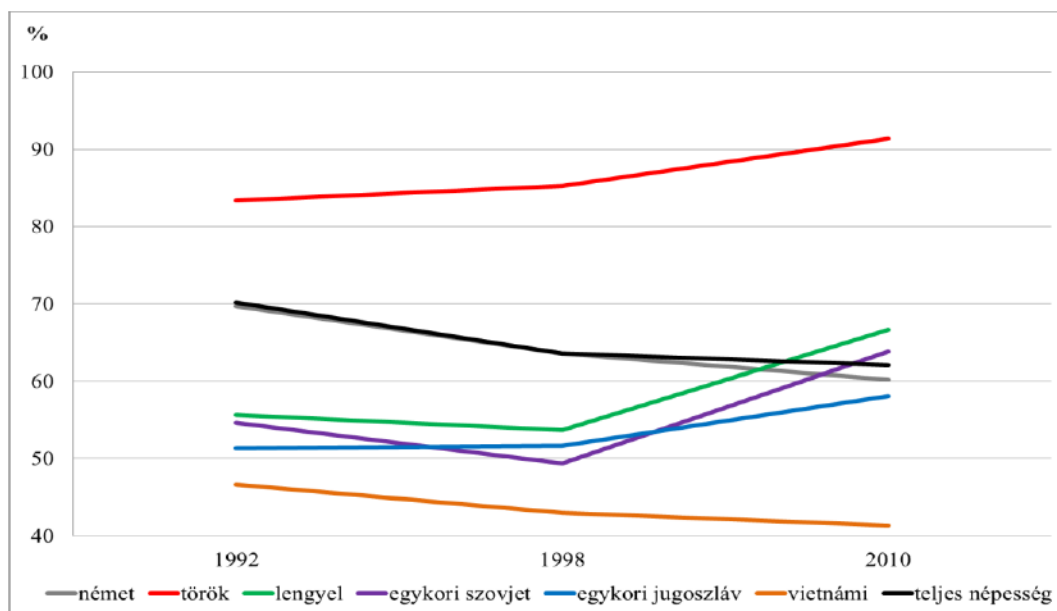
értelemszerűen ugyanolyan megoszlással helyezkedik el), ami erősebben torzítja a komplex mutató végösszegét. A két csoport tekintetében folyamatos és egyenletes csökkenés figyelhető meg az 1992–2010-es időszakban (németek 49,2%-ról 43,7%-ra, teljes népesség 46,8%-ról 41,4%-ra), ami azt sejteti, hogy a többi csoporthoz viszonyítva egyre bővülő tőkével rendelkeznek. Fontos azonban kiemelni, hogy ez nem jelenti egyben a tőke abszolút növekedését is, ugyanis a részadatok képzésénél az egyes csoportok egymáshoz való viszonya határozza meg a számított értékeket.

A német állampolgároktól és a teljes lakosságtól legnagyobb távolságban a török kisebbség helyezkedik el, esetükben az előző tendenciákkal ellentétes folyamatok figyelhetők meg: az 1992-es évi 88,9%-ról 2010-re 93,3%-ot ér el folyamatos növekedéssel a mutatójuk.

A harmadik konvergencia csoportot a maradék négy kisebbség alkotja, és itt is szoros együttmozgás figyelhető meg. Míg az előző három csoport értékeinek időbeli változásában nem definiálható töréspont, addig a vietnámi, a lengyel, illetve az egykori Jugoszláviából és Szovjetunióból származó csoportok az ezredforduló környékéig közeledést mutattak a befogadó társadalomhoz, azt követően azonban változó mértékben ugyan, de távolodás határozható meg. A legmarkánsabb töréspontokat a lengyel kisebbség (1992: 56,2%; 1998: 53,2%; 2010: 62,4%) és az egykori Szovjetunió területéről érkezett csoport (1992: 60,1%; 1998: 51%; 2010: 61,2%) mutatja. A tendenciaváltás a vietnámi (1992: 64,4%; 1998: 58,6%; 2010: 60,9%) és az egykori Jugoszlávia területéről származó népesség (1992: 59,2%; 1998: 58,9%; 2010: 61,9%) tekintetében lényegesen finomabb. Érdekes azonban kiemelni, hogy míg a területi folyamatoknál a vietnámi kisebbség 2010-re a legmarkánsabb elkülönülést mutatta, úgy ezen komplex mutató értékei alapján a tőke tekintetében a legkisebb távolságra került a befogadó társadalomtól.

A következő ábrán (35. ábra) az előbbi háromkomponensű mutatóból a térbeli dimenziót kivettem, és csak a társadalmi-gazdasági összetevőket ábrázoltam. A török kisebbség nagy távolsága és növekvő elkülönülése így is megmaradt (1992: 83,4%, 1998: 85,3%; 2010: 91,4%). A német állampolgárok és a teljes berlini lakosság csoportjai tendenciájukat megőrizték (folyamatos csökkenés, tehát növekvő tőke), azonban a többi csoporthoz való viszonyuk pont az előbb említett térbeli szegregáció torzító hatása miatt erőteljesen megváltozott: 70% körüli értékről 2010-re 60% körülire esett vissza, amely hasonló eredményeket vesz fel, mint a lengyel, illetve az egykori Jugoszlávia és Szovjetunió területéről érkezett kisebbségek mutatói. A három utóbbi csoport jellemzőinek alakulása alapvetően megegyezik a háromkomponensű mutató értékeivel: míg az 1990-es években

stagnáló/enyhén csökkenő eredményeket mutatnak, tehát a többi csoporthoz képest stagnáló/erősödő tőkével rendelkeznek, addig az ezredfordulótól növekedés figyelhető meg, amellyel a német és a berlini népesség értékeivel kerülnek közel azonos szintre. A szélsőséges eredményeket mutató török csoporttól legnagyobb távolságban a vietnámi kisebbség helyezkedik el, amely az 1992-es 46,6%-ról 2010-re 41,4%-os végösszeget mutat, s ezzel a legnagyobb tőkeértékkel rendelkezik a vizsgált csoportok között.

35. ábra: A Bennett-féle komplex mutató térbeliség nélkül számított eredményei, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

Összességében elmondható, hogy a vizsgált csoportok közül a török kisebbség rendelkezik a legelőnytelenebb tulajdonságokkal: nem csak a térbeli, hanem a társadalmi és gazdasági dimenziók mentén is erőteljesen leszakad a többségi társadalomtól. A legkiegyenlítettebb képet a lengyel, illetve az egykori Jugoszlávia és Szovjetunió területéről érkezett kisebbségek mutatják: az 1990-es években a többi csoporthoz viszonyítva egyre előnyösebb társadalmi-gazdasági pozíciót foglaltak el, amely az ezredforduló környékétől hasonló tendenciájú, ám ellentétes irányú folyamatba váltott át. Ezekkel szemben a vietnámi kisebbség míg a térbeli szegregáció tekintetében erősen elkülönül a teljes társadalomtól és a többi csoporttól egyaránt, addig a társadalmi és a gazdasági tőke tekintetében nemcsak előnyös értékekkel rendelkezik, hanem az időbeli dimenzióban folyamatos és dinamikus fejlődés jellemző rá. Ezen kettősség újfajta szemléletmódú vizsgálatára térek vissza a disszertációm záró fejezetében.

7. A városi szegregáció vizsgálatának elméleti kérdései

Disszertációm következő fejezeteiben a statisztikai elemzés mellett egy új szemléleti megközelítést vonok be a kutatásba. Ennek elméleti alapját David Harvey egyik tanulmánya (HARVEY, D. 1972) adja, melyben a társadalom-földrajzi vizsgálatok céljait és feladatait emeli ki. Harvey erős kritikával illeti az egyes területegységek társadalmi jellemzőinek analitikus feltárását és leírását arra hivatkozva, hogy összességét tekintve ez a megközelítés nem szolgál új eredményekkel, és ezáltal a kutatás sem éri el a valós célját és hivatását¹⁶ – sokkal inkább a jelenségek kritikus szemléletű elemzése és az új kategóriák kialakítása lenne a szakemberek legsürgetőbb feladata. A városi vizsgálatok tágabb szakirodalmában is megjelenik az a gondolat, hogy a szociológiai, antropológiai és néprajzi módszerek alkalmazása alulreprezentált a társadalom-földrajzi kutatásokban, s üdvös lenne a megközelítési lehetőségek ötvöztetésén keresztül a felvetett kérdéseket egy komplexebb szemléletmódban tanulmányozni (JACOBS, J. M. 1993; KITCHIN, R. M.–HUBBARD, P. J. 1999; LEES, L. 2003; KNOX, P.–PINCH, S. 2006).

Harvey kritikájából kiindulva jelen fejezetben az eddig alkalmazott vizsgálati módszerekre és szemléletmódokra reflektálok, illetve elemzem azokat a konstrukciókat, amelyek már a kutatás lefolytatása előtt bizonyos mértékben behatárolták az eredményeimet. Ezt követően – disszertációm utolsó fejezetében – a korábbiaktól eltérő megközelítési móddal egészítem ki az eddigi eredményeimet abban a reményben, hogy ezeknek az ötvöztete elvezethet a társadalmi valóság minél pontosabb leírásához és elemzéséhez.

7.1. A szegregáció értelmezése a földrajzi vizsgálatokban

A következőkben a városi szegregáció kutatásának elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozom. A szegregációs vizsgálatok irányvonalainak áttekintése mellett arra keresem a választ, hogy a legtöbb esetben a kutatásokban alapkategóriaként értelmezett területi felosztások, léptékek, a felhasznált adatok és azoknak adatfelvételi módja, illetve a kutató

¹⁶ „First, let me say what it [the geographical research] does not entail. It does not entail yet another empirical investigation of the social conditions in the ghettos. We have enough information already and it is waste of energy and resources to spend our time on such work. [...] Our task does not lie here. [...] The immediate task is nothing more nor less than the self-conscious and aware construction of a new paradigm for social geographic thought through a deep and profound critique of our existing analytical constructs.” [Először hadd fejtsem ki, hogy a [földrajzi kutatás] mit nem foglal magába. Nem foglalja magába a gettók társadalmi jellemzőit feltáró további empirikus vizsgálatokat. Mára már elég információval rendelkezünk és csak energiapazarlás, ha időnket ilyen munkával töltjük. [...] A munkánk célja nem ebben áll. [...] Sürgető feladatunk nem más, mint hogy a társadalom-földrajzi gondolkodás számára tudatosan egy új paradigmát hozzunk létre a létező analitikus konstrukcióink mélyreható és alapos kritikája által (saját fordítás).] (HARVEY, D. 1972, 10-12.)

személye és beállítottsága hogyan befolyásolhatják a kutatási eredményeket és milyen folyamatokat fedhetnek el vagy éppen mutathatnak meg a valóságból.

A szegregáció az a jelenség, amikor kettő vagy több csoport különböző területet foglal el ugyanabban a városban, régióban, vagy államban¹⁷ (GREGORY, D. ET AL, 2009). Mike Poulsen az 1950-es évektől a szegregáció kutatásában öt, egymástól eltérő periódust különböztetett meg (POULSEN, M. 2009):

Az 1950/60-as évek vizsgálataiban az elsődleges cél a szegregáció természetének megértése és egyszerű leírása volt. Mivel főként az Amerikai Egyesült Államokban zajlottak a kutatások, a központi kérdést a fekete és a fehér népesség elkülönülésének interpretálása jelentette, elsősorban a disszimilaritási index segítségével (DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. 1955; LIBERSON, S. 1963; TAUBNER, K. E.–TAUBNER, A. F. 1965).

Az 1960-as évek végén és az 1970-es években jelent meg a földrajzi munkákban az etnikai és a jövedelmi/lakóhelyi szegregáció mérésének összekapcsolása, és így a jellemző mechanizmusok mélyebb feltárására is nagyobb lehetőség nyílt (STEINNES, D. H. 1977; ALLISON, P. D. 1978).

A harmadik periódust jelentő 1970/80-as években egyre több matematikai-statisztikai módszert alkalmaztak a kutatásokban, amelyekben a szegregáció térbeli és „térsemleges” formáit igyekeztek leírni a szakemberek. Számtalan vita bontakozott ki és értekezés született ekkor a területi elkülönülést mérő különféle indexek módszertani lehetőségeit és határait illetően (TAUBNER, K. E.–TAUBNER, A. F. 1976; MASSEY, D. S. 1978; MORGAN, B. S. 1982; MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. 1988), habár az esetek túlnyomó többségében elmaradt az a lépés, hogy az eredmények és jelenségek nem számszerűsíthető okai is magyarázatot nyerhessenek. Az erősen kvantitatív irányzat mellett kisebb súllyal a puhább megközelítések is megjelentek, s ezzel a figyelmet más irányba fordították, mint a módszertani kérdéseket feszegető „indexháborúk” (PEACH, C.–ROBINSON, V.–SMITH, S. 1981).

Az 1990-es évektől (negyedik szakasz) a vizsgálati kérdések kiszélesedése vált jellemzővé: a szegénység és az etnikai szegregáció kapcsolata, a vallás és az oktatási rendszer szerepe, a földrajzi lépték jelentősége, vagy a városok összehasonlító vizsgálata (MASSEY, D. S.–N. A. DENTON 1993; PEACH, C. 1996; FORREST, J.–JOHNSTON, R. J. 1999).

A 2000-es évektől datált ötödik periódust a kvalitatív megközelítés mellett a szegregáció vizsgálatának klasszikus kvantitatív iránya és az ehhez kapcsolódó metodikai és

¹⁷ „The phenomenon of segregation is said when two or more groups occupy different spaces within the same city, region or even state.” (GREGORY, D. ET AL. 2009, 673.)

fogalmi kérdések jellemzik. Számos vita alakult ki az európai városokban megjelenő szegregáció definiálásának és mértékének tekintetében (PEACH, C. 1999; FINNEY, N.–SIMPSON, L. 2009), az egyes indexek használatának módjáról, lehetőségeiről és korlátairól (SIMPSON, L. 2004; JOHNSTON, R.–POULSEN, M.–FORREST, J. 2005, 2010; SIMPSON, L. 2005; PEACH, C. 2010b, 2010c), a szegregáció pozitív vagy negatív megítéléséről (HÄUSSERMANN, H.–KRONAUER, M. 2009), valamint az európai és az amerikai formák különbözőségeiről, a városvezetés szerepéről (HILLMANN, F.–WINDZIO, M. 2008; PEACH, C. 2010a). Míg jelen vannak a komparatív szemléletű munkák is (SCHÖNWÄLDER, K. 2007; JOHNSTON, R. – POULSEN, M.–FORREST, J. 2007b), túlnyomó többségben mégis a kissé kaptafa-szerű elemzések dominálnak, amelyekből sok esetben hiányzik a mélyebb megértést kínáló, több szempontot figyelembe vevő szemléletmód. A térbeli formák általános leírása mellett sokkal nagyobb hangsúlyt kellene helyezni a szegregáció kialakulásának okaira, a társadalomban/gazdaságban elfoglalt pozíció és a térbeli helyzet összefüggéseire, valamint az ezekből eredő következmények hatásaira és a változtatás lehetőségére (SCHÖNWÄLDER, K. 2007).

7.2. A szegregáció aspektusai

A térbeli szegregáció mérésére elsősorban a szociológia és a városföldrajz területén számos mérőszámot alakítottak ki, hogy az egyes jelenségek leírásához, magyarázatához és értelmezéséhez közelebb kerülhessünk.

Douglas S. Massey és Nancy A. Denton (MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. 1988) tanulmányukban húsz indexet gyűjtöttek össze az amerikai szegregációs kutatásokból, melyeknek alapján – ezeket csoportosítva – a szegregáció mérésének és szemléletének öt különböző dimenzióját emelték ki: Az (1) *egyenletesség* (evenness) két csoport térbeli eloszlását vizsgálja egy kisebb egységekre osztott területen. A két csoport egyenletesen oszlik el egymáshoz képest, ha az egyes területegységeken azonos arányban vannak jelen, mint a terület egészén. Minél nagyobb a különbség az arányok között, annál egyenlőtlenebb a csoportok területi eloszlása. A (2) *kitettség* (exposure) a kapcsolatok valószínűségére vonatkozik: mennyire várható, hogy egy bizonyos csoportba tartozó egyén a saját csoportjába tartozóval találkozik, vagy egy azon kívülállóval? Minél nagyobb a lehetőség arra, hogy az egyén a saját csoportjának tagjával lép kontaktusba, annál nagyobb a csoport izolációja. A (3) *koncentráció* (concentration) a sűrűség fogalmához áll közel: ha egy bizonyos csoport tagjai kevés területegységen, önmagukhoz képest nagy arányban találhatók meg, abban az esetben

erősen koncentrált a térbeli eloszlásuk. Míg azonban a koncentráció csak a csoport önmagához mért térbeli távolságáról ad információt, a (4) *centralizáció* (centralization) azt is megmutatja, hogy a város mely részén helyezkednek el a csoport tagjai. Minél többen élnek a városközponthoz közelebb, annál nagyobb a csoport centralizációja. A szegregáció előbb felsorolt négy dimenziója a népesség összetételét, sűrűségét és elhelyezkedését írja le, de az egyes területegységek egymáshoz való viszonyáról nem ad információkat. Abban az esetben, ha egy adott csoport tagjai teljesen kitöltenek bizonyos területegységeket, fontos különbséget jelent, hogy ezek a területegységek a városban elszórtan vagy egymás közvetlen közelében helyezkednek-e el – ezen jelenség értelmezéséről a (5) *klaszterezettség* (clustering) ad pontos információt.

Mind az öt felsorolt dimenzió a szegregációnak egy-egy aspektusát azonosítja, így előfordulhat az is, hogy míg az egyik szempontból egy bizonyos csoport magas szegregációs értékekkel rendelkezik, addig egy másik perspektívából nézve, más módszertani eszköz felhasználásával éppen ennek az ellenkezője írható le. Massey és Denton (MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. 1988) értelmezését felülvizsgálva Johnston, Polusen és Forrest (JOHNSTON, R.–POULSEN, M.–FORREST, J. 2007a) két dimenziót különböztetett meg: az *elkülönítettség* (separateness) – amely a korábbi egyenletesség, kitettség és klaszterezettség aspektusait fogja össze –, illetve a *lokalitás* (location) – ami a koncentráció és a centralizáció fogalmait kombinálja. A két felosztás megegyezik azonban abban, hogy az egyes térbeli megjelenési formákat igyekezett kategorikusan elkülöníteni egymástól, és így a jelenség összetett aspektusaira világít rá.¹⁸

A következőkben a vizsgálatok azon dimenzióit szeretném körüljárni, amelyek ugyan alapkategóriaként jelennek meg az egyes kutatásokban, mégis számtalan torzító hatást rejthetnek magukba és így a kapott eredményeket is jelentősen befolyásolhatják.

7.3. A szegregációs vizsgálatokat befolyásoló tényezők

Annak ellenére, hogy a szegregáció a mindennapokban, a politikai diskurzusban és a tudományos szakirodalomban is gyakran használt fogalom, mégis ritkán definiált. Az akadémiai és politikai közegben egészen eltérő jelentésekkel, megítéléssel és számtalan különböző dimenzióval rendelkezhet. Éppen ezért alapvető fontosságú, hogy a

¹⁸ Az egyes indexek ismertetésére jelen munka keretein belül nem térek ki, számos tanulmány foglalkozik a mérőszámok alkalmazásának leírásával, illetve hiányosságaik kiemelésével (NEMES NAGY J. 2005; GREGORY, D. ET AL. 2009; KITCHIN, R.–THRIFT, N. ET AL. 2009).

földrajztudomány művelői reflektáljanak arra a tudásanyagra, amit ők termelnek, és kritikusan gondolkodjanak azoknak hatásairól és következményeiről (PHILLIPS, D. 2007).

Mindezek tekintetében a következőkben a szegregáció kutatásának négy különböző szegmensét vizsgálom mélyebben:

Egyrészt a területi felosztások hatását és következményeit veszem górcső alá, s arra szeretnék rámutatni, hogy a területfelosztás önmagában nem jelent semleges tényezőt. Ugyanis amellett, hogy a kutatások alapbeosztásaként szolgál, hordozhat önmagában olyan hatásokat, amelyek a kutatás eredményét kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolják.

Másrészt a térfelosztáshoz szorosan kapcsolódik a vizsgálat léptékének a kérdése. Különböző jelenségek eltérő léptékekben szegregálódhatnak, illetve ugyanazon jelenség is más képet mutathat többféle léptékben vizsgálva – éppen ezért fontos a térbeli formák többdimenziós szemlélete és interpretációja.

A harmadik kérdés, amivel foglalkozom, az adatgyűjtés és a kutatásban felhasznált adatok kérdésköréhez kapcsolódik. Az egyes indikátorok sok esetben pont annyit mutatnak meg bizonyos jelenségekből, amennyit egyben el is fednek, valamint az elérhető adatok köre és az adatfelvétel módja is erősen meghatározhatja a kutatási irányokat.

Az utolsó vizsgált problémakör a kutatást végző személyhez kötődik: mennyiben befolyásolják a személyes jegyek a kérdésfeltevéseket, hogyan hatnak az eredmények interpretálására, illetve mennyiben különbözhetnek az eltérő nemzetiségű kutatók nézőpontjai. Számomra – magyarként németországi témával foglalkozva – ezen aspektus elemzése az elvégzett vizsgálatom legitimációja szempontjából is megkerülhetetlen.

Reflektíven gondolkodva elengedhetetlen ezen kérdések következményeit és hatásait górcső alá venni, mert a földrajzi tudás létrehozásában, termelésében, értelmezésében és interpretálásában is alapvető szerepet játszanak. Az elsődleges célom az, hogy a szegregáció vizsgálatában a jelenség összetettségére és az árnyaltabb vizsgálati lehetőségekre mutassak rá.

7.3.1. A térfelosztás

Az egyes társadalmi jelenségek a fizikai térben nem egyenletesen oszlanak el, éppen ezért különböző térfelosztások alakíthatók ki, amelyek bizonyos dimenziók szempontjából homogénebbnek vehetőek. A legtöbb vizsgálatban ezeket a területi felosztásokat eleve adottnak tekintik, míg más esetben éppen a tér felosztására irányul a kutatási kérdés (SZALKAI G.–JAKOBI Á. 2011; BÖMERMAN, H. 2012).

A fizikai teret határvonalakkal lehet kisebb egységekre tagolni, amire a földrajztudomány egyes irányzatai elsősorban úgy tekintettek mint természetes vonalakra, amelyek ezáltal szintén természetes területi egységeket választanak el egymástól. Az 1970-es évektől jelenik meg az a gondolat, melyben a tudósok elutasítják a határvonalak eleve adott mivoltát, és társadalmi, illetve politikai konstrukcióknak tekintik azokat (KITCHIN, R.–THRIFT, N. ET AL. 2009).

A határok és az általuk kialakított területegységek a szociálkonstruktivista megközelítésben így egyáltalán nem természetesen létező képződmények, hanem bizonyos szempont szerinti különbségek eredményei, s egyben a különbségek létrehozói, erősítői is. A területi kategóriákon és a hozzájuk tartozó területi adatokon keresztül a kutató figyelme a valóság megismerésére és leírására összpontosul, azonban mindezen tényezők erősen függnék az ismerettől és az elismertségtől egyaránt.¹⁹ Mindemellett a területi beosztás a tudományos vagy adminisztratív osztályozások egy bizonyos állapotát őrzi, amely a folyamatosan változó társadalmi közegben – tehát az osztályozás alapjául szolgáló dimenziók változásával ellentétben – állandó kategóriarendszert alkot (BOURDIEU, P. 1985).

A társadalom-földrajzi és regionális tudományi kutatásoknál elsősorban a különböző területi szinteken létező közigazgatási beosztások alkotják a vizsgálatok térszerkezeti alapegységét. Ennek egyik előnye az állandóság, vagyis az, hogy a területi beosztás módosítása ritkán következik be, így hosszú időt átfogó elemzésekre is lehetőség nyílik. Azonban pont a térbeli keretek állandósága hat vissza a kutatások eredményére. Egyrészt a társadalmi folyamatok változásával létrejövő új területi formációk értelmezését határolja be a területi beosztás, mivel az nem feltétlenül nyitja meg arra a lehetőséget, hogy egy bizonyos jelenség egésze „láthatóvá váljon” a kutatás számára (DUSEK T. 2004). Másrészt a társadalomtudományok hajlamosak abba a hibába esni, hogy egy területi entitás társadalmi-gazdasági jellemzőit az azon kívül eső kapcsolatokról elszigetelve csak a belső folyamatokkal magyarázzák – így a leírt jelenségek a valóságos formáktól való lényeges eltérésekkel rendelkezhetnek.

¹⁹ A határok meghúzásának nagy gyakorlati és politikai jelentősége van például a választási körzetek kialakításánál. Gerry Elbridge nevéhez fűződik a *választási manipuláció* fogalma, amely a választókörzetek olyan térbeli kialakítását jelenti, hogy az egyik párt több szavazathoz jusson, mint igazságos felosztás esetén. Ebben az esetben a szavazók területi elhelyezkedésének ismerete és a körzethatárok elismertsége miatt válik lehetővé, hogy a választási eredmények ne a valós társadalmi mintázatokat tükrözzék vissza. (HAGGETT, P. 2006, 528-530.)

7.3.2. A lépték

A szegregáció vizsgálata három alapvető kérdésre keresi a választ: az egyes formák leírására, az azokat kialakító okok és az abból eredeztethető következmények magyarázatára. A szakirodalom – különösen a magyar – azonban kevés figyelmet fordít arra, hogy az egyes jelenségek a különböző léptékekben hogyan jelennek meg és a formák eltérő szinten való vizsgálata milyen eredményekre vezethet.

A lépték szerepével a társadalom-földrajzi kutatásokban számos tanulmány foglalkozik (WATSON, M. 1978; MARSTON, S. A. 2000; GREGORY, D. ET AL. 2009; HEROD, A. 2011), és a szakirodalomban a fogalom több jelentésben jelenik meg. Megkülönböztethető egymástól a térképészeti lépték (térképek méretaránya), a lépték mint társadalmi konstrukció (egy terület társadalmi vagy természeti jelenségeinek a dimenziói), illetve a metodikai lépték (a vizsgált terület egységek mérete) (REARDON, S.F. ET AL. 2008).

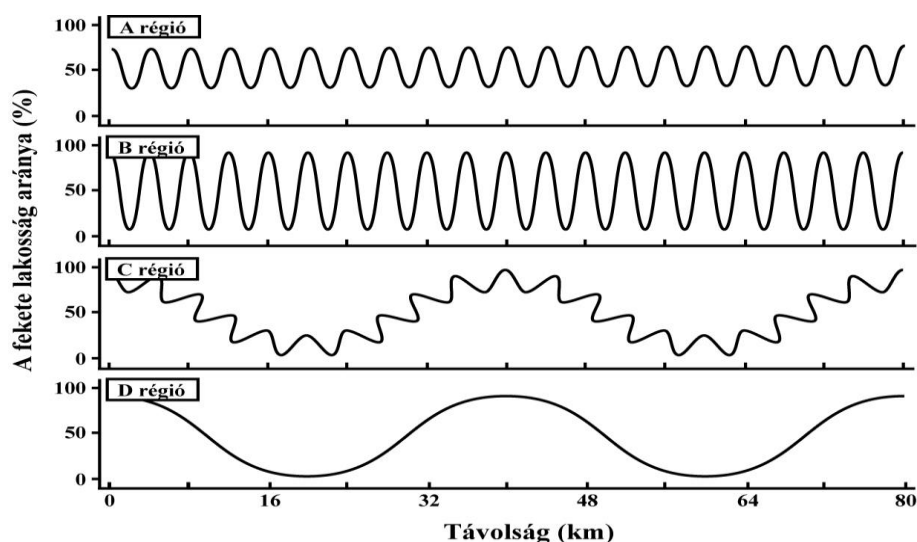
A *térképészeti lépték* elsősorban a képi ábrázolásban játszik fontos szerepet: azt mutatja meg, hogy a térkép és a valóság mérete között milyen matematikai arány áll fenn. A kritikai kartográfia szempontjából a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni a szegregációs vizsgálatok ábrázolásának hatásait, erre a kérdésre azonban jelen munka keretein belül nem térnek ki.

Amennyiben a léptéket *társadalmi konstrukciónak* tekintjük, kitűnik, hogy a térképezethez hasonlóan a lépték sem eleve adott vizsgálati dimenziót jelent, hanem társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok hozzák létre, tehát egy bizonyos történeti kontextusban értelmezhető. Célravezetőbb, ha nem az egyes területi kategóriákból indulunk ki a jelenség irányába, hanem a jelenség az, amely egy választott vizsgálati szinten létrehozza a vizsgálat területi kategóriáját és léptékét. Ugyanaz a jelenség különböző szinteken (például háztömb, városnegyed, város, régió, állam, világ) egyrészt eltérő formációkat hozhat létre, másrészt pedig más társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok hatnak rá. Példaképpen egyes elméletek szerint az amerikai belvárosok foglalkoztatottságának csökkenése azzal magyarázható, hogy a munkaadók a város belső területeiről a szuburbia irányába költöznek. Viszont ha a jelenséget a városi szint helyett globális léptékben szemléljük, akkor a folyamatot formáló tényezőként a világgazdasági recesszió hatását kell kiemelnünk (KITCHIN, R.–THRIFT, N. ET AL. 2009). Éppen ezért fontos, hogy egy feltett kutatási kérdésre releváns léptékben keressünk választ, illetve az adott léptékhez illő kutatási módszertant alkalmazzunk.

A *metodikai lépték* arra vonatkozik, hogy ha egy jelenséget több, egymástól eltérő részletezettségű területfelosztásban vizsgálunk, akkor ugyanazon adatsor felhasználása mellett minél kisebbek a vizsgált alapegységek, annál nagyobb szegregációt fogunk mérni. Ez a

jelenség abból következik, hogy egy kisebb területegységet egy adott jelenség/társadalmi csoport könnyebben tölt ki nagyobb arányban, mint egy nagyobb kiterjedésű régiót. Ebből a tulajdonságból eredeztethető az a tény, hogy nehéz összehasonlíthatóvá tenni különböző városok vagy államok társadalmi, gazdasági szegregációjának mértékét, ugyanis ahhoz megegyező területi beosztásra lenne szükség, amely kevés esetben áll rendelkezésre (JOHNSTON, R.–POULSEN, M.–FORREST, J. 2007b).

Az empirikus vizsgálatoknál a kutató döntésétől függ, hogy milyen mértékű térfelosztáson vizsgál egy adott jelenséget. Fontos szempont, hogy az adott kérdés a választott léptékben a valósághoz legközelebbi módon legyen értelmezhető – természetesen így is előfordulhat, hogy lényeges folyamatot fed el a vizsgálat választott léptéke. Ezt a kérdést négy hipotetikus területegység összehasonlításán mutatom be (36. ábra), amelyben két népességcsoport (fekete és fehér lakosság) egymáshoz való arányát és területi elkülönülését szemléltetem (REARDON, S. F. ET AL. 2008).

36. ábra: Az etnikai szegregáció formái négy hipotetikus régióban
 Forrás: Reardon, S. F. et al. (2008, 493.) alapján saját szerkesztés

Az *A* régióban a fekete lakosság aránya 30-70% között mozog és kis területi beosztáson (2 km-es távolságban) változik az etnikai arány. A *B* régió területi megoszlása hasonló az *A*-hoz, azonban az etnikai arányok 10 és 90% között váltakoznak – így 2 km-nél nagyobb területi beosztáson alapvető különbség a szegregációs mintázatban nem érhető tetten. A *C* területegység összetettebb térszerkezetet mutat: egyrészt makroszinten 20 km-es periódusokban változik a fekete lakosság aránya, másrészt pedig mikroszinten 2 km-ként is szabályosság figyelhető meg a két vizsgált csoport eloszlásának arányában. A *D* régió abban különbözik a *C* régiótól, hogy hiányzik a mikroszintű mintázat. Ha ennek a négy régióknak a szegregációját szeretnénk összehasonlítani, akkor alapvetően eltérő eredményeket kapunk

attól függően, hogy mikro- (2 km) vagy makroszinten (20 km) vizsgáljuk a jelenséget. Míg 4 km sugarú területi beosztást alkalmazva az *A* és a *B* régió homogén népességű (50-50% fekete és fehér lakossággal), addig a *C* és a *D* régió erős szegregáltságot mutat. 2 km-es egységeket vizsgálva az *A* és a *B* régió erős elkülönülést mutat, azonban bármely nagyobb szintű felosztásnál ezek a különbségek eltűnnek. A *C* és a *D* régió makroszinten vizsgálva megegyező képet mutat annak ellenére, hogy lényeges különbségek vannak jelen valójában a két terület térszerkezetében.

Habár a Reardon-féle régió-összehasonlítás (REARDON, S. F. ET AL. 2008) hipotetikus, és a társadalmi jelenségek a valóságban nem jelennek meg ilyen szabályosságban, mégis fontosnak tartom, mert egyrészt rámutat az egyes jelenségek vizsgálatában elengedhetetlenül szükséges többdimenziós szemléletmódra, amelynek segítségével a finomabb tendenciák és formák a valósághoz hívebben válnak leírhatóvá és értelmezhetővé. Másrészt pedig felhívja a figyelmet az eltérő léptékek használata mögött megbúvó különbségekre, melyek a kapott eredményeket alapvetően befolyásolhatják.

7.3.3. Az adatfelvétel

A szegregációs vizsgálatoknál arra keressük a választ, hogy egy adott csoportnak milyen helyzete van a teljes társadalmon belül. Ebben az esetben a „helyzet” többdimenziós kifejezés, amely vonatkozhat a térbeli elkülönülésre, a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióra, vagy akár társadalmi kapcsolatok zártságára/nyitottságára. A mérésekhez az elsődleges forrást a hivatalos statisztikai, népszámlálási adatok alkotják, amelyek azonban számtalan kérdőjelet rejtenek magukban.

Az állami statisztikák természetüknél fogva nem semlegesek. A népszámlálási adatfelvételi kategóriák alapvetően a politika által konstruáltak, és olyan választási lehetőségeket kínálnak, amelyek nem feltétlenül felelnek meg a kategorizálandó népesség jellemzőinek, s amennyi információt megmutatnak, ugyanannyit sok esetben egyidejűleg el is takarhatnak (PHILLIPS, D. 2007). A hivatalos statisztikák nem csak érzékenyek a társadalomban végbemenő változásokra, hanem egyben azt is befolyásolják, hogy az egyes emberek vagy csoportok hogyan látják önmagukat. Ugyanis a kérdésfeltevés módja is létrehozhat új kategóriákat vagy felerősítheti a már korábban létezőket (SIMPSON, L. 2004).

A statisztikai vizsgálatok során komoly hibát jelenthet, ha az etnikai kategória helytelenül ok-okozat összefüggésben jelenik meg más jellemző tulajdonságokkal. Például ha egy csoport vonatkozásában magasabb a munkanélküliség és a mortalitás, az nem jelenti azt,

hogy ez a csoport kevésbé alkalmas a munkára és az egészségi állapota is rosszabb a társadalom egészénél. Fontos rámutatni arra a tényre, hogy míg a statisztikai adatokat egyénektől gyűjtik be, addig a társadalmi mintázatok létrejöttének okai túlnyomóan a politikai és társadalmi kérdésekhez kapcsolódnak (SIMPSON, L. 2004).

Az érintett problematikát a Németországban élő egykori vietnámi vendégmunkások példája jól érzékelteti. Ha ezen csoport térbeli és társadalmi-gazdasági szegregációját szeretnénk mérni, akkor számtalan szempontot figyelembe kell venni. Az állampolgárságot vizsgálva (ld. Adatbázis, metodika, módszertani kérdések) nehézséget jelent, hogy az összes vietnámi származású közül kik azok, akik vietnámi állampolgársággal rendelkeznek, és az állampolgárság mennyiben egyezik meg az identitás kérdésével. Egy több évtizede Németországban élő, vagy másod-/harmadgenerációs vietnámi vajon a német vagy a vietnámi identitáshoz áll közelebb? Kik azok, akiknek lehetőségük nyílik felvenni a német állampolgárságot? Mit mondhatunk el a vietnámiak társadalmi és munkaerő-piaci helyzetéről annak ismeretében, hogy a magasabb státusú népesség nagyobb eséllyel illeszkedik be a többségi társadalomba?

Mindezen kérdéseket a statisztikai adatok elfedik, s nem adnak arra lehetőséget, hogy egy jelenség finomabb szinten is vizsgálhatóvá váljon. Éppen ezért lényeges a statisztikai elemzések és a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása mellett a társadalomtudományi kutatás kvalitatív eszközszerét és kritikai szemléletmódját is alkalmazni, hogy az adott vizsgálatok ne csak az elérhető adatok által leszűkített jelenségeket tárják fel, hanem az azokat kialakító hatalmi, politikai erők működéséről és hatásairól, az identitást alakító tényezőkről, vagy akár a migráns gazdaság szerepéről és jellemző tulajdonságairól is precízebb képet nyerhessünk. Csanádi Gábor és Ladányi János (CSANÁDI G.–LADÁNYI J. 1988) a budapesti szegregációs formákat vizsgálva összegzőként azt emelik ki, hogy történeti léptékű elemzések és a terepmunka különböző formáinak együttes alkalmazásával lehet a valóságot leginkább hűen megragadni.

7.3.4. A kutató személye

Az 1980-as évektől a feminista földrajzban jelent meg az a gondolat, amely a tudás létrejöttének folyamatát és tulajdonságait helyezte a középpontba. A feminista episztemológia elsősorban a következő kérdésekre kereste a választ: Kiknek van hatalma a tudás fölött? Mit tudnak ők és a gender milyen szerepet játszik ezen tudás jellemzőiben? A kutató személye és helyzete hogyan hat a tudás termelésére és a kutatás tárgyára (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N.

2009)? Úgy gondolom, disszertációmban elengedhetetlen, hogy a legutóbbi kérdésről, a *vizsgálatot végző kutató személyének és pozíciójának szerepéről* is gondolkodjak. Releváns felvetés lehet ugyanis az, hogy mennyiben szükséges és hiteles egy speciális berlini problémával Magyarországon foglalkozni. A kérdés megválaszolásához a szituált tudás elméletéhez nyúlok.

A feminista földrajzból eredeztethető *szituált tudás elmélete* a földrajzban a későbbiekben két formában jelent meg. Egyrészt a tudás szubjektív pozíciójának vizsgálatát jelentette a „többi tudásokkal” szemben. Másrészt pedig – számomra azonban jelen gondolkörben nem kifejezetten lényegesen – az antirasszista kutatók hangsúlyozták az elméletből kiindulva a társadalmi formák azon komplexitását, amelyben a „másokat” (idegeneket, tőlünk különbözőket) definiáljuk (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N. 2009).

A központi gondolat az, hogy a társadalmi és a tudás hitelességének fokával kapcsolatos pozicionálás összefügg, így az, hogy „ki” birtokolja a tudást, ugyanolyan fontos, mint a tudás maga²⁰ (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N. 2009). Az elképzelés ugyan számos kritikát kapott, de két fontos hatása lett. Egyrészt előtérbe került egy bizonyos tudással rendelkező személy megkülönböztetése más tudással rendelkező személyektől. Másrészt pedig a tudás kontextus-specifikus és szituált jellege elfogadottá vált. Ez a *kontextus-specifikus és szituált tudás* Donna Haraway (GERGORY, D. ET AL. 2009) szerint három alapvető jellemzővel bír: *tulajdonságokat megtestesítő* (embodied), *részleges* (partial) és *lokalizált* (localised). A megtestesítő jelleg azt jelenti, hogy a tudás létrehozása minden esetben nyomot hagy, vagy valamiféle hatást kelt. Ez a tudás azonban soha nem lehet teljes, mert a földön csak részleges perspektívák létezhetnek, amelyek egy bizonyos helyhez, egy kontextushoz kötődnek.

A tudás ezen három jellemzőjét elfogadva jelen munkában az én személyes perspektívám is ugyanúgy egy kontextushoz, helyhez kötődő részletet ad a teljességből, mint mindegyik másik. A németországitól sok szempontból eltérő magyarországi közeg (a két ország politikai, társadalmi berendezkedésének és működésének különbsége), a kisebbségi kérdéssel való foglalkozás ellentétje (bevándorlók vs. határon túli magyarság, határon belüli őslakos nemzetiségek vizsgálata – részletesebben ld. Kutatási előzmények), vagy a „nyugati” és a magyarországi kutatási gyakorlat és szemléletmód különbözősége (pl. a szegregáció vizsgálata, értelmezése) mind olyan tényezők, amelyek *egyfajta* megközelítést definiálnak a lehetséges megközelítések között. Még tovább, egy személyesebb síkra lépve: a családom és a

²⁰ „Social and epistemic positioning are interrelated, so that „who” knows is just as important as what they know.” (KITCHIN, R. M.–THRIFT, N. 2009, 10/138.)

neveltetésem, az iskoláim és azok a közösségek, amelyekben mozgok, vagy a kérdések, amelyek általában foglalkoztatnak, mind egy egyéni szemléletet határoznak meg a kutatói mivoltomban egyaránt. Ez az egyedi pozíció és szemlélet, amellyel minden kutató rendelkezik, teheti relevánssá – itt és most – az én témaválasztásomat is.

7.4. Záró gondolatok

Összegzésként felvethető a kérdés, hogy ha a tudomány a maga eszközeivel nem képes a biztos valóságot megmutatni, akkor milyen egyéb legitimációja lehet? Amennyiben a társadalmi folyamatok feltárását tűzzük ki célul, akkor nem elegendő megállni a jelenség leírásánál, hanem a jelenséget létrehozó folyamatok működésére, és azok pozitív és negatív következményeire is rá kell világítani. A várostervezési döntések, a politikai és gazdasági érdekek és szereplők, vagy akár a kultúra olyan tényező lehet bizonyos esetekben, ami egy kisebbségi csoport térbeli és társadalmi-gazdasági helyzetét alapvetően meghatározza. Michael Foucault a társadalomtudományi kutatások céljaként²¹ a szerepvállalást is kiemeli, vagyis hogy a kutatási eredményeknek nem szabad csak a tudomány berkein belül maradniuk, hanem a társadalom formálódásának folyamatában kell az egyenlőség kialakulásának irányába hatniuk. Ezt a gondolatot komolyan véve elkerülhetetlen a *(ön)reflexív* kutatási gyakorlat alkalmazása, amely egyben a társadalmi kérdések pontosabb megértése felé is vezethet.

8. A vietnámi kisebbség a berlini napilapokban

Disszertációm utolsó fejezetében a fentebb bemutatott elméleti meggondolások alapján a korábbiaktól eltérő szemléletben és módszertannal vizsgálom a berlini vietnámi kisebbséget. Választásom azért esett erre a csoportra, mert a korábban vizsgált elemzési szempontok szerint ez mutatja a legambivalensebb képet. A szegregáció kutatásában gyakran elfogadott gondolat az (NEMES NAGY J. 2009), hogy a térbeli szempontból szegregált csoportok a

²¹ „My role – and that is a too emphatic word – is to show people that they are much freer than they feel, that people accept as truth, as evidence, some themes which have been built up at certain moment during history, and that this so-called evidence can be criticised and destroyed.” [Az én kötelességem – és ez túl erős kifejezés –, hogy megmutassam az embereknek: sokkal szabadabbak, mint ahogyan azt érzik. Igazságként és evidenciaként fogadnak el egyes dolgokat, amelyek a történelem egy bizonyos pillanatában alakultak ki, azonban ezt az úgy nevezett evidenciát kritizálni és lerombolni is lehetséges (saját fordítás).] (GLASZE, G.–MATTISSEK, A. 2009, 44.)

társadalmi-gazdasági dimenziók mentén is erősen elkülönülnek a többségi társadalom jellemzőitől.²² Míg azonban – mint korábban bemutattam – a vietnámiak térben kifejezetten zárt csoportot alkotnak, addig társadalmi és gazdasági jellemzőiket tekintve a többségi társadalomhoz közel helyezkednek el. Ezen kettősség mélyebb megértésének szándékával és a társadalmi konstrukcionizmus elméletére támaszkodva vizsgálom a továbbiakban a berlini vietnámi közösség helyzetének változását Berlin újraegyesülésétől napjainkig.

8.1. A média és a társadalmi valóság kapcsolata

A társadalmi konstrukcionizmus²³ ismeretelmélete (episztemológiája) szerint az ismert valóságot nem egy független anyagi világ, hanem mindig az egyének és az egyes embercsoportok társadalmi kontextusa hozza létre (GREGORY, D. ET AL. 2009). A valóság társadalmi felépítésének elemzésével a társadalomföldrajz mellett – sőt elsősorban – a tudásszociológia foglalkozik, és képviselői szerint mindaz az érdeklődési körükbe tartozik, ami a társadalomban tudásként létezik. Meghatározásuk szerint a *valóság* az akarattól független jelenség, vagyis a nem-létezése nem elérhető (BERGER, P. L.–LUCKMANN, T. 1998, 11.). A *tudás* pedig azt a bizonyosságot jelenti, hogy a tapasztalt jelenségek valóságosak, és a tudás emellett mindig relatív, folyamatosan és dinamikusan változó. A valóságnak és a tudásnak több különböző halmaza létezik, és ezen halmazok eltérő kombinációi tartoznak az egyes társadalmi képződményekhez. Éppen ezért a társadalom nem egyetlen valóság, hanem a valóságok sokaságából áll össze (BERGER, P. L.–LUCKMANN, T. 1998).

Ahhoz azonban, hogy a társadalom valóságát helyesen érthessük, azt a módot is elemzés alá kell vonni, *ahogyan* a társadalom a maga valóságát megteremti. Ennek egyik eszköze a média, amelyről Angela Keppler (KEPPLER, A. 2005) valóságot építő hatalomként beszél. Keppler megkülönbözteti a „mindennapi valóságot” és a „médiavalóságot”. A mindennapi valóság egy *szubjektíve értelmesnek tűnő*, koherens világ, ami az emberek gondolataiból és tetteiből áll össze. A média legfontosabb funkciói közé tartozik a társadalom önmegfigyelésének irányítása, azonban az önmegfigyelést végző média birtokában is csak a

²² „Világosan jelzi a kétfajta tér egymásbafonódását és elválását az is, hogy a külső és a belső terekben, a mindkét térben értelmezhető legfontosabb térkategóriákhoz sok esetben különböző fogalmak tartoznak. (...) Jellemzően belső térbeli folyamatokat jelez az asszimiláció (dekulturálódás, beilleszkedés, integráció) fogalma is, aminek kapcsolódását a külső térbeli viszonyrendszerekhez azonban jól mutatja az, hogy hiánya szinte törvényszerűen vezet az egyik legnyilvánvalóbb külső térbeli alakzathoz, a szegregációhoz.” (NEMES NAGY J. 2009, 99.)

²³ „Social construction: The idea that the social context of individuals and groups constructs the reality that they know, rather than an independent material world.” [Társadalmi konstrukcionizmus: Az az elgondolás, mely szerint inkább az egyének és csoportok társadalmi kontextusa hozza létre az általuk ismert valóságot, semmint a független anyagi világ (saját fordítás).] (GREGORY, D. ET AL. 2009, 690.)

tudás egy halmaza van, ami a valóságnak egy bizonyos nézőpontját alkotja meg. Így a média nem a mindennapi valóságnak egy egyszerű leképezését jelenti, hanem egy önálló folyamatot, amelyben ez a két valóság folyamatosan és kölcsönösen hat egymásra és a jelentésük formálódására. A média valóságának vizsgálata Keppler szerint így nem azt célozza, hogy vajon az igaz vagy torz képet fest-e a társadalom mindennapi valóságáról. Sokkal inkább azokat a mechanizmusokat kutatja, amelyek meghatározzák ezen valóságok létrejöttét.²⁴

A média valósága így a társadalmi folyamatok olyan aktív elemét alkotja, amely a társadalmi viszonyok valóságára is lényeges hatással van (KEPPLER, A. 2005). Tehát ilyen módon – disszertációm témájához kapcsolódva – nemcsak a társadalmi, gazdasági, kulturális távolság hat a médiában megjelent képzetekre, hanem a média világa is képes arra, hogy közelítse vagy távolítsa a társadalom különböző csoportjait. Ez utóbbi pedig a teljes társadalom integritása, és a bevándorlókat befogadó többségi társadalom szempontjából is központi problémát jelenthet.

Munkám utolsó fejezetében a média valóságképének vizsgálatával a tudásszociológia fentebb röviden ismertetett gondolatvilágát a társadalom-földrajzi kutatásba ültetem át. A Keppler (KEPPLER, A. 2005) által megfogalmazott kutatói célok közül arra vagyok kíváncsi, hogy – függetlenül a vietnámi kisebbség állami statisztikán alapuló elemzésén keresztül megismert helyzetétől – a berlini napilapok milyen viszonyokat és képeket alakítottak ki a csoportról. Nem vállalkozom a közvetített tudás további értékelésére (pl. a „valóságok” egymásra hatásának vizsgálata, a konstruálást befolyásoló mechanizmusok tanulmányozása) – ezek a későbbiekben további kutatások irányát jelölhetik ki. Elsődleges célom, hogy a napi sajtó pontosan lehatárolt mintáját kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt elemezve a

²⁴ „Die Frage nach der ‚Wirklichkeit der Medien‘ kann dementsprechend nicht einfach lauten, wie es in der Kommunikationswissenschaft häufig geschieht, ob das Bild der Welt, das die Medien liefern, ein richtiges oder verzerrtes Abbild gesellschaftlicher Wirklichkeit sei. Sie muss vielmehr lauten: Welches sind die Kriterien, Mechanismen und Konventionen, die die Konstruktion von Realität in den jeweiligen Medien bestimmen? [...] Welches sind die Prozeduren, in denen die medialen Gehalte auf Seiten der Rezipienten angeeignet werden? Welche Spielräume der Interpretation und Kritik eröffnen sich ihnen und wie werden sie in jeweiligen gesellschaftlichen Kontexten genutzt? Dieses Wie der ‚medialen Konstruktion von Wirklichkeit‘ im Detail zu beschreiben und dabei Methoden einzusetzen [...] – dies ist das Ziel einer soziologischen Medien- und Kommunikationsanalyse.“ [A «média valóságára» irányuló kérdés éppen ezért nem hangozhat egyszerűen úgy, ahogyan a kommunikációtudományban gyakran megtörténik, hogy vajon a valóság azon képe, amit a média szolgáltat, a társadalmi valóság helyes vagy eltorzult leképeződése-e. Sokkal inkább a következőképpen kell hangzania: Melyek azok a kritériumok, mechanizmusok és konvenciók, amelyek a valóság konstruálását a mindenkori médiában meghatározzák? [...] Melyek azok a folyamatok, amelyek során a médiatartalmakat a befogadók elsajátítják? Az interpretáció és a kritika mely játékterei nyílnak számukra, és hogyan használják őket a mindenkor társadalmi kontextusokban? A «valóság média által történő konstrukciója» ezen hogyan-jának részletes és módszeres leírása [...] – ez a célja egy szociológiai média- és kommunikációelemzésnek (saját fordítás).] (KEPPLER, A. 2005, 104-105.)

Berlinben élő vietnámiak helyzetéről egy, a korábitól eltérő nézőpontú vizsgálatot készítek el.

8.2. Az adatbázis elkészítése, módszertani kérdések

8.2.1. Berlieni napilapok: a Berliner Zeitung és a Der Tagesspiegel

Vizsgálatomhoz kettő, a legjelentősebbek közé tartozó berlieni napilapot választottam ki. A kiválasztás során több kritériumot vettem figyelembe: egyrészt magas eladott példányszámú újságokat kerestem, másrészt a bulvár helyett a hírlapokat részesítettem előnyben, illetve fontosnak tartottam, hogy az egykori keleti és nyugati városrészben megjelenő médiumok egyaránt a mintám részét alkossák.

Az 1990-es évek elejétől erőteljesen csökkent az öt legnagyobb berlieni napilap (B.Z., Berliner Zeitung, Berliner Morgenpost, Berliner Kurier, Der Tagesspiegel) eladott példányszáma, ami egyrészt a piac kínálatának szélesedésével (a város újraegyesítése), másrészt (később) pedig az internetes hírportálok megjelenésével magyarázható. Lényegesnek tartottam azonban, hogy kifejezetten a nyomtatott sajtóban megjelent cikkeket vizsgáljam, ugyanis így tudom az egész időszakot azonos minőségű médiumokon keresztül elemezni. A Berliner Kurier és a B.Z. a bulvár kategóriába tartozik, a Berliner Morgenpost nyomtatásban megjelent archív tartalmai pedig nem kereshetők megfelelően on-line formában (1999-től érhetők csak el), így a választásom a *Berliner Zeitung*-ra és a *Der Tagesspiegel*-re esett.

A *Berliner Zeitung* 1945-ben jelent meg először, és 1990-ben bekövetkezett privatizálásáig a Német Szocialista Egységpárt (NDK) egyik szócsöve volt. A B.Z.-t követően ez a napilap rendelkezik az 1990-es évek elejétől napjainkig a legmagasabb eladott példányszámokkal (1992: 303.808 példány; 2010: 184.762 példány). A 2007-es adatok alapján olvasói elsősorban az alsó és középszintű alkalmazottak, hivatalnokok (40%), illetve kisvállalkozók (23%) és felső szintű beosztottak, vezetők, nagyvállalkozók (26%) közül kerülnek ki. A területi megoszlásban kirajzolódnak a történelmi gyökerek: az olvasóközönség 55,3%-a kelet-berlini, 32,0%-a a nyugati városrészben, míg 13,7%-a a centrumban lakik (STEMMLER, K. 2010, 61.).²⁵

A *Der Tagesspiegel* szintén 1945-ben jelent meg először az egykori amerikai szektor engedélyével, s míg kezdetben teljes Berlin és Brandenburg területén, 1948-at követően

²⁵ Ebben az esetben Nyugat-Berlin alatt a mai Reinickendorf, Spandau, Charlottenburg-Wilmersdorf, Steglitz-Zehlendorf, Tempelhof-Schöneberg és Neukölln; Kelet-Berlin alatt Pankow, Lichtenberg, Marzahn-Hellersdorf és Treptow-Köpenick; a centrum alatt pedig a Mitte és Friedrichshain-Kreuzberg kerületeket kell érteni (STEMMLER, K. 2010, 61.).

politikai okokból csupán Nyugat-Berlinben terjesztették az újságot. A mai berlini hírlapok közül a harmadik legmagasabb eladott példányszámmal rendelkezik a Berliner Zeitungot és a Berliner Morgenpostot követően (1992: 136.016 példány; 2010: 128.169 példány). A 2007-es adatok alapján olvasói szintén elsősorban az alsó- és középszintű alkalmazottak, hivatalnokok (41,5%), illetve a kisvállalkozók és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak (27,2%) közül kerülnek ki. A Berliner Zeitunghoz hasonlóan ebben az esetben is kirajzolódik egy területi kettősség: az olvasóközönség 67,4%-a Nyugat-Berlinben, 16,5%-a a keleti városrészben, míg 16,1%-a a centrumban lakik (STEMMLER, K. 2010, 61.).

8.2.2. Az elemzésbe bevont cikkek leválogatása

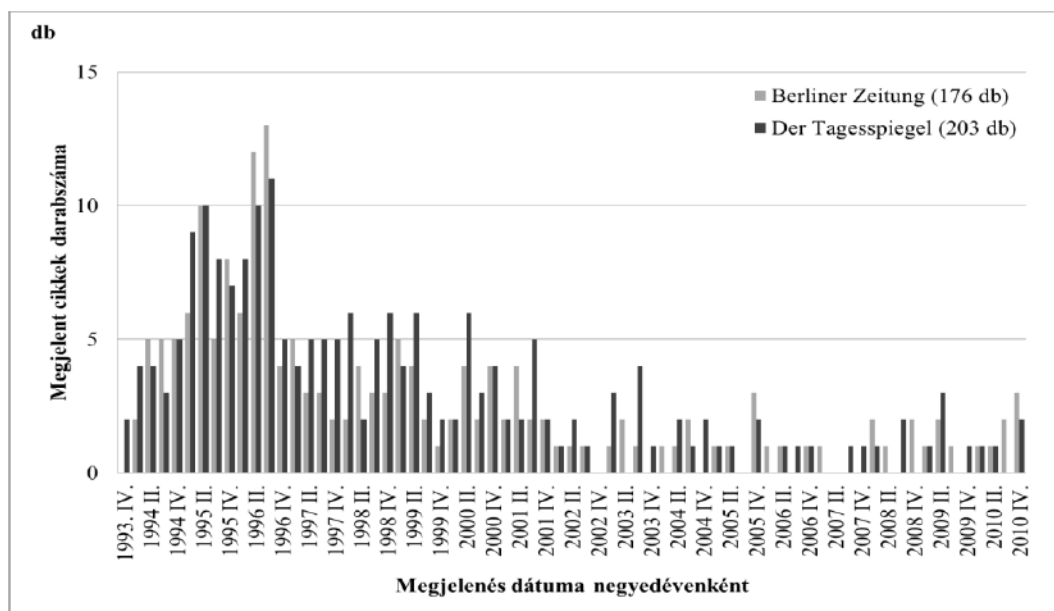
Míg a disszertációm korábbi fejezeteiben bemutatott eredmények alapvetően állami statisztikák vizsgálatán alapultak, a következőkben ezt kiegészítve egy általam készített adatbázist elemzek a tartalom- és diskurzuselemzés eszközével. Elsődleges célom a nyomtatott napi sajtóban megjelenő reprezentáció jellemzőinek és változásának leírása a berlini vietnámi kisebbség vonatkozásában.

A tartalomelemzés olyan eszköz, melynek segítségével – jelen esetben – az írott szövegből kiszűrt adatok alapján *megismételhető és érvényes* következtetéseket vonhatunk le (KRIPPENDORFF, K. 1995). A diskurzuselemzés módszere azon sémák bemutatására alkalmas, amelyek a legerőteljesebben befolyásolják, hogy egy adott kérdéskörrel *mit lehet vagy kell gondolni* (GLASZE, G.–MATTISSEK, A. 2009). A média, a napi sajtó meghatározó szerepet játszik a véleményformálásban (KUNCZIK, M. 2001), és – az általam választott konstruktivista megközelítés szerint – a társadalom, illetve a társadalmi viszonyok létrejöttében (KEPPLER, A. 2005). A vizsgált napilapok cikkeinek tartalom- és diskurzuselemzése így véleményem szerint megfelelő módszer arra, hogy megbízható meglátásokat és válaszokat adhassak kutatási kérdéseimre.

A vizsgálat alapját a legjelentősebb berlini napilapok közé tartozó *Berliner Zeitung*-ban és a *Der Tagesspiegel*-ben publikált, a vietnámi kisebbséggel foglalkozó válogatott cikkek jelentik. Az elemzésbe bevont mintán a lépcsőzetes mintavételi eljárást (KRIPPENDORFF, K. 1995) alkalmaztam: először a meghatározott keresőszóra (ld. később) (1) a címben²⁶ kerestem rá, majd pedig ezeket a cikkeket időrendbe állítva (2) szisztematikus

²⁶ A cikkek címei különleges szerepet játszanak a kommunikáció folyamatában: az újságírók ezekben bizonyos jellemzőket – sok esetben eltúlozva – emelnek ki, hogy az olvasók figyelmét jobban odavonzzák, és befolyást gyakoroljanak rájuk (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010). Minthogy a vizsgált két évtized óriási tömegű cikkéből a

mintavételi eljárás szerint minden másodikat választottam be a kutatáshoz felhasznált mintámba. A szisztematikus mintavételnél fontosnak tartottam az idődimenzió alkalmazását, ugyanis az elemzésben a minta nagyságának időbeli változása is meghatározó szerepet játszott. A 37. ábrán a vizsgálatba vont sokaság ezen időbeli dimenziója jól kirajzolódik: míg az 1990-es években a vietnámiakhoz kapcsolódva élénk diskurzus folyt, addig a 2000-es évektől lényegesen ritkábban jelent meg ez a témakör a választott médiumokban.

37. ábra: Az elemzésbe bevont cikkek, 1993–2010

Forrás: saját adatgyűjtés

A *Der Tagesspiegel* nyomtatásban megjelent cikkei²⁷ a Genios (www.genios.de) on-line újságszótárban 1993-tól teljes szöveges módon kereshetők²⁸. A szakirodalmi előzményekre támaszkodva (BUI, P. 2003) a *vietnames** keresőszót a cím kategóriájára alkalmaztam, majd a kapott sokaságból az előbbieken leírt mintavétellel egy 203 elemű mintát kaptam.

A *Berliner Zeitung* honlapján elérhető ingyenes on-line archívumban (www.berliner-zeitung.de) a nyomtatásban megjelent publikációk között lehetséges volt teljes szöveges

vietnámi kisebbséghez kapcsolódó *legrelevánsabb* írásokat akartam kiválasztani, megfelelő eljárásnak tartottam, hogy a szűrést a címekben végezzem el.

²⁷ A *Der Tagesspiegel* – a *Berliner Zeitung*hoz hasonlóan – rendelkezik saját on-line teljes szöveges archívummal (www.tagesspiegel.de), azonban az itt kereshető cikkek köre nem egyezik meg a nyomtatásban megjelent publikációk összességével. S minthogy vizsgálatomban a nyomtatott sajtóban megjelent reprezentációt vizsgáltam, választásom a Genios kereső használatára esett.

²⁸ A tartalomelemzés módszerével készített vizsgálatomat az állami statisztikákra alapuló elemzéssel azonos időszakra (1992–2010) akartam elkészíteni. Minthogy azonban a folyóiratok elérhetősége ezt nem tette lehetővé, így választottam a korábbival lényegileg ekvivalens 1993–2010-es időintervallumot.

módon keresnem.²⁹ Mivel a keresési feltételek nem adtak lehetőséget a vietnames* keresőszó alkalmazására, így az ezzel alapvetően ekvivalens (BUI, P. 2003, 28.) *Vietnamese, Vietnamesin, Vietnamesen, Vietnamesinnen, vietnamesisch, vietnamesische, vietnamesischen, vietnamesischem, vietnamesischer, vietnamesisches* keresőszavakat használtam, és találataiknak az összességét tekintettem annak a halmaznak, amelyből végül 176 darabos mintát vettem.

Ezt követően az összességében 379 egységből álló sokaságomat meghatározott szempontok szerint kódoltam. Az ily módon elkészített adathalmazon a kvantitatív tartalomelemzés mellett a vietnámiakhoz köthető legfontosabb diskurzusoknak, és reprezentációjuk időbeli változásának meghatározására is vállalkoztam.

8.2.3. A kódolás szempontjai, a kódolás menete

A kódolás során alapvetően két kérdésre helyeztem a hangsúlyt. Egyrészt a leválogatott cikkek cselekményének témáját vizsgáltam, másrészt a cikkekben megjelenő szereplők tulajdonságait jegyeztem fel.³⁰

Első lépésben a *cselekmény témája* szerint kategorizáltam a sokaságomat, ahol a többszörös választás lehetőségét megengedtem. Első három kategóriám a (1-2-3) *bűncselekményekhez* (vietnámi elkövető/vietnámi áldozat/vietnámiak közötti erőszak), majd pedig a (4) *menekült kérdéskörhöz* és az (5) *egykori vendégmunkásokhoz* kapcsolódik. Gyakran megjelenő téma a (6) *cigarettakereskedés, feketepiac és maffia*, (7) *az illegalitás*, (8) *a hazaküldés/kitoloncolás*, illetve a különféle (9) *politikai döntések* ismertetése. A kódoláshoz fontos szempontnak tartottam az (10) *oktatás/kultúra/művészetek*, az egyre erősödő (11) *vietnámi érdekvédelem* és az (12) *integráció kérdései* mellett a (13) *vietnámi kül- és belpolitika*, illetve az (14) *általános helyzetkép* opcióinak létrehozását. A későbbiekben nemcsak a kódolt témák időbeli változását vizsgáltam, hanem a leggyakrabban megjelenőket egyenként a kvantitatív elemzésen túl részletesebben is ismertettem.

A téma dimenziója mellett egy másik szempontot is vizsgáltam, amelyben nem a belső elemeket (személyeket) rendszereztem, hanem a cikk egészét. Ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a berlini vietnámi kisebbséghez nagyon erősen kapcsolódott a joggal való folyamatos konfrontálódás. A szakirodalomban megjelenik az a vélekedés, hogy a kisebbségeket

²⁹ A Berliner Zeitung cikkei a 2000-es évtől érhetők el a Genios adatbázisban, ezért döntöttem úgy, hogy a napilap saját archívumának keresési módjait alkalmazva határozom meg a kutatásba bevont mintám összességét.

³⁰ A kódolás szempontjait a vonatkozó szakirodalomra és a vietnámiakhoz kapcsolódó korábbi ismereteimre támaszkodva készítettem el, majd a minta $\approx 20\%$ -án egy próbakódolást végeztem, hogy teszteljem a kialakított dimenziók relevanciáját. Így a teljes mintámra már a tesztelt és átalakított kódrendszert alkalmaztam.

általában nagyobb mértékben ábrázolják bűncselekményekhez kapcsolódva, mint azt a „valódi” arányuk (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010), vagy az adott kisebbséghez tartozó „jó” és „rossz” emberek aránya indokoltta tenné. Ezért tartottam fontosnak a *kriminalizálás (igen/nem)* időbeli alakulásának vizsgálatát. Kriminalizálásnak számítottam minden olyan jellemzőt vagy tevékenységet, amely egy másik fél számára fenyegetést fejez ki, és a német, illetve az emberi jogokkal összeütközik (pl. illegális kereskedelem, emberölés, öngyilkosság, emberrablás, zsarolás).

A tartomelemzéssel és reprezentációval foglalkozó szakirodalom hangsúlyozza a személyek ábrázolásának fontosságát (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010), mely szerint a média a kisebbségeket sok esetben alávetett szereplőkként mutatja be. Ez az alávetettség vizsgálható például az individualizáció mértékével. Az individualizáció elemezhető a (1) *megjelenítés aktivitásának szempontjából* (a szereplő *nem szólal meg/aktívan szólal meg/passzívan szólal meg*³¹), a (2) *megnevezés* szerint (szereplőnek *van neve*³²/*nincs neve*), a (3) *nem* alapján (*nő/férfi/semleges*³³ vagy *több különböző nemű szereplő/névtelen néptömeg*³⁴), az (4) *életkor* (*gyermek/fiatal/munkaképes korú felnőtt*³⁵/*időskorú felnőtt/nem derül ki*), illetve a (5) *foglalkozás* szempontjából. Az (1)-(4) szempontokat a vietnámi és a feltehetően német (nem-vietnámi és más nemzetiséggel nem jelölt, vagy német) szereplőknél ugyanazokkal a kategóriákkal vizsgáltam, azonban a foglalkozás tekintetében különbséget tettem. Míg a vietnámiaknál az *illegálisan kereskedő/menekült (nem dolgozhat)/szellemi foglalkozású/legálisan vállalkozó, kereskedő/nem értelmiségi alkalmazott/munkanélküli/nem említett/egyéb (pl. diák)* kategóriákat, addig a németeknél a *szellemi foglalkozású/rendvédelmi szerv tagja/nem értelmiségi alkalmazott/nem említett/egyéb (pl. munkanélküli, vállalkozó)* kategóriákat tartottam relevánsnak kialakítani.

Minden cikk vizsgálatakor a vietnámi és a német szereplőket három csoportban kódolom, vagyis maximum 3-3 személy/csoport került az adatbázisomba. Amennyiben

³¹ Az aktív megszólalás (általában idézőjelben megjelenített) pontos, szó szerinti idézetet, a passzív megszólalás egy személy gondolatainak mások általi interpretációját jelenti (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010).

³² Amennyiben monogramot (pl. S. N.), vagy rövidített nevet (pl. S. Nguyen) megadott a cikk írója, akkor ezeket már a *van neve* kategóriába soroltam.

³³ A német nyelvben nem minden esetben különböztethető meg többes számban a férfi és a női nem. A mai használat ellentétben (*VietnamesInnen*) a vizsgált cikkek többségében a férfiakból és nőkből álló vegyes csoportra vonatkozó többes számot a *Vietnamesen* szóval jelölik, ami egyben a vietnámi férfi plurális alakját is jelenti.

³⁴ Akkor választottam ezt az általános kategóriát, amikor nem egy konkrét cselekményben megjelenő csoportról, hanem *általánosságban* a vietnámi népről esett szó.

³⁵ Sok esetben nem jelent meg konkrétan a szereplők életkora. Ha azonban egyértelműen egy dolgozó személyről esett szó (pl. rendőr, eladó, politikus), akkor a *munkaképes korú felnőtt* kategóriába soroltam az adott embereket.

háromnál több különböző jellemzőkkel bíró személy/csoport jelent meg egy cikkben, akkor azok közül a legindividualizáltabbakat (pl. aktív megszólalás, névvel rendelkező, konkrét foglalkozással bíró) vettem a mintába. Ezeken túl a németeknél fontosnak tartottam annak a vizsgálatát, hogy *intézményként* (pl. rendőrség, bíróság, egyház) milyen arányban reprezentálja magát a német hatalom, s ez mit fejezhet ki a vietnámi kisebbségre vonatkozóan. Az individualizáció vizsgálatakor a *nem* dimenziót kivéve mindenhol megengedtem a többszörös választás lehetőségét.

8.3. A vietnámiak és a németek reprezentációja

Ugyan a leválogatott cikkek nem a teljes média reprezentatív mintáját adják, hanem mind a vietnámi közösséghez kapcsolódnak, feltételezésem szerint azonban a kisebbség képviselői nemcsak a német társadalomhoz képest, hanem a hivatalos statisztikákhoz viszonyítva is negatívabb színben jelennek meg. A vietnámiak mellett a németek reprezentációjával is foglalkozom. Fontos azonban ezen a ponton szem előtt tartani, hogy az elemzés alapjául szolgáló minta bizonyos kritériumok alapján csupán a vietnámiakra reprezentatív, a németekre nem. Ennek ellenére lényegesnek tartom annak a vizsgálatát, hogy a kisebbség mellett megjelenő németek milyen szerepekben és ábrázolásmódban szerepelnek, s ez milyen viszonyt feltételezhet a kisebbségi és a többségi társadalom között.

Egyes személyek reprezentációját vizsgálva a legnagyobb erővel és potenciállal a megnevesített, aktívan megszólaló, középkorú, szellemi foglalkozású és vezető beosztású férfiak rendelkeznek (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010). Ebből az állításból kiindulva az előbb bemutatott öt individualizációs dimenzió mindegyike alapján egy erősen marginalizált kép jelenik meg a vietnámi kisebbségről.

A megszólalás léte és milyensége azért lényeges, hogy vajon a kisebbség tagjai kapnak-e szót és képviselik-e magukat a saját kisebbségüket érintő eseményekben, kérdésekben. Míg a vietnámiak a mintám szerint a cikkek 85%-ában semmilyen módon nem kaptak szót, addig csupán 12%-ban voltak aktív és 3%-ban lehettek passzív megszólalók. Ezzel szemben a németként definiált személyek a cikkek 69%-ában maradtak szó nélkül, 36%-ban aktív és 20%-ban passzív megszólalású szereplői az eseményeknek.

Ellentétben a megszólalások arányával, a személynév megjelölése nem mutat erős különbségeket a vietnámiak és a németek között. Míg a vietnámiak 67%-ban név nélkül szerepelnek, a németeknél 58% tartozik ugyanebbe a kategóriába. A cikkek 33%-ában van olyan vietnámi és 42%-ában olyan német szereplő, aki a nevével együtt jelenik meg.

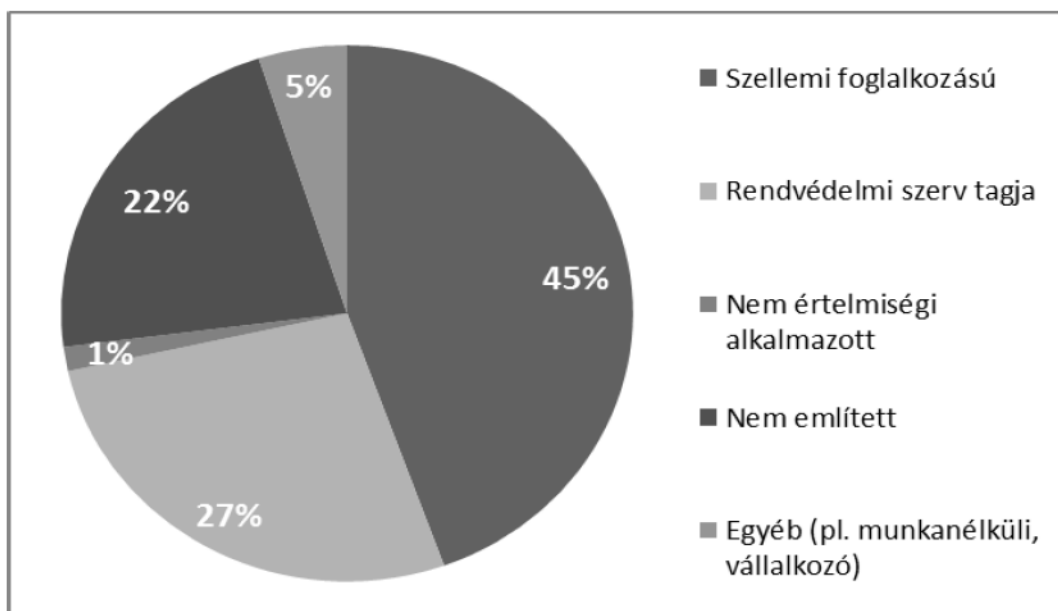
A nők mindkét vizsgált csoportban alulreprezentáltak (vietnámiak 16%, németek 26%), a férfiak aránya (vietnámiak 51%, németek 64%) viszont megközelíti a hivatalos statisztikák átlagértékeit (vietnámiak 55%, németek 48%). Míg azonban a németekről csupán 3%-ban, addig a vietnámiakról közel a cikkek ötödénél (18%) esett szó teljesen személytelen (hangtalan, névtelen, nemtelen) néptömeg értelemben.

Az életkor vizsgálatánál rajzolódik ki a „legtorzabb” kép: míg a német szereplők 83%-a, addig a vietnámiak csupán 47%-a munkaképes korú személy. Gyakorlatilag nem jelenik meg gyermek- (0,3%) és időskorú (0,3%) német, a vietnámiaknál ugyanezek a kategóriák 9%-ot és 1%-ot tesznek ki. Fiatalok a vietnámiak között 6%-ot, a németeknél 7%-t jelentenek, míg a kisebbség 38%-át, a németiség 10%-át nem tudtam az életkor szerint besorolni. Az életkor szerinti megoszlás esetében így nagyon erősen kirajzolódik a két csoport közötti ábrázolási különbség: míg a vietnámiak egy kiegyenlítettebb és arányosabb képet mutatnak, addig a németek az esetek több mint 4/5-ödében a legnagyobb potenciállal bíró korcsoportként (munkaképes korúak) jelennek meg.

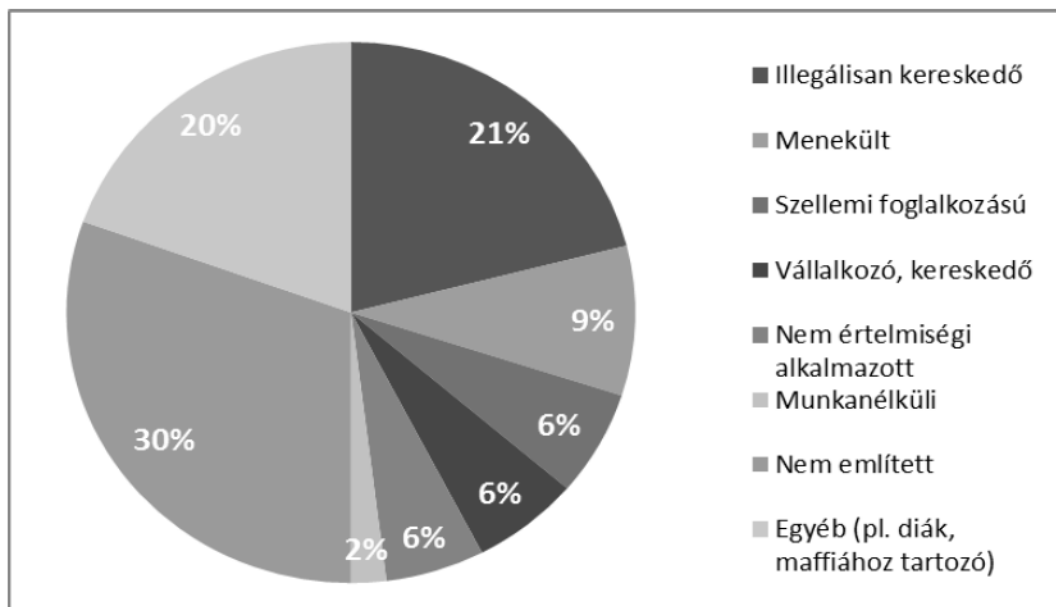
A foglalkozás szerinti megoszlás is az ezen erőforrások közötti különbséget erősíti. Habár a kisebbségi csoportok a mindennapi életben jellemzően az alacsonyabb képzettségi szinthez tartozó munkakörökben jelennek meg, a médiumokban való ábrázolás során ez a kép gyakran még inkább torzul (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010). Az általam meghatározott foglalkozások nem minden esetben fednek konkrét munkához kapcsolódó tevékenységeket, azonban a kategóriák kialakításánál az volt a legfőbb célom, hogy ezek alapján a vizsgált személyeket státusuk szerint megkülönböztethessem. Ezért jelöltem meg a vietnámi kisebbségnél például a *menekült* csoportot, ugyanis habár ők hivatalosan nem dolgozhatnak, mert státusuk szerint legális úton nem vállalhatnak munkát, mégsem tartoznak a hivatalos munkanélküliek közé. Valószínűleg sok menekült személy illegális módon igyekszik többletbevételre szert tenni a német államtól kapott segély mellett, azonban ha a cikkben nem jelent meg az illegális kereskedelem, akkor nem soroltam be őket az *illegálisan kereskedő* kategóriába.

A német személyek a foglalkozás tekintetében is nagyon magas státusúként jelennek meg (38. ábra). A mintában közel a csoport felét (45%) szellemi foglalkozásuként ábrázolják, míg egynegyedük (27%) valamilyen rendvédelmi szervhez tartozik. A németiség maradék egynegyede nagyrészt az ismeretlen foglalkozásuk közé (22%) került. Így összességében a német szereplők 3/4-e a nagyobb hatalmat és erőt szimbolizáló foglalkozásokhoz tartozik, ami nagyjából megegyezik az életkor alapján legjelentősebb potenciállal rendelkező személyek arányával (83%). A személyek mellett a német intézmények reprezentálását is mértem. Az

elemzésbe vont cikkek 68%-ában jelent meg valamilyen német intézmény, ez 71%-ban a rendvédelmi szerv, amely így az egyik legerőteljesebb államigazgatási és hatalmi szervként az összes cikk közel felét (48%) teszi ki.

38. ábra: A németek reprezentációja a foglalkozásuk szerint, 1993–2010
 Forrás: saját adatgyűjtés

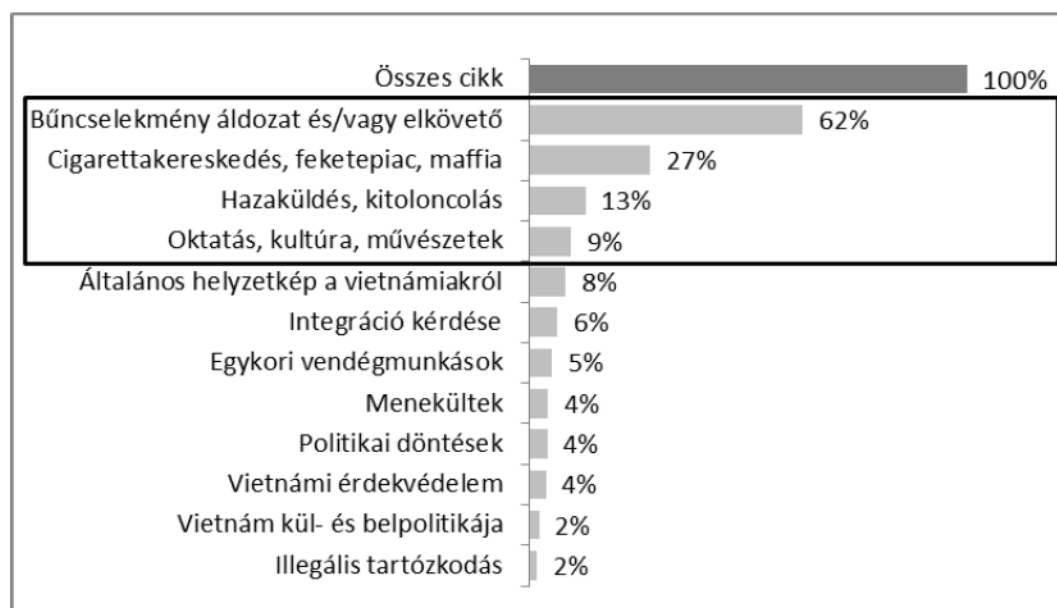
39. ábra: A vietnámi kisebbség reprezentációja a foglalkozásuk szerint, 1993–2010
 Forrás: saját adatgyűjtés

A németekkel szemben a vietnámiak foglalkozás szerinti reprezentációja erősen homályos képet mutat (39. ábra). Az esetek közel 1/3-ában (30%) nem derül ki a szereplők foglalkozása, míg minden harmadik vietnámi illegális kereskedelemmel foglalkozik (21%) vagy menedékes (9%) státuszú. Csupán 6%-ban ábrázolták őket értelmiségi munkakörben,

illetve hasonlóképpen legális kereskedőként (6%) vagy alkalmazottként (6%). Ahhoz viszonyítva, hogy 1992 és 2010 között a hivatalos statisztikák alapján 41%-ról 55%-ra nőtt a foglalkoztatottak száma a teljes berlini vietnámi kisebbségen belül, a médiareprezentáció ebben az esetben is egy nagyon szélsőséges, és sok szempontból kriminalizált képet mutat be. A továbbiakban így azt igyekszem felfejteni, hogy az a képzet, ahogyan a vietnámi csoport a város újraegyesülése óta megjelent az általam választott médiumokban, miképpen változott.

8.4. A vietnámi kisebbséghez kapcsolódó diskurzusok (1993–2010)

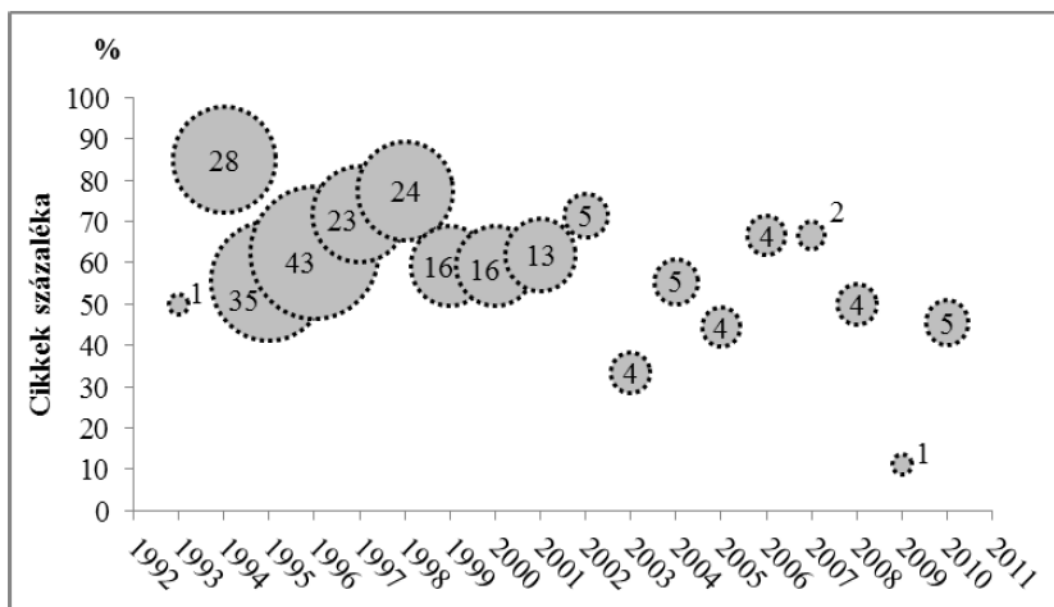
A teljes mintában a legjelentősebb diskurzusok megjelenésének arányát gyűjtöttem össze a 40. ábrán. A leggyakoribb témák közé tartoznak egyrészt a bűncselekményekben bármiféle szerepet (elkövető, áldozat, belső konfliktus) betöltő vietnámiak ábrázolása, ami a minta közel 2/3-ában jellemző, másrészt pedig a sokaságom 1/3-ában szóba kerülő, konkrétan a cigarettakereskedéshez, a feketepiachoz és a maffiatevékenységhez kapcsolódó hírek. Ezeken kívül a Németországból való hazaküldés, kitoloncolás kérdésköre (13%) jelenik meg dominánsabban, illetve azok az írások, amelyek a vietnámi kultúrához, művészetekhez vagy az oktatásban elfoglalt helyzethez (9%) kötődnek. (Mivel egy cikkben több téma is szerepelhet, ezért az előfordulások összege nagyobb 100%-nál.)

40. ábra: A vietnámiakhoz kapcsolódó legjelentősebb témák a teljes minta százalékában, 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

A leggyakrabban megjelenő témához kapcsolódva a 41. és a 42. ábrán azt mutatom be, hogy a vizsgált időintervallumban bűncselekményekkel összefüggésben hogyan ábrázolják a kisebbséget. A bűncselekmény-elkövetés és a kisebbség tagjai közötti konfliktus alapvetően megegyezik a negatív szerepekkel, így az ezekhez a témákhoz köthető cikkek számának és

arányának változása jól mutatja a vietnámiak megjelenésének és megítélésének alakulását. A szakirodalom rámutat arra, hogy a médiát erőteljesen jellemzi az erőszak etnicizálása, és ezáltal a kisebbségi csoportok kriminalizálása is (VIDRA ZS.–VARGHA L. 2010), ami egyben a negatív sztereotípiák megerősödését eredményezi.

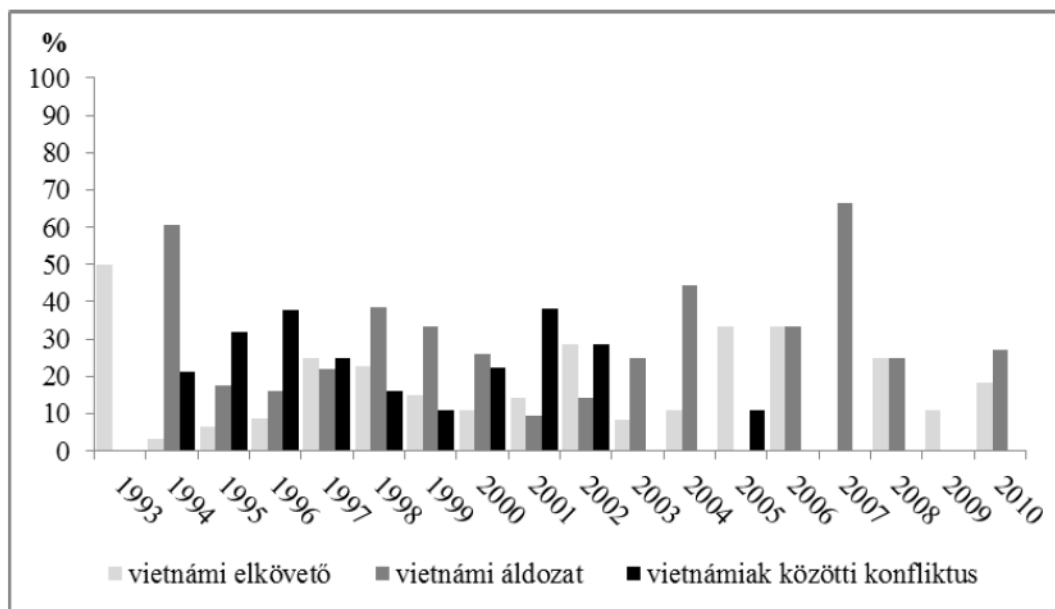

41. ábra: A vietnámiakat bűncselekménnyel kapcsolatban megjelenítő cikkek száma és aránya, 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

Szembetűnő, hogy míg az 1990-es évek második feléig a cikkek 65–85%-ában bűncselekményhez kapcsolódva jelenítik meg a vietnámiakat, addig a 2000-es évektől nem csak egyre kevesebb cikk szól erről a témakörrel, hanem az arányuk is alacsonyabban, átlagosan 30–60% körül mozog. A 2000-es évek elején (2001–2002) és közepén (2006) még megjelenik egy-egy intenzívebb időszak, azonban az évtized tendenciája mindenképpen a problematika elhalványulása felé mutat. Ha a bűncselekményben vállalt szerep szerint vizsgáljuk a kérdést, akkor a két évtized különbözősége még erőteljesebben kirajzolódik. Míg az 1990-es években a vietnámiak közti konfliktus – ugyan két nagyobb hullámban, de – erőteljesen meghatározza a vizsgált cikkeket, addig 2010-re gyakorlatilag eltűnik ez a vonulat a médiából. Ugyan a korábbi években is sokszor megjelenik a kisebbség áldozatszerében, azonban 2003–2010 között ez a legmeghatározóbb ábrázolás. A szerepek ilyen módon való változása igazolja a vietnámiak társadalomban és médiában való reprezentálásának két évtized alatt végbement alapvető átalakulását.

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején bekövetkezett politikai és gazdasági változások – mint korábban már láttuk – súlyos helyzetbe hozták a többnyire vendégmunkásként és részben menekültként Berlinben élő vietnámiakat. Az átalakulások

következtében egyrészt megszűnt a korábbi, szocialista rendszer által nyújtott egzisztenciális biztonságuk, másrészt a Vietnámban továbbra is jellemző politikai és gazdasági bizonytalanság nem tette mindenki számára lehetővé a Berlinből való hazatérést. A jogi státusok rendezetlensége így sokaknak lehetőséget nyújtott a városban maradásra, azonban a megélhetést az esetek nagy részében a (1) *feketepiac*, az illegális *cigaretta*kereskedés és az egyre inkább kiépülő *maffiahálózat* tudta csak biztosítani (BUI, P. 2003). Így az 1990-es évek legdominánsabb diskurzusa ehhez a kérdéskörhöz tartozik, ami még akkor is alapvetően rányomta a bélyegét a teljes Berlinben élő vietnámi közösségre, ha az illegális tevékenységeket űzők mellett sokan legális úton küzdöttek a mindennapi megélhetésért. Ők sokáig láthatatlanok maradtak a médiában, mert a „kétféle” vietnámi csoport megkülönböztetése az 1990-es évek közepéig nem következett be.

42. ábra: A vietnámiakat bűncselekménnyel kapcsolatban megjelenítő cikkek aránya, 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

A maffiahálózatok felszámolásával párhuzamosan az 1990-es években egy másik diskurzus is fontos szerepet kapott a médiában. 1995-ben Vietnám és Németország megállapodást kötött, hogy a fordulat után Németországban maradt egykori vendégmunkásokat a hazájukba visszaküldheti a német állam. Mivel azonban a jogi problémákat számtalan esetben nem sikerült tisztázni, illetve a vietnámi állam érdekét alapvetően nem szolgálta a kérdés megoldása, a Berlinben maradt/ragadt vietnámiak helyzetéről továbbra sem születtek egyértelmű döntések [206]³⁶. Így a német oldal igyekezete, hogy a kisebbség veszélyes és/vagy illegális tagjait (2) *hazaküldje* vagy *kitoloncolja*, jelentős

³⁶ Szögletes zárójellel a kódolásba bevont cikkekre történő hivatkozásokat jelöltem.

hangot kapott az 1990-es években, s az ezredfordulót követően sok szempontból más hangvétellel és hangsúlyokkal került ugyancsak előtérbe.

A kisebbség irányában kialakuló, egyre erősebb ellenszenv együtt járt a brutális rendőrségi fellépésekkel és idegenellenes cselekedetekkel. Ezek az események sokáig ismeretlenek voltak a közvélemény számára, ugyanis a kiszolgáltatott helyzetben lévő kisebbség nem volt képes kellő mértékben képviselni saját érdekének a védelmét. Az 1990-es évek közepétől intenzívebbé váló munka eredményeképpen kezdte a rendőrség a nyilvánosság bevonásával felgöngyölíteni azokat a történeteket, amelyekben a rendvédelmi szervek jogtalanul alázták meg a kisebbség tagjait. Ezekben a cikkekben a vietnámiak túlnyomóan (3) *áldozatszerepben* jelentek meg. Az 1990-es évektől eltérően a 2000-es években az áldozat témakör a multikulturalizmus megvalósításáért küzdő Németországban jelentkező egyre erősebb rasszizmushoz és idegenellenességhez kapcsolódik, amely a kevés erőforrással (például anyagi, státusbeli, nyelvi) rendelkező kisebbséget szintén célba vette.

A korábbi diskurzusokkal szemben egyre többször fordult az érdeklődés a vietnámiak felé pozitív módon. Egyrészt (4) *kulturális értékeinek* ismertetésére helyeztek egyre több hangsúlyt, másrészt pedig az *oktatásban elért sikereit* emelték ki, ami a többségi társadalomba való beilleszkedésének egy kulcsmomentuma lehet – és úgy tűnik lett is.

A négy diskurzus alapvetően megegyezik a 40. ábrán bemutatott leggyakoribb témákkal, azonban azokat konkrét történetszálak szerint esetenként még kisebb egységekre bontottam. Ezek részletes kifejtésével mutatom be a vietnámi kisebbség reprezentálásában és helyzetében végbement legjelentősebb átalakulásokat.³⁷

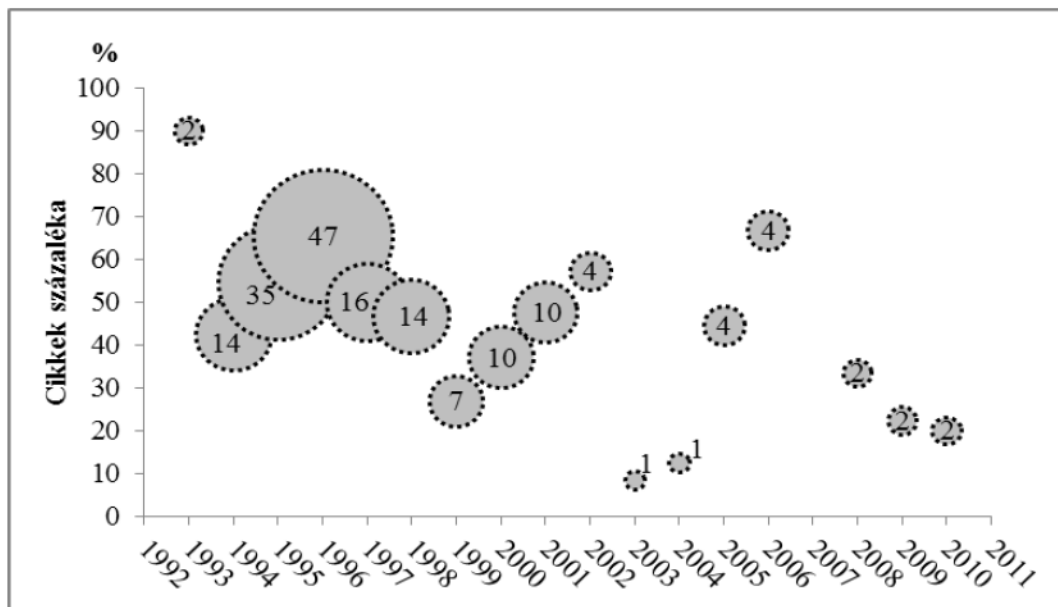
8.4.1. Cigaretta-kereskedés, feketepiac és a maffia szerepe

A vietnámiak kriminalizálásának időbeliségében (43. ábra) három jellemző szakaszt jelölhetünk meg. A téma mind intenzitását, mind arányát tekintve az 1990-es évek közepén foglalkoztatta leginkább a közösségi médiát. Hasonló arányú (a mintába választott cikkek 60-70%-a), ám kisebb intenzitású időszakot jelent a 2000-es évek legeleje, illetve közepe.

Az 1990-es évek első felében a cigaretta-kereskedéshez, maffiatevékenységhez kapcsolódva számtalan hír jelent meg, s legtöbbször véres leszámolásokról és erőszakról számolt be különböző érdekű vietnámi csoportok között. A rendszerváltás bizonytalanságában

³⁷ A bemutatott folyamatoknál csupán a mintából kigyűjtött adatok és információk elemzését végzem el. Nyilvánvaló, hogy a kisebbségi kérdéshez való viszonyulásra nagyban hatnak a politikai szinten végbement szemléletbeli változások és az egyes vezetők beállítottsága, célkitűzése – e kérdésekkel (a makrofolyamatokkal) azonban a jelen munkában nem foglalkozom.

és zűrzavarában kiépülő szervezett bűnözés elsődleges célja az el nem várt cigarettából való minél jelentősebb jövedelemszerzés volt. A létrejött maffiabandák ezért nemcsak ellenőrzésük alatt tartották a cigarettaeladás szempontjából legelőnyösebb helyeket a városban, hanem egymás között brutális összecsapások során igyekeztek egyre nagyobb hatalomra és területre szert tenni [4, 34, 36, 196, 204, 211].

43. ábra: Vietnámi kisebbséget kriminalizáló cikkek száma és aránya, 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

1991-ben a berlini rendőrség egy különleges csoportot hozott létre (Tabak Arbeitsgruppe, majd Ermittlungsgruppe Vietnam), ugyanis szembetűnő volt, hogy többnyire vietnámi származású emberek árulnak csempésztett dohányárut a városban, ami nemcsak önmagában számított törvénytelen cselekedetnek, hanem a német államnak is jelentős adóbevétel-kiesést okozott [205]. A cikkekből folyamatosan kikristályosodó kép egy erősen hierarchizált rendszert mutat be, amely egyrészt különböző szembenálló bandákból, másrészt pedig eltérő pozíciójú tagokból tevődött össze [69]. A bandák élén a szervezet irányítói álltak (Bunker-Verwalter), akik ritkán vettek részt közvetlenül a viszályokban. Alattuk helyezkedtek el a megfigyelők/behajtók (Beobachter), a legalsó szinten az utcai cigarettaárusok. A legalsó szint tagjai voltak a leginkább kiszolgáltatott helyzetben, ugyanis pénzszerzésre számukra legtöbb esetben csak a feketepiac adott lehetőséget, viszont az sem ingyen. Havi 1.000 és 14.000 német márka hely- és védelmi pénzt kényszerített ki tőlük a szervezet, s ha nem fizettek, akkor brutális leszámolás várt rájuk. A szervezeten belüli erőszakosság mellett az egyes bandák szintén küzdöttek egymással, hogy a város legforgalmasabb helyeit megszerezzék maguknak. A brutalitás 1996-ban érte el a csúcspontját, amikor a két legnagyobb maffiabanda megtorlások sorozatát indította egymás ellen, és a hírek

folyamatosan a Berlinben egymást gyilkoló vietnámi csoportokról szóltak [58, 59, 60, 240, 241, 243]. Ez volt az a pont, amikor a berlini rendőrség is összehangolt beavatkozást indított, és két hónapon belül lefejezte a két legjelentősebb csoportot (Ngoc-Thien, Quang-Binh) [79, 257]. Ez a két maffiabanda volt felelőssé tehető a berlini cigarettaárusító helyek közel 3/4-ének kézbe tartásáért, számtalan addig felderítetlen gyilkosságért, zsarolásért. Az évekig elhúzódó és a várost sokkoló viszálykodás felszámolása a berlini rendőrség sikerességének is szimbóluma lett, amely a lakosság felé a biztonság és a rend biztosítását szintén képviselte.³⁸ 1997/98-ban a témával kapcsolatos és a mintámba kerülő cikkek alapvetően a maffiafőnökök ellen indult bírósági eljárások fejleményeiről számoltak be [90, 96, 99, 268, 272].

A maffiakérdés elcsitulását a 2000-es évek elején újabb élénkülés követte. A korábbiaknál kisebb és kevésbé brutális csoportok (Nghi Xuan, Thanh Choung) alakultak ki, amelyek részben eltérő struktúrával működve uralták a berlini feketepiacot. Az 1990-es évekhez képest újdonságot jelentett, hogy ezek a csoportok egyben szociális hálót is alkottak, így ha egy tag rendőrkezdre került vagy életét vesztette, akkor a hozzátartozókat a banda a védelmébe vette. Így nemcsak a kohézió vált erősebbé ezekben az új szervezetekben, hanem a rendőrség előtt is sokkal szorosabban zárt a csoport, ami még jobban ellehetetlenítette a bűncselekmények felderítését [121, 134, 135]. A 2000-es évek közepén a hírek már nem erőszakos cselekedetekről számoltak be, hanem elsősorban korábbi tettesek elfogásáról és elítéléséről szóltak [157, 158, 362].

A cigarettakereskedés, a feketepiac és a maffia témaköréhez kapcsolódva az imént ismertetett gondolati ív mellett két kisebb szál is megjelenik az elemzett cikkekben. Egyesek a német állampolgárok felelősségét hangsúlyozták a maffiával kapcsolatban. Egyrészt sok német húzott hasznát abból, hogy például lakást és autót adott bérbe a maffia tagjainak, ezzel is kiszolgálva a szervezett bűnözés igényeit. Másrészt pedig a csempészcigaretta vásárlása is erősítette az illegális szerveződések (44. ábra), ugyanis ha nem lett volna igény az olcsó dohányárura, akkor a bűnözést is könnyebben vissza tudták volna szorítani [69, 250, 252].

³⁸ „Den Polizeierfolg wertete der innenpolitische Sprecher der CDU, Dieter Hapel, als *«großartigen Schlag gegen die Hydra Vietnamesen-Maffia»*. Für die Gewerkschaft der Polizei (GdP) wird mit dem Erfolg deutlich, dass die Polizei *«trotz enormer Schwierigkeiten bei dem hier vorhandenen Täterumfeld und oft mangelhafter Ausstattung sehr flexibel auf neue Täterstrukturen reagieren kann»*. Innensenator Schönbohm dankte allen beteiligten Polizeidienststellen.“ [A rendőrség sikerét a CDU belpolitikai szóvivője, Dieter Hapel, a vietnámi maffia elleni nagyszerű eredményként értékelte. A rendőri szakszervezet számára a sikerrel nyilvánvalóvá vált, hogy a rendőrség az óriási nehézségek ellenére (különleges bűnügyi környezet, gyakran hiányos felszereltség) nagyon rugalmasan képes az új bűnszervezetekre reagálni. Schönbohm belügyi szenátor köszönetét fejezte ki minden résztvevő rendőrségnek (saját fordítás).] [205]

A németek felelősségének hangsúlyozása mellett más cikkek a Berlinben élő teljes kisebbség stigmatizálása ellen emeltek szót. Ugyan a vietnámiakról szóló diskurzust alapvetően befolyásolta a bűncselekményekben való szerepvállalás témaköre, fontos kiemelni azt, hogy ez csak egy kisebb csoportjukra volt jellemző. A tisztességes módon élő vietnámiakat sok esetben előítélet és hátrányos megkülönböztetés érte a honfitársaik miatt, ami ellen egyrészt ők is számtalan módon igyekeztek védekezni (pl. eltitkolták valódi identitásukat és más nemzetiségűnek – pl. kínainak – adták ki magukat), másrészt pedig a helyi politikai vezetők szintén próbálták a homogenizálás és összemosás ellen felemelni a hangjukat [59, 239, 244, 324].

44. ábra: Óriásplakát a berlini metróaluljáróban: „Zigarettschmuggel bedroht den legalen Handel. Und wo kaufen Sie?“ [„A cigarettacsempészet veszélyezteti a legális kereskedelmet. És Ön hol vásárol?“]
Forrás: Der Tagesspiegel 1995. április 9., 13.

8.4.2. Hazaküldés és kitoloncolás

Az újraegyesülést követő, jogilag a vietnámiakkal kapcsolatosan is zűrzavaros időszak rendezésében fontos fordulópontot jelentett az 1995. július 21-én Vietnám és Németország között életbe léptetett szerződés (Rückkehr Abkommen). Ennek keretében éves kvótákra lebontva 2000-ig Vietnám 40.000 vietnámi befogadását vállalta, aminek fejében Németország 100 millió német márka fejlesztési segílyt (Entwicklungshilfe) nyújtott [221].

A helyzet pontos megértéséhez fontos megkülönböztetni az eltérő státusú vietnámi csoportokat Németországban. A legnagyobb hányadban egykori vendégmunkások voltak jelen, akik az NDK megszűnését követően nagy részben munkanélküliek lettek, hivatalos papírokkal rendelkeztek, és legális keretek között hagyták el évekkal korábban Vietnámot. Sokan közülük az 1990-es évek közepén is a munkanélküliek közé tartoztak, azonban nekik

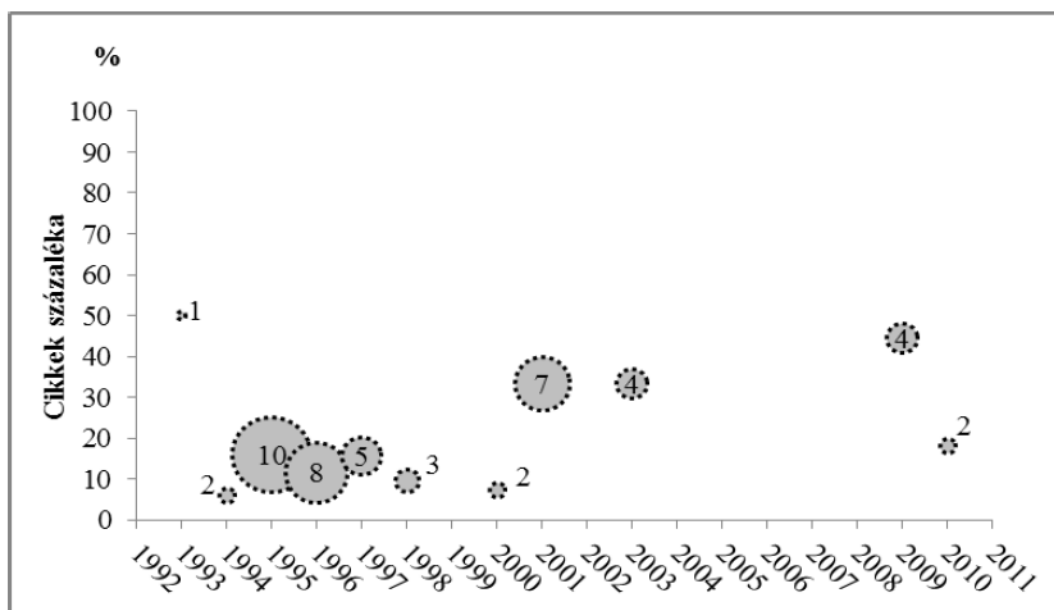
lehetőségük nyílt szakképzéseken, nyelvtanfolyamokon részt venni, illetve komoly segítséget kaptak a munkakeresésben és a lakóotthonok bezárását követően a lakhatás kérdésének megoldásában is [183]. A kisebbség másik csoportját alkották az illegálisan Németországba került vietnámiak, akik egyrészt nem rendelkeztek legális iratokkal, másrészt a hazájukat sem legális úton hagyták el (pl. embercsempészet, illegális bevándorlás). A harmadik csoportot azok alkották, akik menekültként hagyták el az otthonukat, ám Németország elutasította az ez irányú kérelmüket. Ők iratokkal ugyan rendelkeztek, de a hazájukat nem szabályos módon hagyták el [255].

Vietnám azon kevés ország közé tartozik, amely nemcsak a külföldiektől, hanem a saját állampolgáraitól is ki- és belépési vízumot követelt. Éppen ezért, ha egy vietnámi illegális úton hagyta el az anyaországát, akkor később vagy egyáltalán nem térhetett oda vissza, vagy súlyos retorziók vártak rá a belépést követően (pl. „átnevelő” tábor) [178]. Mindemellett azt is ellenőrizték az állami szervek, hogy valaki szabad akaratából akar-e hazatérni, így a hazatoloncolt állampolgárait Vietnám szintén nem engedte át a saját határain [183]. Ezen okokból kifolyólag a németországi vietnámiak paradox helyzetbe kerültek, mert míg a német vezetés jogos igényeknek megfelelően igyekezett az illegálisan Németországban tartózkodó vietnámiaktól megszabadulni, addig a politikailag és gazdaságilag gyenge lábakon álló Vietnám minden ajtót szorosan zárva tartott a saját állampolgárai előtt [178]. Ezen a falon ütött rést a fent említett, 1995-ben életbe léptetett szerződés.

A szerződéssel kapcsolatban természetesen számtalan kritikus hang is megszólalt. Ezek a vélemények azt hangsúlyozták, hogy a létrejött megállapodás valójában nem azt a célt fogja szolgálni, amelyre rendeltetett. Németország és ezen belül Berlin legnagyobb problémáját azok a vietnámiak jelentették, akik illegális úton érkeztek, és éppen ezért illegális tevékenységekből (pl. csempészet, maffia, cigarettakereskedés) próbáltak megélni. Az esetek többségében azonban ezekről a vietnámiakról hivatalosan „nem tudott” a német vezetés, ugyanis nem rendelkeztek hivatalos papírokkal, lakással, munkával. A szerződés eredményeképpen így nem őket küldte haza elsők között a német vezetés, hanem azokat a kisebbségieket, akik a hivatalos nyilvántartásban szerepeltek, ám a végleges tartózkodáshoz szükséges valamely kritériummal (pl. munka, lakás, büntetlen előélet) nem rendelkeztek [221]. Ráadásul a jogi szabályozás összetettsége miatt olyan vietnámiak is hazatérésre lehettek kötelezhetőek, akik sok szempontból valóban beilleszkedtek a német társadalomba – ezek a történetek a 2000-es évektől jelentek meg a berlini sajtóban [255].

A 45. ábrán a hazaküldés és kitoloncolás témaköréhez kapcsolódó cikkek eloszlását ábrázoltam. Szembetűnő, hogy az 1990-es évek közepén intenzív diskurzus zajlott a

kérdésben. Ez elsősorban a megkötött szerződéshez és a hazaküldések jogi/technikai előkészítéséhez kapcsolódott. Az első hangok – a kritikus vélemények mellett [221] – lelkesen üdvözölték [199, 214] a helyzet rendezésének ilyen irányú lehetőségét, azonban a későbbi hírek legtöbb esetben a nehézkes ügyintézés, a vietnámi oldal rugalmatlanságát és a szerződésben előírt éves kvótáktól való elmaradást hangsúlyozták [223, 238]. Mindemellett a berlini sajtó folyamatosan felhívta a figyelmet arra, hogy nem szabad a vietnámi kisebbséget homogén csoportként kezelni, és így az 1990-es évek leghangosabb diskurzusának megfelelően az illegális cigarettakereskedelemmel és a maffiával őket összemosni.

45. ábra: A hazaküldés, kitoloncolás témáinak megjelenése (cikkek százaléka és darabszáma), 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

Míg az 1990-es években elsősorban a német oldal érdeke (pl. a jogi forma rendezése Vietnámmal, a bűnözőktől való megszabadulás) jelent meg az újságcikkekben, addig az ezredfordulót követően a vietnámi nézőpont, illetve a vietnámiakat segítő németek véleménye is egyre nagyobb hangot kapott. Több olyan személyes történet jelent meg, amelyekben a hazaküldésre kötelezett vietnámiak mellett a német lakosok is kiálltak, és aláírásgyűjtéssel [338, 341], egyházi menedék nyújtásával – sikeresen – gyakoroltak nyomást a német vezetésre [124, 139, 144, 346, 347]. Ezekben az esetekben kiemelték egyrészt azt, hogy a vietnámiak beilleszkedtek a német társadalomba, és a jogi szabályok elfogadhatatlan módon kötelezik őket az anyaországukba való hazatérésre. Másrészt pedig a Vietnámba való visszatérést az ottani zavaros helyzetre hivatkozva humanitárius és emberi jogi okokból is elutasították [167, 347].

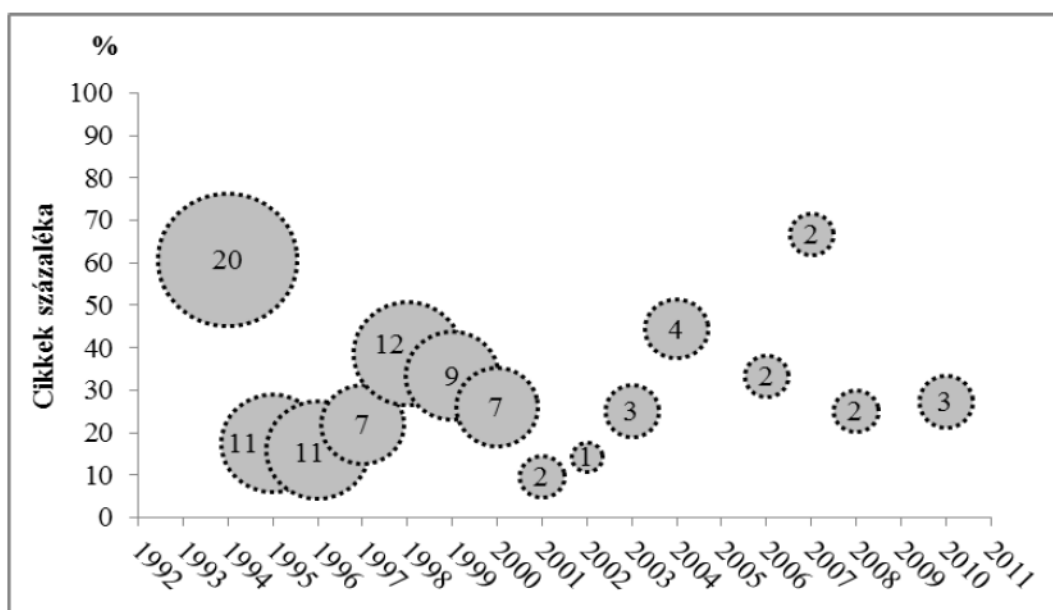
2010 körül jelent meg újra az 1990-es évek diskurzusa, amely túlnyomóan a személyes sorsok ismertetése nélkül az újra intenzívebbé váló tömeges hazaküldésekről adott

híreket. Ugyan az elsődleges cél a vietnámiaktól való minél gyorsabb „megszabadulás” volt, de emellett a kritikus hangok is szóhoz jutottak. A legfőbb ellenvetésként azt emelték ki, hogy Vietnám még mindig rendkívül szegény és veszélyes országnak számít, illetve nem elfogadható az a tény, hogy a hazaküldésről rendelkező német eljárás nem kellően átlátható és kiszámítható – amin a jövőben mindenképpen változtatni kell [167, 373, 374].

8.4.3. Vietnámiak áldozatszerepben

A cigarettakereskedelem, a maffiabandák elleni és a kitoloncolásért folytatott küzdelemmel párhuzamosan az 1990-es évek közepén a „fenyegető vietnámiak” képe mellett áldozatszerepben is megjelentek a kisebbség tagjai (46. ábra).

1993 őszén jött létre a *Reistrommel* egyesület (www.reistrommel-ev.de), amely a Berlinben élő vietnámiak érdekvédelmi szervezete. Az egyesület támogatásával kerültek felszínre azok az esetek, amelyekben a vietnámiak súlyos rendőri túlkapások és brutális intézkedések áldozatai lettek. A bántalmazást szenvedettek elsősorban illegális cigarettakereskedelemből élő vietnámiak voltak, akik sokáig félelemből nem jelentették az eseteket [8]. A Reistrommel munkatársai arra biztatták a károsultakat, hogy konkrét bizonyítékok és tanúk híján írjanak részletes jegyzőkönyvet az esetekről, mert ezek feljelentés alapját képezhetik. Habár kezdetben igyekeztek elbagatellizálni az ügyeket [9, 98], 1994 őszén azonban már közel 50 eljárás zajlott a rendőrségen belül az ügyek kivizsgálásának érdekében [191].

46. ábra: Vietnámiak áldozatszerepben (cikkek százaléka és darabszáma), 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

1994 és 1998 között folytak a tárgyalások, amelyben számos rendőrt ítélték el a vietnámiakkal szembeni testi bántalmazásért, zsarolásért, kifosztásért és szexuális zaklatásért. Elsődleges indítékként a cigarettakereskedelemmel szembeni sikertelenség frusztrációja, a túlterheltség és a tapasztalatlanság jelent meg [202, 287], valamint az az érv, hogy az egykori kelet-németországi rendőrök egy régi rendszerben nőttek fel, és a rendszerváltás jogi bizonytalanságában követték el a túlkapásaikat, ami miatt részben felmentést érdemelnek.³⁹ Emellett azonban szintén fontos tényező volt az idegenellenesség, ugyanis „*a rendőrség a társadalom keresztmetszetét tükrözi az egészen baltól az egészen jobboldalig*”⁴⁰ [186].

Az 1990-es években a rendőri túlkapások mellett ritkán jelentek meg konkrétan idegenellenességhez, rasszizmushoz kötődő cikkek. Fontos azonban kiemelni, hogy számtalan olyan történetről szóltak a hírek, amelyekben szélsőjobboldali ideológiákat vallók bántalmaztak vietnámiakat. S habár szó szerint nem jelent meg bennük a „rasszizmus” vagy az „idegenellenesség” kifejezés, de lényegében ilyen eseményekről számoltak be [189, 222, 270]. Az 1990-es évek végén vált egyre gyakoribbá az a szófordulat, hogy az „idegenellenesség indítéka nem zárható ki egyértelműen”⁴¹ [85, 93, 292].

A 2000-es évek változást hoztak. Egyre sűrűbbé váltak azok az esetek, amelyek kimondottan az idegengyűlölethez voltak köthetők [122, 127, 149, 327, 332, 354, 356]. A hazaküldés, kitoloncolás diskurzusához hasonlóan ezek a történetek is személyes, megnevesített sorsokat mutattak be, és hangsúlyozták a társadalom felelősségét. A szélsőséges nézeteket vallók támadásai mellett azt is kiemelik a cikkek, hogy több esetben a bántalmazottak nem kaptak sem a rendőrségtől, sem pedig a jelenlévő szemtanúktól kellő segítséget [102, 303, 350].

8.4.4. Oktatás, kultúra és művészetek

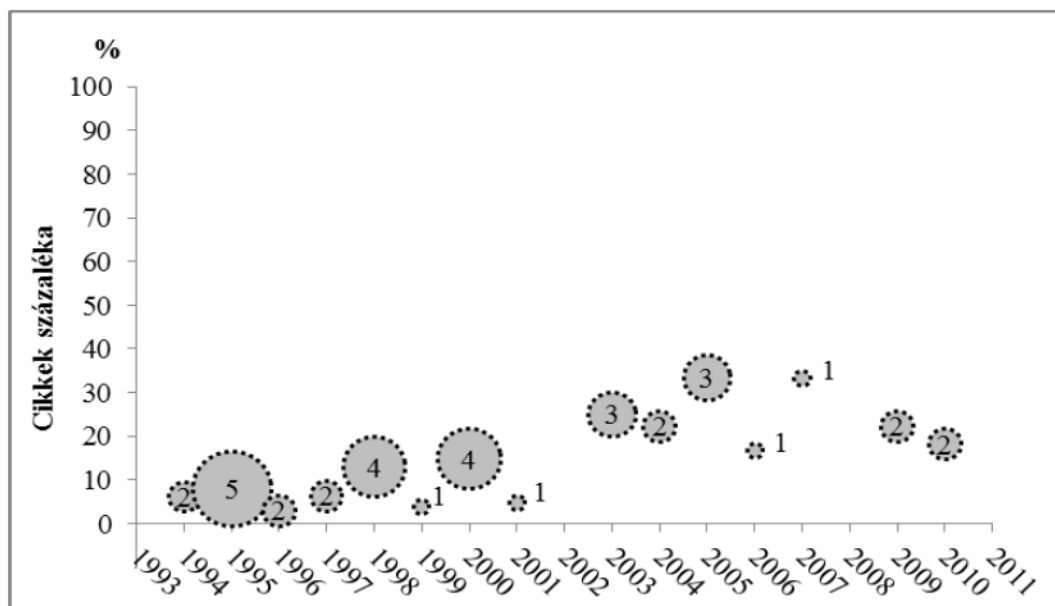
Az oktatáshoz és kultúrához kapcsolódó diskurzus a kiemeltek közül a leghalkabbak közé tartozik. Mégis fontosnak tartom bemutatni, mert a kérdéskör gyakoribbá válásával (47. ábra) párhuzamosan alapvető tartalmi változás is bekövetkezett.

³⁹ „*Als strafmildernd wertete Dönitz, dass die Taten nach der politischen Wende verübt wurden, also in einer Zeit «erheblicher Unsicherheit mit dem neuen Rechtssystem». Zudem seien die Beamten in einem Staat aufgewachsen, der «in diktatorischer Weise für Recht und Ordnung» gesorgt habe.*” [Enyhítésként hangsúlyozta Dönitz, hogy a büntetteket a politikai fordulat után, egy új jogi rendszer bizonytalanságának időszakában követték el. Ráadásul a tisztviselők egy olyan államban nőttek fel, amely a jog és a rend megtartásáról diktatórikus módon gondoskodott (saját fordítás).] [98]

⁴⁰ „*Die Polizei spiegele einen Querschnitt der Bevölkerung wider, «von ganz links bis ganz rechts».*” [186]

⁴¹ „*Die Kripo schließt einen ausländerfeindlichen Hintergrund nicht aus.*” [85]

Az 1990-es évek közepéig három téma jelent meg a kérdéskörrel kapcsolatban. Egyrészt minden év elején több cikk szólt a Berlinben is megrendezett buddhista újévről (Tet-Fest), ami nemcsak mint vietnámi kulturális esemény volt jelentős, hanem egyben a vietnámi–német barátság erősödését is szolgálta. Számos hírben kiemelik, hogy az ünneplés a németekkel együtt zajlott, sőt politikai vezetők is megjelentek az eseményeken [20, 21, 83, 84, 95]. A második témakör németországi vietnámi kulturális központok nyitására, működéséhez kapcsolódott. Itt is központi szerepet játszott a vietnámi kultúra megismerése, illetve a vietnámiak és a németek találkozási lehetőségének támogatása [130, 180, 262]. Az 1990-es évek harmadik diskurzusa a tanulás és képzés fontosságát hangsúlyozta, ugyanis ez a beilleszkedésben és a felemelkedésben nélkülözhetetlen szerepet játszik [183]. Emellett egyes cikkek olyan kezdeményezésről is szóltak, amely a munkaerőpiacon kifejezetten a vietnámiaknak kínál lehetőséget (idősgondozás) [216].

47. ábra: Vietnámiak megjelenése az oktatással, kultúrával és művészetekkel kapcsolatban (cikkek százaléka és darabszáma), 1993–2010
Forrás: saját adatgyűjtés

A 2000-es években egyre inkább a vietnámi kisebbség kulturális értékei felé fordult az érdeklődés. Számos cikk szólt különleges ételekről, vietnámi szokásokról, vagy Berlinben éppen nyíló vietnámi éttermeiről [291, 324, 352, 358, 360]. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb hangot kaptak az ezredfordulót követően az oktatásban elért eredmények is. Több írás rámutatott arra, hogy nemcsak a különböző kisebbségi csoportok közül emelkednek ki a vietnámi diákok az iskolai eredményükkel, hanem a németekkel összemérve is a mintatanulók közé tartoznak. Ebben az eredményben fontos szerepet játszott a vietnámiak vallási és kulturális háttéréből jövő kötelességtudat és a szülők felé tanúsított engedelmesség is [371].

Míg példaképpen a török bevándorlók között gyakran a harmadik generáció is izoláltan él, addig a vietnámiak között megszokott, hogy már a második generáció nyelvileg és kulturálisan is beilleszkedett a német társadalomba⁴² [174, 363, 371]. Ennek a tendenciának fontos jele volt 2009-ben az, hogy Németország egészségügyi minisztere egy vietnámi származású férfi lett, ami egyben a multikulturális társadalom kiemelkedő jelképévé is vált [375].

8.5. Eredmények összegzése

A média valóságkonstruáló erejének elméletéből (KEPPLER, A. 2005) kiindulva és a tartalomelemzés eszközét alkalmazva a Berlinben élő vietnámi közösség reprezentációjában végbement változásokat vizsgáltam az elmúlt két évtizedben.

Az 1990-es évek diskurzusai közül a vietnámiak közötti erőszakhoz, az illegális cigarettakereskedelemhez és a vietnámi maffiabandákhoz kapcsolódó hírek voltak a legdominánsabbak, amely problémakör az összehangolt rendőri akcióknak köszönhetően a 2000-es évek elejétől a médiában is egyre kevesebb teret kapott. A bűncselekmények mellett az ezredfordulót megelőzően a hazaküldés és a kitoloncolás témaköre volt még meghatározó, ami a németországi vietnámiak státusának rendezésével kapcsolatos politikai döntésekről és a Vietnámmal szembeni jogi küzdelmekről tudósított. Míg azonban az előbb említett két diskurzus alapvetően negatívan (bűncselekmény elkövetője, illegálisan Németországban tartózkodó stb.) ábrázolta a kisebbség tagjait, addig a harmadik kérdéskörhöz kapcsolódva a vietnámiak áldozatszerepben jelentek meg. A brutális rendőrségi túlkapások nemcsak a társadalomban jelenlevő rasszista ideológia leképeződései, hanem a vietnámiak által elkövetett bűncselekmények elleni sikertelen küzdelem és frusztráció kifejeződése is egyben.

A 2000-es években több szempontból átalakult a vietnámiak reprezentációja. A kisebbségen belüli konfliktusok helyett a kisebbséget érő rasszista és idegenellenes atrocitások kerültek előtérbe, amiket a közvélemény is egyértelműen elítélt. A hazaküldés és a kitoloncolás problémájához kapcsolódva a korábbi évtized tendenciájával ellentétben nem a vietnámiaktól való „megszabadulás” volt az elsődleges cél. A cikkek egyrészt (a korábbi személytelen vietnámi néptömeg ábrázolásmódjával szemben) személyes történeteken keresztül egyéni sorsokat mutattak be, másrészt pedig a német társadalom azon

⁴² „Der Leistungs- und Anpassungsdruck führt schließlich dazu, dass schon die zweite Generation der Vietnamesen *«sprachlich und kulturell in Deutschland verortet»* ist, heißt es in dem Bericht.“ [A jelentés szerint a teljesítményre és a beilleszkedésre való törekvés végül oda vezet, hogy nyelvileg és kulturálisan már a második generációs vietnámiak integrálódtak a német társadalomba (saját fordítás).] [363]

szerepvállalása jelent meg hangsúlyosan, ahogyan a beilleszkedett vietnámiak érdekében személyek és szervezetek egyaránt kiálltak. Az ezredfordulót követően a kultúra és az oktatás témaköre is gyakoribbá vált. Ehhez a kérdéshez kapcsolódva a legdominánsabban az oktatás területén kimagasló teljesítményt nyújtó kisebbség képe jelent meg, amely a legtöbb vélemény szerint a beilleszkedés legfontosabb kulcsa is egyben.

A megfogalmazott célkitűzések mellett a két évtized legfontosabb változásait szemlélve további érdekes kérdés lehet, hogy a vietnámiak körében valóban csökkent-e statisztikai szempontból az elkövetett bűncselekmények száma, vagy a sajtó véleményének megváltozásáról van inkább szó. Ennek megválaszolására jelen munkában nem vállalkoztam, azonban a kérdés vizsgálata későbbi kutatások irányát jelölheti ki.

9. A disszertáció eredményeinek összefoglalása

Doktori disszertációm célkitűzése kettős. Egyrészt a *Berlinben élő kisebbségek térbeli és társadalmi-gazdasági jellemzőinek feltárására vállalkoztam*, másrészt pedig a *tudományos megismerés lehetőségein és határain gondolkodtam*.

Munkámban öt olyan kisebbséget (török, vietnámi, lengyel, egykori szovjet, egykori jugoszláv) vizsgáltam, amelyek a történetük, a német államokkal való kapcsolatuk, illetve a Németországban való letelepedésük módját illetően eltérő jellemzőkkel bírtak. Ezen csoportok összehasonlításával nemcsak a többségi társadalomba való beilleszkedésük mértékét elemeztem különböző dimenziók mentén, hanem az egyes közösségek fejlődésének jellegzetességeit szintén kiemeltem és magyaráztam.

Módszertani és elméleti szempontból a disszertáció két részből áll. *Elsőként hivatalos állami statisztikákat felhasználva és a magyarországi etnikai kutatásokra jellemző erősen kvantitatív megközelítéssel vizsgáltam a város újraegyesítése óta eltelt időszak térbeli, illetve társadalmi, gazdasági folyamatainak alakulását.* Fontosnak tartottam hangsúlyozni, hogy a kisebbségek statisztikai létszáma az adatfelvétel jellemzői és a jogi szabályozás következtében nem egyezik meg az egyes csoportok valódi létszámával, így a kapott eredményeket mindig több különböző szempont bevonásával és kritikusan kell értelmezni. *Ezt követően a szociálkonstruktivista elméletekre támaszkodva reflektáltam az eredményeimre, illetve a média valóságteremtő felfogásából kiindulva a tartalomelemzés eszközével mutattam be a berlini vietnámi kisebbség reprezentációjában végbement változásokat.*

Az egyes kisebbségek térszerkezetét alapvetően meghatározza a város különleges története. A vizsgált csoportok közül azoknál érhető tetten a szabadabb térbeli letelepedés, amelyek egyrészt történeti szempontból hosszabb ideje vannak jelen a város életében (lengyel, egykori szovjet), másrészt pedig tömeges megjelenésük az 1990-es évektől kezdődően jellemző (egykori jugoszláv). A megosztottság ugyan az ő esetükben is tetten érhető, azonban a tendencia irányvonala a többihez képest ellentétes irányba mutat. A politikailag, társadalmilag és gazdaságilag megosztott városban letelepedett csoportok (török, vietnámi) ma azonosítható területi folyamatait döntően meghatározza az 1990-es évek kezdetére kialakult térbeli formáció, így a jelen tendenciái is ebbe a képbe illeszkednek. *Lényeges jellemző, hogy míg a török, lengyel, illetve az egykori Szovjetunióból és Jugoszláviából származó kisebbségek területi zártsága oldódott az elmúlt húsz év folyamán, addig a vietnámi közösség az egyetlen, amely nemcsak a többségi társadalomtól, hanem a többi csoporttól is egyre növekvő távolságban helyezkedik el.*

A térbeli folyamatok vizsgálatát követően a társadalmi és gazdasági jellemzők összehasonlításával, illetve a térbeli, társadalmi és gazdasági szegregáció összefüggéseivel foglalkoztam. Egy háromkomponensű komplex mutató segítségével jellemeztem az egyes kisebbségek távolságát a többségi társadalomtól. Ennek alapján a török közösség rendelkezik a legelőnytelenebb értékekkel: az újraegyesítés óta mindegyik vizsgált csoporttól is elkülönülve folyamatosan elszakad a város teljes népességétől. Kiegyenlítettebb képet mutat a többi négy kisebbség: az 1990-es évek végéig közeledés figyelhető meg a németek értékeihez képest, majd a harmadik évezredtől kismértékű távolodás és az egymáshoz való konvergálódás jellemző. Ugyanezt a mutatót elkészítettem úgy, hogy a térbeli komponenst kivettem a számításból. Alapvető változás az első indexhez képest csupán a vietnámiak tekintetében következett be. Ez azt jelenti, hogy míg a vizsgált csoportok többségében a térbeli és a társadalmi-gazdasági helyzet hasonló tendenciákat mutat, addig a vietnámi kisebbségre ugyan erős térbeli elkülönülés jellemző, de a társadalmi és gazdasági dimenziók mentén ez a kisebbség intenzív közeledést mutat a többségi társadalom irányába. Ezen kettősség mélyebb megértése céljából szűkítettem a vizsgálatomat disszertációm második felében a vietnámi kisebbségre.

Az állami statisztikákon alapuló elemzést követően a konstruktivista elméletre támaszkodva azokat a tényezőket elemeztem, amelyek általában ugyan evidenciának tekintett alapkategóriaként jelennek meg a kutatásokban, azonban döntő hatásuk lehet az eredményekre. *Így egyrészt a szegregációs vizsgálatokban fontos szerepet játszó lépték és térfelosztás kérdésével foglalkoztam, majd a kvantitatív vizsgálatokat meghatározó adatok*

adatfelvételi módjának következményeit elemeztem. Témaválasztásomból következően fontosnak tartottam azt is, hogy a kutató személyének és hozzáállásának elemzésére szintén kitérjek.

Disszertációm záró fejezetében a fentebb írtakból következően a vietnámi kisebbség reprezentációjával foglalkoztam a berlini napilapokban. A kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzés módszerével egyrészt a mintába választott cikkekben megjelenő vietnámi személyek reprezentációját (pl. nem, életkor, foglalkozás) vizsgáltam, másrészt pedig a kisebbséghez tartozó leghangsúlyosabb diskurzusokat (cigaretta-kereskedés, feketepiac és maffia; hazaküldés és kitoloncolás; áldozatszerep; oktatás, kultúra és művészetek) mutattam be. Élesen kirajzolódott az 1990-es és a 2000-es évek közötti különbség: míg a város újraegyesülését követően elsősorban negatív és kriminalizált szerepekben jelentek meg a kisebbség tagjai (pl. illegális kereskedelem, illegális tartózkodás), addig az ezredfordulót követően nemcsak a korábbi évtized diskurzusa lett hangsúlytalanabb, de az oktatás és a kultúra területén elért sikerek, illetve a személyes történetek és életutak bemutatása is egyre dominánsabb lett.

10. Melléklet

	Berlin	Nyugat-Berlin	Kelet-Berlin
1992	11,2	16,1	2,8
1995	12,6	17,7	4,2
1998	13,0	18,3	4,3
2001	13,2	18,5	4,3
2004	13,3	18,6	4,5
2007	14,0	19,6	4,9
2010	13,5	17,7	6,7

1. táblázat: A Berlinben élő külföldiek aránya, 1992–2010 (%)

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

	Migrációs háttérrel rendelkezők aránya	Külföldiek aránya
2007	25,7	13,8
2008	26,1	13,7
2009	25,0	13,4
2010	25,7	13,5

2. táblázat: Migrációs háttérrel rendelkezők és külföldiek aránya Berlinben, 2007–2010 (%)

Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

	összesen	török	lengyel	egykori szovjet	egykori jugoszláv	vietnámi
1991	7.515	1.357	1.504	n.a.	196	n.a.
1992	9.743	3.331	869	n.a.	179	n.a.
1993	9.458	4.130	449	n.a.	563	n.a.
1994	9.903	3.343	348	n.a.	857	n.a.
1995	12.228	5.227	277	n.a.	499	n.a.
1996	10.268	4.788	168	n.a.	533	n.a.
1997	10.485	4.099	204	n.a.	407	n.a.
1998	12.045	4.596	151	n.a.	453	n.a.
1999	12.278	7.398	81	n.a.	107	n.a.
2000	6.867	5.389	88	n.a.	414	n.a.
2001	6.273	3.381	95	479	307	136
2002	6.700	3.407	126	427	262	87
2003	6.626	2.745	144	615	174	97
2004	6.507	2.536	365	619	262	107
2005	7.097	2.117	441	739	415	91
2006	8.186	2.350	415	995	761	157

2007	7.710	2.382	348	778	662	128
2008	6.864	2.080	261	328	578	196
2009	6.309	1.787	266	347	456	246
2010	5.537	1.420	209	221	409	260

3. táblázat: Állampolgárságot szerzett személyek száma Berlinben, 1991–2010 (fő)
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

	<i>Szegregációs index</i>						
	1992	1995	1998	2001	2004	2007	2010
török	59,3	57,6	56,8	57,1	56,0	54,5	53,1
lengyel	32,8	30,3	28,7	27,8	27,9	29,5	28,9
egykori szovjet	40,6	30,0	29,8	28,8	28,5	28,8	30,0
egykori jugoszláv	43,4	40,3	40,7	40,1	38,4	38,3	37,3
vietnámi	57,1	46,7	49,0	52,3	52,4	53,2	53,2
	<i>Disszimilaritási index</i>						
török–vietnámi	80,0	74,4	74,1	77,6	77,8	78,3	78,2
lengyel–egykori jugoszláv	37,3	36,0	31,6	29,7	25,8	20,6	21,9
lengyel–egykori szovjet	45,6	37,3	33,5	32,3	31,6	33,3	31,3
egykori szovjet–vietnámi	59,2	53,9	53,1	54,2	52,4	52,1	51,7
német–török	61,0	59,4	58,8	59,3	58,2	56,8	55,4
német–lengyel	36,1	33,5	32,3	31,6	31,6	33,2	32,2
német–egykori szovjet	41,6	31,9	31,5	30,9	30,5	30,9	31,9
német–vietnámi	57,0	45,9	48,2	51,5	51,5	52,2	52,2
német–egykori jugoszláv	47,0	43,5	44,1	43,7	42,1	42,0	40,7
török–lengyel	50,1	47,7	42,7	42,3	39,2	33,2	35,0
török–egykori szovjet	68,3	58,3	55,6	55,1	53,8	53,7	52,7
török–egykori jugoszláv	31,9	38,1	34,3	30,2	28,0	27,2	26,9
lengyel–vietnámi	56,4	54,7	60,1	63,6	62,8	64,6	64,9
egykori szovjet–egykori jugoszláv	53,3	39,1	41,6	39,9	39,4	39,8	38,6
egykori jugoszláv–vietnámi	73,1	60,2	64,1	67,3	67,6	68,4	67,6

4. táblázat: A szegregációs és disszimilaritási index változása Berlinben, 1992–2010
Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. Saját számítás

11. Ábrajegyzék

1. ábra: Berlin kerületei és LOR egységei, 2000. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
2. ábra: Berlinben élő külföldiek, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
3. ábra: A török kisebbség számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

4. ábra: A törökök területi elhelyezkedése Berlinben, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
5. ábra: A vietnámiak területi elhelyezkedése Berlinben, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
6. ábra: A lengyel kisebbség számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
7. ábra: A lengyelek területi elhelyezkedése Berlinben, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
8. ábra: Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek számának és az összes külföldihez viszonyított arányának változása Nyugat-Berlinben, 1951–1991. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
9. ábra: Az egykori Jugoszláviából származó kisebbségek területi elhelyezkedése Berlinben, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
10. ábra: Az egykori szovjet állampolgárok területi elhelyezkedése Berlinben, 1992. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
11. ábra: Berlinben élő külföldiek, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
12. ábra: A migrációs háttérrel rendelkezők aránya és a külföldiek arányától való eltérése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
13. ábra: Az öt vizsgált berlini kisebbség számának változása, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
14. ábra: A szegregációs index változása a vizsgált kisebbségek tekintetében, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. Saját számítás
15. ábra: A disszimilitási indexek eredményei, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. Saját számítás
16. ábra: A törökök számának változása Berlinben, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
17. ábra: A török kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
18. ábra: A vietnámi kisebbség területi elhelyezkedése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
19. ábra: A vietnámi kisebbség számának változása Berlinben, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
20. ábra: A német állampolgárságot nyert lengyelek száma Berlinben, 1980–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
21. ábra: A lengyelek számának változása Berlinben, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
22. ábra: A lengyelek területi elhelyezkedése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg

23. ábra: Az egykori jugoszláv kisebbség számának változása Berlinben, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
24. ábra: Az egykori jugoszlávok területi elhelyezkedése Berlinben, 1995. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
25. ábra: Az egykori jugoszlávok területi elhelyezkedése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
26. ábra: Az egykori Szovjetunió területéről érkezett bevándorlók Berlinben, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
27. ábra: Az egykori Szovjetunió területéről származó kisebbségek elhelyezkedése Berlinben, 2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
28. ábra: A népesség korcsoportos megoszlása (%) és a népességszám változása (fő), 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
19. ábra: Az öregségi index eredményei, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
20. ábra: Nemi megoszlás változása, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
31. ábra: A háztartásnagyság és az öregségi index (ÖI) alakulása, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
32. ábra: A munkaerő-piaci helyzet és a 25–55 évesek arányának változása, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
33. ábra: A legmagasabb képzettség szintje, 1998–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
34. ábra: A Bennett-féle komplex mutató eredményei, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
35. ábra: A Bennett-féle komplex mutató térbeliség nélkül számított eredményei, 1992–2010. Forrás: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg
36. ábra: Az etnikai szegregáció formái négy hipotetikus régióban. Forrás: Reardon, S. F. et al. (2008, 493.) alapján saját szerkesztés
37. ábra: Az elemzésbe bevont cikkek, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
38. ábra: A németek reprezentációja a foglalkozásuk szerint, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
39. ábra: Vietnámi kisebbség reprezentációja a foglalkozásuk szerint, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
40. ábra: A vietnámiakhoz kapcsolódó legjelentősebb témák a teljes minta százalékában, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
41. ábra: A vietnámiakat bűncselekménnyel kapcsolatban megjelenítő cikkek száma és aránya, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
42. ábra: A vietnámiakat bűncselekménnyel kapcsolatban megjelenítő cikkek aránya, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés

43. ábra: Vietnámi kisebbséget kriminalizáló cikkek száma és aránya, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
44. ábra: Óriásplakát a berlini metróaluljáróban: „*Zigaretenschmuggel bedroht den legalen Handel. Und wo kaufen Sie?*“ [„A cigarettacsempészet veszélyezteti a legális kereskedelmet. És Ön hol vásárol?“] Forrás: Der Tagesspiegel 1995. április 9., 13.
45. ábra: A hazaküldés, kitoloncolás témáinak megjelenése, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
46. ábra: Vietnámiak áldozat szerepben, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés
47. ábra: Vietnámiak megjelenése az oktatással, a kultúrával és a művészetekkel kapcsolatban, 1993–2010. Forrás: saját adatgyűjtés

12. Irodalomjegyzék

- ALLISON, P. D. (1978): Measures of Inequality. *American Sociological Review* 43. 6. pp. 865-880.
- AMANN, R. – VON NEUMANN-COSEL, B. (szerk.) (1997): Berlin. Eine Stadt im Zeichen der Migration. Darmstadt. Verlag für wissenschaftliche Publikationen. 176 p.
- BARNES, T. J. (2009): „Not only...but also”: Quantitative and critical geography. *The Professional Geographer* 61. 3. pp. 292-300.
- BARRY, B. (2001): Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism. Cambridge. Polity Press. 418 p.
- BEETZ, S. – KAPPHAN, A. (1997): Russischsprachige Zuwanderer in Berlin und Potsdam. Migrationsregime und ihr Einfluss auf die Wohnsituation von Zuwanderern. In: Oswald, V. V. (szerk.): Post-sowjetische Ethnizitäten. Ethnische Gemeinden In St. Petersburg und Berlin/Potsdam. Berlin. Berliner Debatte. pp. 160-188.
- BEHR, M. (2006): An American in Berlin: Reflections on the german demographic challenge, immigration, and national identity. *Population Research and Policy Review* 25. pp. 465-477.
- BENEDEK J. (2002): A földrajz térszemléletének hullámai. *Tér és Társadalom* 16. 2. pp. 21-39.
- BERGER, L. (1965): Berlin, Sowjetsektor: die politische, rechtliche, wirtschaftliche, soziale und kulturelle Entwicklung in acht Berliner Verwaltungsbezirken. Berlin. Colloquium Verlag. 227 p.
- BERGER, M. – GLONSKA, C. – KOOPMANS, R. (2002): Not a zero-sum game: ethnic communities and political integration of migrants in Berlin. Turin. Paper given at the ECPR joint session of workshops: Political participation of immigrants and their descendants in post-war Western Europe, 22-27 Marc 2002.

- BERGER, M. – GALONSKA, Ch. – KOOPMANS, R. (2004): Political integration by a detour? Ethnic communities and social capital of migrants in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30. 3. pp. 491-507.
- BERGER, P. L. – LUCKMANN, T. (1998): A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés. Budapest. József Attila Műhely Kiadó. 256 p.
- BEST, U. (1999): Moscheen und ihre Kontakte nach Außen. In: Jonker, G. – Kapghan, A. (szerk.): Moscheen und islamisches Leben in Berlin. Berlin. Ausländerbefragte des Senats (Miteinander leben in Berlin). pp. 46-51.
- BLOOMFIELD, J. (2003): "Made in Berlin": Multicultural conceptual confusion and intercultural reality. *International Journal of Cultural Policy* 9. 2. pp. 167-183.
- BOTTLIK Zs. (2001): Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban. *Collegium Hungaricum Füzetek* 14. (1.) 1. 97 p.
- BOTTLIK Zs. (2002a): A németiség etnikai térszerkezetének változásai Komárom-Esztergom megye mai területén a 18. századtól napjainkig. *Földrajzi Értesítő* 51. 1–2. pp. 185–201.
- BOTTLIK Zs. (2002b): A szlovákok etnikai súlypontjának változásai a Dunántúli-középhegység területén a XVIII. századtól napjainkig. *Területi Statisztika* 42. 6. pp. 551–561.
- BOURDIEU, P. (1985): Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. *Szociológiai Figyelő* 1. pp. 9-22.
- BÖRMERMANN, H. (2012): Stadtgebiet und Gliederung. *Zeitschrift für amtliche Statistik Berlin Brandenburg* 6. 1-2. pp. 76-87.
- BUI, P. (2003): Envisioning Vietnamese migrants in Germany: Ethnic stigma, immigrant origin narratives, and partial masking. Münster. LIT Verlag. 240 p.
- CAGLAR, A. (2001): Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27. 4. pp. 601-613.
- CASTLES, S. – MILLER, M. J. (1993): The age of migration. International population movements in the modern world. London. Palgrave Macmillan. 338 p.
- CLOCKE, P. ET AL. (2004): Practising human geography. London – Thousand Oaks – New Delhi. SAGE Publication. 416 p.
- CYRUS, N. (1999): Die aktuelle Zuwanderung aus Polen nach Berlin. Darstellung anhand einer analytisch-idealtypischen Kategorisierung der Zuwanderer. In: Kapghan, A. (szerk.): Paris – Berlin. Formen und Folgen der Migration. *Les Travaux du Centre Marc Bloch* 14. pp. 51-70.
- CYRUS, N. (2001a): Die befristete Beschäftigung von Arbeitsmigranten aus Polen. Soziale und politische Konsequenzen temporärer Arbeitsmigration in Deutschland und Polen. In: Blaschke, J. (szerk.): Ost-West Migration. Perspektiven der Migrationspolitik in Europa. Berlin. Edition Parabolis pp. 57-78.
- CYRUS, N. (2001b): Wie vor hundert Jahren? Zirkuläre Arbeitsmigration aus Polen in der Bundesrepublik Deutschland. In: Pallaske, Ch. (szerk.): Die Migration von Polen nach

- Deutschland. Zu Geschichte und Gegenwart eines europäischen Migrationssystem. Baden-Baden. Nomos pp. 185-203.
- CSANÁDI G. – LADÁNYI J. (1988): Társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének különböző léptékekben való vizsgálata Budapesten. Szociológia 17. 1. pp. 1-15.
- CSANÁDI G. – LADÁNYI J. (1992): Budapest térbeni – társadalmi szerkezetének változásai. Budapest. Akadémiai Kiadó. 160 p.
- CSÉFALVAY, Z. – POMÁZI I. (1990): Az irányított dzsentrifikáció egy budapesti rehabilitációs program példáján. Budapest. Területi Kutatások 9. pp. 27-37.
- DAVIES, N. (2006): Lengyelország története. Budapest. Osiris. 1040 p.
- DEMETER Z. M. (1994): A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata: honos népcsoportok és bevándorlók. Budapest. Humanitas Civitatis. 192 p.
- DENNIS, M. (2007): Working under hammer and sickle: Vietnamese workers in the German Democratic Republic, 1980-89. German Politics 16. 3. pp. 339-357.
- DOOMERNIK, J. (1997): Going West: Soviet Jewish immigrants in Berlin since 1990. Research in Ethnic Relations Series. Avebury. Adlershot. 167 p.
- DUNCAN, O. D. – DUNCAN, B. (1955): A methodological analysis of segregation indexes. American Sociological Review 20. 2. pp. 210-217.
- DUSEK T. (2004): A területi elemzések alapjai. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. 240 p.
- EISENSTADT, S. (1952): The process of absorption of new immigrants in Israel. Human Relations 5. pp. 223-246.
- EKLER D. – HEGEDÜS J. – TOSICS J. (1980): A városfejlődés társadalmi-térbeni összefüggései Budapest példáján, I-III. kötet. Budapest. BVTV.
- ERDENTUG, A. – COLOMBIJN, F. (szerk.) (2002): Urban ethnic encounters. The spatial consequences. London – New York. Routledge. 272 p.
- ESSER, H. (1980): Aspekte der Wanderungssoziologie. Assimilation und Integration von Wanderern, ethnischen Gruppen und Minderheiten. Eine handlungstheoretische Analyse. (Soziologische Texte;119). Darmstadt. Luchterhand. 294 p.
- FACCANI, B. (1994): Die Metropole und die Fremden. Zur Entwicklung der ausländischen Bevölkerung in Berlin. In: Meyer, S. – Schulze, E. (szerk.): Soziale Lage und soziale Beziehungen. Boppard, Schriftenreihe Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung 22. pp. 323-337.
- FARWICK, A. (2009): Segregation und Eingliederung. Zum Einfluss der räumlichen Konzentration von Zuwanderern auf den Eingliederungsprozess. Wiesbaden. VS Verlag für Sozialwissenschaften. 338 p.
- FASSMANN, H. (1998): Auswanderung aus Polen – Polen im Ausland. Geographische Rundschau 50. 1. pp. 18-23.
- FINNEY, N. – SIMPSON, L. (2009): Sleepwalking to segregation? Challenging myths about race and migration. Portland. The Polity Press. 218 p.

- FORREST, J. – JOHNSTON, R. J. (1999): Disadvantage, discrimination and the occupational differentiation of migrant groups in Australia. *International Journal of Population Geography* 5. 4. pp. 277–296.
- GEERTZ, C. (1973): *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York. Basic Books. 470 p.
- GESEMANN, F. (szerk.) (2001): *Migration und Integration in Berlin: Wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven*. Opladen. Leske+Budrich. 430 p.
- GLASZE, G. – MATTISSEK, A. (2009): *Handbuch Diskurs und Raum – Theorien und Methoden für die Humangeographie sowie die sozial- und kulturwissenschaftliche Raumforschung*. Transcript Verlag. Bielefeld. 334 p.
- GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American life. The role of race, religion, and national origins*. New York. Oxford University Press. 288 p.
- GREGORY, D. ET AL. (szerk.) (2009): *The dictionary of human geography*. Chichester. Wiley-Blackwell Publishing. 1052 p.
- GRUNER-DOMIĆ, S. (1996): Zur Geschichte der Arbeitskräfteemigration in die DDR. Die bilateralen Verträge zur Beschäftigung ausländischer Arbeiter (1961-1989). *Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeitsbewegung* 32. 226 p.
- HAGGETT, P. (2006): *Geográfia. Globális szintézis*. Budapest. Typotex Kiadó. 842 p.
- HÄUSSERMANN, H. (1998): Zuwanderung und die Zukunft der Stadt. Neue ethnisch-kulturelle Konflikte durch die Entstehung einer neuen sozialen „underclass“? In: Heitmeyer, W. – Dollase, R. – Backes, O. (szerk.): *Die Krise der Städte. Analysen zu den Folgen desintegrativer Stadtentwicklung für das ethnisch-kulturelle Zusammenleben*. Frankfurt am Main. Suhrkamp Verlag pp. 145-175.
- HÄUSSERMANN, H. – KAPPHAN, A. (2002): *Berlin: von geteilten zur gespaltenen Stadt? Sozialräumlicher Wandel seit 1990*. Opladen. Leske+Budrich. 292 p.
- HÄUSSERMANN, H. – KAPPHAN, A. – MÜNZ, R. (1995): *Migration. Berlin: Zuwanderung, gesellschaftliche Probleme, politische Ansätze*. Berlin. Kulturverlag. 100 p.
- HÄUSSERMANN, H. – KRONAUER, M. (2009): Räumliche Segregation und innerstädtisches Ghetto. In: Stichweh, R. – Windolf, P. (szerk.): *Inklusion und Exklusion: Analysen zur Sozialstruktur und sozialen Ungleichheit*. Wiesbaden. VS Verlag pp. 157-176.
- HARVEY, D. (1972): Revolutionary and counter revolutionary theory in geography and the problem of ghetto formation. *Antipode* 4. 2. pp. 1-13.
- HEROD, A. (2011): *Scale*. London-New York. Routledge. 294 p.
- HILLMANN, F. (1998): Türkische Unternehmerinnen und Beschäftigte im Berliner ethnischen Gewerbe. Discussion paper FS I 98-107 Wissenschaftszentrum Berlin. 49 p.
- HILLMANN, F. (1999): A look at the hidden side: Turkish women in Berlin's labour market. *International Journal of Urban and Regional Research* 23. 2. pp. 267-282.

- HILLMANN, F. (2000): Ethnisierung oder Internationalisierung? Ethnische Ökonomien als Schnittpunkte von Migrationssystemen und Arbeitsmarkt in Berlin. PROKLA Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft 30. 3. pp 415-432.
- HILLMANN, F. – WINDZIO, M. (szerk.) (2008): Migration und städtischer Raum. Chancen und Risiken der Segregation und Integration. Opladen&Farmington Hills, Budrich UniPress Ltd. 334 p.
- HOFFMANN, H. (2004): The reform of the law on citizenship in Germany: Political aims, legal concepts and provisional results. European Journal of Migration and Law 6. 2. pp. 195-203.
- HOFFMEYER-ZLOTNIK, J. (1977): Gastarbeiter in Sanierungsgebiet: Das Beispiel Berlin-Kreuzberg. Hamburg. Christians. 173 p.
- HOFMEISTER, B. (1995): Berlin (West): Eine geographische Strukturanalyse der zwölf westlichen Bezirke. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 313 p.
- HOLZNER, L. (1982): The myth of Turkish ghettos: a geographical case of West German response towards a foreign minority. Journal of Ethnic Studies 9. pp. 65-85.
- HUNTINGTON, S. P. (2004): A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása. Budapest. Európa Kiadó. 646 p.
- ILLYEFALVI I. L. (1933): A székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban. Budapest. Budapest Székesfővárosi Statisztikai Hivatal. 201 p.
- IRIMIÁS A. (2009) Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. Statisztikai Szemle 87. 7-8. pp. 828-847.
- JACOBS, J. M. (1993): The city unbound: Qualitative approaches to the city. Urban Studies 30. 4-5. pp. 828-848.
- JASPER, W. – GLÖCKNER, O. (2001): Jüdische Einwanderer aus der GUS in Berlin. In: Gesemann, F. (szerk.): Migration und Integration in Berlin: wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven. Opladen. Leske+Budrich pp. 385-395.
- JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. (2005): On the Measurement and Meaning of Residential Segregation: A Response to Simpson. Urban Studies 42. 7. pp. 1221-1227.
- JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. (2007a): Ethnic and racial segregation in U.S. metropolitan areas, 1980-2000. The dimensions of segregation revisited. Urban Affairs Review 42. 4. pp. 479-504.
- JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. (2007b): The geography of ethnic residential segregation: A comparative study of five countries. Annals of the Association of American Geographers 97. 4. pp.713-738.
- JOHNSTON, R. – POULSEN, M. – FORREST, J. (2010): Moving on from indices, refocusing on mix: On measuring and understanding ethnic patterns of residential segregation. Journal of Ethnic and Migration Studies 36. 4. pp. 697-706.
- JONKER, G. – KAPPHAN, A. (szerk.) (1999): Moscheen und islamisches Leben in Berlin. Berlin. Ausländerbefragte des Senats (Miteinander leben in Berlin). 75 p.

- JOPPKE, C. (2004): The retreat of multiculturalism in the liberal state: Theory and policy. *British Journal of Sociology* 55. 2. pp. 237-57.
- KAPPHAN, A. (1995): Nichtdeutsche in Berlin-West: Zuwanderung, räumliche Verteilung und Segregation 1961-1993. *Berliner Statistik* 51. 12. pp. 198-208.
- KAPPHAN, A. (1997a): Zuwanderung und Stadtstruktur. Die Verteilung ausländischer Bevölkerung in Berlin. In: Amann, R. – von Neumann-Cosel, B. (szerk.): Berlin. Eine Stadt im Zeichen der Migration. Darmstadt. Verlag für wissenschaftliche Publikationen. pp. 36-41.
- KAPPHAN, A. (1997b): Russisches Gewerbe In Berlin. In: Häussermann, H. – Oswald, I. (szerk.): Zuwanderung und Stadtentwicklung. *Leviathan Sonderheft* 17. pp. 121-137.
- KAPPHAN, A. (1997c): Zuwanderung, Arbeitsmarkt und ethnisches Gewebe. Selbständige Gewerbetreibende aus der ehemaligen Sowjetunion in Berlin. In: Oswald, V. V. (szerk.): Post-sowjetische Ethnizitäten. Ethnische Gemeinden In St. Petersburg und Berlin/Potsdam. Berlin. *Berliner Debatte*. pp. 189-212.
- KAPPHAN, A. (2004): Berlin – Stadtentwicklung und Segregation in der Hauptstadt. *Geographische Rundschau* 56. 9. pp. 48-52.
- KEMÉNY I. (1975): A budapesti cigányokról. *Budapest* 13. 5. pp. 30-33.
- KEMÉNYFI R. (2004): Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Debrecen. Egyetemi Nyomda. 352 p.
- KEMPER F. J. (1998a): Reconstructing of housing and ethnic segregation: Recent developments in Berlin. *Urban Studies* 35. 10. pp. 1765-1789.
- KEMPER, F. J. (1998b): Zur jüngeren Entwicklung der ethnischen Minderheiten in Berlin. In: Kemper, F. J. (szerk.): Ethnische Minoritäten in Europa und Amerika: Geographische Perspektiven und empirische Fallstudien. Berlin. Institute für Geographie der Humboldt-Universität (Berliner geographische Arbeiten 86.) pp. 55-66.
- KEMPER, F. J. (2007): Altersspezifische ethnische Segregation. Das Fallbeispiel Berlin. In: Meyer, F. (szerk.): Wohnen – Arbeit – Zuwanderung. Stand und Perspektiven der Segregationsforschung. Frankfurt/Oder. Beiträge zur Europäischen Stadt- und Regionalforschung 2. pp. 117-133.
- KEPPLER, A. (2005): Medien und soziale Wirklichkeit. In: Bohn, C. et al.: Mediensoziologie. Wiesbaden. VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp. 91-106.
- KERESZTÉLY K. (1998): A kínai közösség Budapesten. In: Barta Gy. (szerk.): Budapest – nemzetközi város. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia pp. 203-220.
- KERESZTÉLY K. (1999): A kínai közösség Budapesten: A kínai-magyar kapcsolatok jelene. *História* 21. 4. pp. 30-31.
- KIL, W. – SILVER, H. (2006): From Kreuzberg to Marzahn. New migrant communities in Berlin. *German Politics and Society* 81. 4. pp. 94-131.
- KIM, L. (2000): Dilemma for Muslims in Berlin. *Christian Science Monitor* 92. 75. pp. 6.

- KISTELEKI K. (2009). Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése – koncepciók és alapmodellek Európában s Magyarországon. PhD-értekezés. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék – Egyetemes Állam- és Jогtörténet Tanszék, 316 p.
- KITCHIN, R. M. – HUBBARD, P. J. (1999): Editorial: research, action and ‘critical’ geographies. *Area* 31. 3. pp. 195–98.
- KITCHIN, R. M. – THRIFT, N. (szerk.) (2009): *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam–Boston–Heidelberg–London–New York–Oxford–Paris–San Diego–San Fransisco–Singapore–Sydney–Tokyo. Elsevier. 8250 p.
- KLINGHAMMER I. – GERTSÁK G. (2010): Lapok a Kárpát-medence etnikai térképezésének történetéből. *Magyar Tudomány* 173. 6. pp. 663–673.
- KOLINSKY, E. (2005): Meanings of migration in East Germany and the West German model. In: Dennis, M. – Kolinsky, E. (szerk.): *United and divided. Germany since 1990*. New York – Oxford. Berghahn pp. 145–175.
- KNOX, P. L. – MARSTON, S. A. (2007): *Humangeographie*. Heidelberg–Berlin. Spektrum Akademischer Verlag. 813 p.
- KNOX, P. – PINCH, S. (2006): *Urban social geography: An introduction*. Harlow. Prentice Hall. 392 p.
- KOC SIS K. (1996): Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények* 44. 2-3. pp. 167–180.
- KOC SIS K. (1997): Adalékok a kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek demográfiai-etnikai földrajzi helyzetéhez. *Kisebbségkutatás* 6. 1. pp. 5–15.
- KOC SIS K. – BOTTLIK ZS. – TÁTRAI P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban. Budapest. MTA FKI. 197 p.
- KÖRÖSY J. (1882): Budapest nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881-diki népszámlálás eredményei szerint. Budapest. MTA Kvk. 45 p.
- KÖSZEGHY L. (2009): Migránsok a nagyvilág városaiban és Budapesten. Kihívások, lehetőségek, szakpolitikai válaszok. *Falu-Város-Régió* 2009/2. pp. 20–25.
- KÖSZEGHY L. (2010): Külföldiek Budapesten. In: Hárs Á., Tóth J. (szerk.): *Változó migráció, változó környezet*. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet pp. 221–243.
- KRIPPENDORFF, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest. Balassi Kiadó. 208 p.
- KUNCZIK, M. (2001): A demokratikus újságírás. *Médiakutató* 2001 nyár. http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_02_nyar/01_demokratikus_ujzagiras/ – utolsó megtekintés: 2013-08-12
- LADÁNYI J. (1989): A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. *Valóság* 32. 8. pp. 73–89.
- LADÁNYI J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Budapest. Új Mandátum Kiadó. 190 p.

- LADÁNYI J. (2010): A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. In: Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika: válogatott tanulmányok 1975-2010. Budapest. Új Mandátum pp. 293-316.
- LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. (1999): A társadalom etnikai-, osztály- és társadalomszerkezetének összefüggései az ezredforduló Budapestjén. In: Kárpáti Z. (szerk.): Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon. Budapest. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja pp. 85-95.
- LANG, B. (1998): Mythos Kreuzberg. Ethnographie eines Stadtteils 1961-1995. Frankfurt/Main – New York. Campus. 257 p.
- LAURENCE, J. (1999): (Re)constructing community in Berlin; Of Jews, Turks and German responsibility. Berlin. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 24 p.
- LAURENCE, J. – VÄISSE, J. (2006): Integrating Islam: Political and religious challenges in contemporary France. Washington. Brookings Institution Press. 342 p.
- LEES, L. (2003): Urban geography: 'New' urban geography and the ethnographic void. Progress in Human Geography 26. 1. pp. 107-113.
- LEWIS, B. (2004): Az iszlám válsága. Budapest. Európa. 218 p.
- LEWIS, B. (2009): Iszlám: nép és vallás. Budapest. HVG. 256 p.
- LEYDEN, F. (1933): Gross-Berlin. Geographie der Weltstadt. Breslau. Hirt Verlag. 219 p.
- LIBERSON, S. (1963): Ethnic patterns in American cities. New York. The Free Press of Glencoe. 230 p.
- LICHTENBERGER, E. (1996): Budapest társadalmi térszerkezetének átalakulása. In: Dövényi Z. (szerk.): Tér – gazdaság – társadalom. Budapest. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. pp. 3-17.
- MARCUSE, P. (1998): Ethnische Enklaven und rassische Ghettos in der postfordistischen Stadt. In: Heitmeyer, W. – Dollase, R. – Backes, O. (szerk.): Die Krise der Städte. Analysen zu den Folgen desintegrativer Stadtentwicklung für das ethnisch-kulturelle Zusammenleben. Frankfurt/Main. Suhrkamp Verlag. pp. 176-193.
- MARSTON, S. A. (2000): The social construction of scale. Progress in Human Geography 24. 2. pp. 219-242.
- MASSEY, D. S. (1978): On the Measurement of Segregation as a Random Variable. American Sociological Review 43. 4. pp. 587-590.
- MASSEY, D. S. – DENTON, N. A. (1988): The dimensions of residential segregation. Social Forces 67. pp. 281-315.
- MASSEY, D. S. – DENTON, N. A. (1993): American apartheid: Segregation and the making of the underclass. Cambridge. Harvard University Press. 312 p.
- MIERA, F. (1996): Zuwanderer und Zuwanderinnen aus Polen in Berlin in den 90er Jahren. Discussion Paper. ISSN Nr. 1011-9523. Berlin. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 62 p.

- MIERA, F. (2008): Transnational strategies of polish migrant entrepreneurs in trade and small business in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34. 5. pp. 753-770.
- MIHOK, B. (2001): Der politische Umgang mit den bosnischen Bürgerkriegsflüchtlingen in Berlin (1991-2000). In: Gesemann, F. (szerk.): *Migration und Integration in Berlin: wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven*. Opladen. Leske+Budrich pp. 145-161.
- MIKHALEVA, A. (2008): Berlin's muslim elite. *Russian Politics and Law* 42. 2. pp. 35-50.
- MÜLLER, H. (1985): Berlin (West) und Berlin (Ost) – Sozial-räumliche Strukturen einer Stadt mit unterschiedlichen Gesellschaftssystemen. *Geographische Rundschau* 37. 9. pp. 437-441.
- MODOOD, T. – TRIANDAFYLLIDOU, A. - ZAPATA-BARRERO, R. (2006): *Multiculturalism, Muslims and citizenship: An European approach*. New York. Routledge. 212 p.
- MORGAN, B. S. (1982): The Properties of a Distance-Based Segregation Index. *Journal of Socio-Economic Planning Sciences* 16. 4. pp. 167-171.
- NAUCK, B. (1988): Sozialstrukturelle und individualistische Migrationstheorien. *Elementes eines Theorievergleiches*. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 40. pp. 1-40.
- NEMES NAGY J. (szerk.) (2005): *Regionális elemzési módszerek*. (Regionális Tudományi Tanulmányok; 11). Budapest. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék. 284 p.
- NEMES NAGY J. (2009): *Helyek, terek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 350 p.
- NYÍRI P. (2010): Kínai migránsok Magyarországon: Mai tudásunk és aktuális kérdések. In: Hárs Á. – Tóth J. (szerk.): *Változó migráció, változó környezet*. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 147-171.
- OPEN SOCIETY INSTITUTE (2010): *Muslims in Berlin*. New York-London-Budapest. 223 p.
- OTTO, B. (2009): *Polnische Selbständige in Berlin*. Diplomamunka. Berlin. 97 p.
- ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. (szerk.) (2010): *Az idegen Magyarország. Bevándorlók társadalmi integrációja*. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Eötvös Kiadó. 295. p.
- PARK, R. E. (SZERK.) (1925): *The City: Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago. Chicago University Press. 239 p.
- PAULY, R. J. (2004): *Islam in Europe: Integration or marginalization?* Burlington. Ashgate Publishing. 191 p.
- PEACH, C. (1996): Good segregation, bad segregation. *Planning Perspectives* 11. pp. 379–98.
- PEACH, C. (1999): London and New York: Contrasts in British and American models of segregation. *International Journal of Population Geography* 5. pp. 319-351.
- PEACH, C. (2000): Discovering white ethnicity and parachuted plurality. *Progress in Human Geography* 24. 4. pp. 620-626.

- PEACH, C. (2002): Social geography: new religions and ethnoburbs – Contrast with cultural geography. *Progress in Human Geography* 26. 2. pp. 252-260.
- PEACH, C. (2010a): E pluribus duo – Contrasts in US and British segregation patterns. Kézirat. 37 p.
- PEACH, C. (2010b): Slippery segregation: Discovering or manufacturing ghettos? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35. 9. pp. 1381-1395.
- PEACH, C. (2010c): Ghetto-lite or missing the G-spot? A replay to Johnston, Poulsen and Forrest. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36. 9. pp. 1529-1526.
- PEACH, C. – ROBINSON, V. – SMITH, S. (szerk.) (1981): *Ethnic segregation in cities*. London–Canberra. Croom Helm. 258 p.
- PÉCOUD, A. (2002): Weltoffenheit schafft Jobs: Turkish entrepreneurship and multiculturalism in Berlin. *International Journal of Urban and Regional Research* 26. 3. pp. 494-507.
- PÉCOUD, A. (2004): Entrepreneurship and identity: Cosmopolitanism and cultural competencies among German-Turkish businesspeople in Berlin. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30. 1. pp. 3-20.
- PFENING V. (2012): Asszimiláció avagy kirekesztettség? A bevándorlók beilleszkedését magyarázó modellek. In: Bottlik Zs. et al. (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*. Budapest. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola. pp. 11-27.
- PFENING V. – KÖSZEGI M. (2010): Külföldiek Budapesten az ezredfordulón – a statisztikai adatok tükrében. In: Barta Gy. – Keresztély K. – Sipos A. (szerk.): *A világváros Budapest a két századfordulón*. Budapest. Napvilág Kiadó pp. 288-303.
- PHILLIPS, D. (2007): Ethnic and Racial Segregation: A Critical Perspective. *Geography Compass* 1. 5. pp. 1138-1159.
- PICKLER, E. (2008): Community, Milieus und Schulkarrieren am Beispiel der italienischer Bevölkerung in Berlin. In: Hillmann, F. – Windzio, M. (szerk.): *Migration und städtischer Raum. Chancen und Risiken der Segregation und Integration*. Opladen. Budrich UniPress Ltd. pp. 247-259.
- POULSEN, M. (2009): Segregation. In: Kitchin, R. – Thrift, N. et al. (szerk.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam-Boston-Heidelberg-London-New York-Oxford-Paris-San Diego-San Francisco-Singapore-Sydney-Tokyo. Elsevier pp. 5036-5042.
- RAMADAN, T. (2004): *Western Muslims and the future of Islam*. New York. Oxford University Press. 272 p.
- RAMOND, I. (1998): A „nyugatiak” szerepe Budapest társadalmi életében. In: Barta Gy. (szerk.): *Budapest – nemzetközi város*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia. pp. 221-238.
- REARDON, S. F. ET AL. (2008): The geographic scale of metropolitan racial segregation. *Demography* 45. 3. pp. 489-514.

- RÉDEI M. (2009): Foreigners in Budapest. Hungarian Statistical Review, Special Number 13. pp. 31-49.
- REIMANN, H. (1987): Die Wohnsituation der Gastarbeiter. In: Reimann, H. (szerk.): Gastarbeiter: Analyse und Perspektiven eines sozialen Problems. Opladen. Westdeutscher Verlag. pp. 175-197.
- ROSE, G. (2001): Visual methodologies. London – Thousand Oaks – New Delhi. SAGE Publications. 229 p.
- SCHLIER, O. (1955): Die wirtschaftliche-soziale Struktur Berlins. Geographische Rundschau 7. 8. pp. 287-298.
- SCHMALZ-JACOBSEN, C. – HANSEN, G. (1995): Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland. München. Verlag C. H. Beck. 571 p.
- SCHMIDT, I. (1991): Soziale Probleme von Ausländern in der ehemaligen DDR in der Phase des Umbruchs. Archiv für Kommunalwissenschaften 30. pp. 198-212.
- SCHMIZ, A. (2011a): Marginale Ökonomie – Handlungsstrategien vietnamesischer GroßhändlerInnen in Berlin. In: Hillmenn, F. (szerk.): Marginale Unbanität: Migrantisches Unternehmertum und Stadtentwicklung. Bielefeld. Transcript Verlag. pp. 156-179.
- SCHMIZ, A. (2011b): Transnationalität als Ressource? Netzwerke vietnamesischer Migrantinnen und Migranten zwischen Berlin und Vietnam. Bielefeld. Transcript Verlag. 390 p.
- SCHÖLLER, P. (1974): Paradigma Berlin. Lehren aus einer Anomalie. Fragen und Thesen zur Stadtgeographie. Geographische Rundschau 26. 11. pp. 425-434.
- SCHÖNWÄLDER, K. (szerk.) (2007): Residential segregation and the integration of immigrants: Britain, the Netherlands and Sweden. WZB Discussion Paper Nr. SP IV 2007-602. 114 p.
- SCHROEDER, K. (1955): Berlin. Grundlagen und Grundzüge der stadtgeographischen Struktur. Geographische Rundschau 7. 8. pp. 312-317.
- SCHULZ, M. (2002): Ethnische Segregation im wiedervereinigten Berlin. In: Fassmann, H. – Kohlbacher, J. – Reeger, U. (szerk.): Zuwanderung und Segregation. Europäische Metropolen im Vergleich. Klagenfurt. Drava Verlag pp. 121-141.
- SEN, F. – GOLDBERG, A. (1994): Türken in Deutschland: Leben zwischen zwei Kulturen. München. Beck. 143 p.
- SHURMER-SMITH, P. (szerk.) (2002): Doing cultural geography. London-Thousand Oaks-New Delhi. SAGE Publications. 247 p.
- SILVER, H. (2006): Introduction: Social integration in the “New” Berlin. German Politics and Society 24. 4. pp. 1-48.
- SIMMEL, G. (1903): Die Großstädte und das Geistesleben. In: Das Individuum und die Freiheit. Essays. Berlin. Verlag Klaus Wagenbach. pp. 192-204.
- SIMON, K. (1999): Ethnische Ökonomie in Berlin – Einblicke in das türkische, griechische, italienische und russische Gewerbe. In: Kapphan, A. (szerk.): Paris – Berlin. Formen und Folgen der Migration. Les Travaux du Centre Marc Bloch 14. pp. 85-103.

- SIMPSON, L. (2004): Statistics of racial segregation: Measures, evidence and policy. *Urban Studies* 41. 3. pp. 661-681.
- SIMPSON, L. (2005): On the measurement and meaning of residential segregation: A reply to Johnston, Poulsen and Forrest. *Urban Studies* 42. 7. pp. 1229-1230.
- SMITH, S. J. (1989): The politics of 'race' and residence. Dales Brewery. Polity Press. 228 p.
- SOLT O. (1979): Cigány gyerekek az iskolában. Budapest 17. 6. pp. 28-31.
- STACHELBERGER, D. (2007): Polnische Migration nach Wien und Berlin: Auf den Spuren transnationaler Phänomene. Wien. Diplomarbeit. 118 p.
- STATISTISCHES LANDESAMT BERLIN (1952-2010): Statistisches Jahrbuch Berlin. Berlin. Kulturbuch Verlag.
- STEINNES, D. H. (1977): Urban Employment and Residential Segregation: A Conditional Index. *Journal of Regional Science* 17. 2. pp. 291-298.
- STEMMLER, K. (2010): Die „Berliner“ und sonst keine! Treu, gebildet, zahlreich und jung – das ist die Leserschaft der Berliner Zeitung. *Berliner Zeitung* 2010.05.19. pp. 61.
- SULE, O. – ERGOZ-KARAHAN, E. (2010): Housing experiences of Turkish (im)migrants in Berlin and Istanbul: Internal differentiation and segregation. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36. 2. pp. 355-372.
- SZALKAI G. – JAKOBI Á. (2011): A járáskialakítás térségi megalapozása – módszertan. Budapest. Hétfa Elemző Központ. 21 p.
- TAUBNER, K. E. – TAUBNER, A. F. (1965): Negroes in cities: Residential segregation and neighborhood change. Chicago. Aldine Publishing. 284 p.
- TAUBNER, K. E. – TAUBNER, A. F. (1976): A Practitioner's Perspective on the Index of Dissimilarity. *American Sociological Review* 41. 5. pp. 884-889.
- THIMMEL, S. (1994): Ausgegrenzte Räume – Ausgegrenzte Menschen. Zur Unterbringung von Flüchtlingen und AsylbewerberInnen am Beispiel Berlin. Frankfurt/Main. Verlag für interkulturelle Kommunikation. 195 p.
- THIRRING G. A. (1935): Nemzetiség és faj. In: Thirring G. A.: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben 1. Budapest. Székesfővárosi házinyomda pp. 259-331.
- TIBI, B. (2010): Ethnicity of fear? Islamic migration and the ethnicization of Islam in Europe. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 10. 1. pp. 126-157.
- TUCHSCHERER, C. (1993): Die Wohnsituation ausländischer Haushalte in Berlin (West) am 25. Mai. 1987. *Berliner Statistik* 49. 10. pp. 178-184.
- TURNER, J. H. – BONACICH, E. (1980): Toward a composite theory of middleman minorities. *Ethnicity* 7. 1. pp. 144-158.
- TURNER, J. H. – BONACICH, E. (2001): A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In: Sik E. (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest. Szociális és Családügyi Minisztérium. pp. 127-140.

- VÁRHALMI Z. (2010): A budapesti kínai és vietnámi gazdasági klaszterek néhány jellegzetessége. Változó migráció, változó környezet. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 173-189.
- VIDRA Zs. – VARGHA L. (2010): Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja. Összehasonlító tartalomelemzés hat európai uniós tagállam írott sajtójában. In: Örkény A. – Székelyi M. (szerk.): Az idegen Magyarország. Bevándorlók társadalmi integrációja. Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Eötvös Kiadó pp. 281-295.
- WAGNER, M. (1929): Das neue Berlin. Monatshefte für Problem der Grosstadt. Berlin. 238 p.
- WATSON, M. (1978): The Scale Problem in Human Geography. Geografiska Annaler 60. 1. pp. 36-47.
- WEISS, K. (2005): Nach der Wende. Vietnamesische Vertragsarbeiter und Vertragsarbeiterinnen in Ostdeutschland heute. In: Weiss, K. – Davis, M. (2005): Erfolg in der Nische? Die Vietnamesen in der DDR und in Ostdeutschland. Münster. LIT Verlag pp. 77-96.
- WEISS, K. – DAVIS, M. (2005): Erfolg in der Nische? Die Vietnamesen in der DDR und in Ostdeutschland. Münster. LIT Verlag. 170 p.
- YURDAKUL, G. (2006): State, political parties and immigrant elites: Turkish immigrant associations in Berlin. Journal of Ethnic and Migration Studies 32. 3. pp. 435-453.

Internetes források:

- www.bbc.co.uk – British Broadcasting Corporation – utolsó megtekintés: 2014-02-22
- www.berliner-zeitung.de – Berliner Zeitung – utolsó megtekintés: 2013-08-12
- www.citiesofmigration.ca – Cities of Migration (Maytree Foundation) – utolsó megtekintés: 2012-09-28
- www.destatis.de – Statistisches Bundesamt – utolsó megtekintés: 2013-08-17
- www.edumigrom.eu – Ethnic differences in education and diverging prospects for urban youth in an enlarged Europe – utolsó megtekintés: 2012-09-28
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> – Eurostat – utolsó megtekintés: 2013-08-20
- www.genios.de – Genios – utolsó megtekintés: 2013-08-12
- www.soros.org/initiatives/home – At Home in Europe Project – utolsó megtekintés: 2012-09-28
- www.stadtentwicklung.berlin.de – Senatsverwaltung für Stadtentwicklung – utolsó megtekintés: 2012-09-28
- www.statistik-berlin-brandenburg.de – Amt für Statistik Berlin-Brandenburg – utolsó megtekintés: 2012-09-28
- www.reistrommel-ev.de – Reistrommel e.V. – utolsó megtekintés: 2014-01-25
- www.tagesspiegel.de – Der Tagesspiegel – utolsó megtekintés: 2013-08-12
- www.theguardian.com – The Guardian – utolsó megtekintés: 2014-02-22

Tartalomelemzéshez felhasznált cikkek

Berliner Zeitung

- [1] Mordprozess gegen zwei Vietnamesen begann. Tödliche Schüsse durch die Zimmertür. Berliner Zeitung 1994.02.09.
- [2] Hanoier Textilbetrieb meistert die Marktwirtschaft. Ein Vietnamese drängt auf den deutschen Markt. Berliner Zeitung 1994.03.03.
- [3] China: der Handel mit Vietnamesinnen floriert / Dubiose Massagesalons nehmen die "Ware" ab. Angelockt, vergewaltigt, verkauft. Berliner Zeitung 1994.04.09.
- [4] Heckelmann will gegen die Zigaretten-Mafia vorgehen. 34jähriger Vietnamese in Lichtenberg erschossen. Berliner Zeitung 1994.05.02.
- [5] Tatverdächtiger festgenommen / Motiv noch unklar. Tote Vietnamesin im 23. Stock gefunden. Berliner Zeitung 1994.05.06.
- [6] Über Pfingsten wieder zwei morde / Zeitungshändler erstochen, Vietnamese erschossen. Berlin: 1994 schon 46 Tötungsdelikte. Berliner Zeitung 1994.05.24.
- [7] Polizisten misshandeln vietnamesische Zigarettenverkäufer - viele Opfer haben Angst und Schweige. "Wir mussten ständig diese Grimassen schneiden". Berliner Zeitung 1994.06.21.
- [8] Ermittlungen gegen prügelnde beamte bisher ohne Erfolg / Vietnamesen befürchten Rache. Berliner Polizei tritt auf der Stelle. Berliner Zeitung 1994.07.05.
- [9] Beschuldigte Beamte sind weiter im Einsatz. Übergriffe auf Vietnamesen -- Ermittlungen gegen Polizisten: Statt normaler Kontrolle Schläge und Schikane. Berliner Zeitung 1994.07.21.
- [10] Übergriffe auf Vietnamesen werden noch geprüft. In 27 Fällen wird gegen Polizisten ermittelt. Berliner Zeitung 1994.07.27.
- [11] Vietnamesen sollen misshandelt worden sein / Betroffenheit in der Behörde. Neun Polizisten festgenommen. Berliner Zeitung 1994.08.18.
- [12] Entscheidung fiel vor der "Vietnamesen-Affäre". Bernauer Polizeichef geht. Berliner Zeitung 1994.08.26.
- [13] Vietnamese angeschossen. Berliner Zeitung 1994.10.05.
- [14] Tatort: Wohnheim Gehrenseestrasse / Motiv unklar. Vietnamesischer Mann von Landsleuten angeschossen. Berliner Zeitung 1994.10.27.
- [15] Vietnamese im Wohnheim erschossen. Berliner Zeitung 1994.11.19.
- [16] Prozess gegen Berliner Polizeibeamte fortgesetzt. Fünf Vietnamesen als Zeugen geladen. Berliner Zeitung 1994.11.25.

- [17] Ober die Schwierigkeit, vor einem deutschen Gericht Obergriffe auf einen Vietnamesen aufzuklären. Wer schlug Phan Huu Dat krankenhausreif? Berliner Zeitung 1994.12.02.
- [18] Vietnamese ermordet. Berliner Zeitung 1995.01.09.
- [19] Bundestag gegen Bleiberecht für Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.01.20.
- [20] Vietnamesische Tet-Feier lädt ein / Historischer S-Bahn-Zug fährt wieder. Drachentanz zum Neujahrsfest. Berliner Zeitung 1995.01.28.
- [21] Vietnamesen feierten Tet-Fest. Berliner Zeitung 1995.01.31.
- [22] Vietnamesen-Bleiberecht umstritten. Berliner Zeitung 1995.02.18.
- [23] Vietnamesin durch Schüsse verletzt. Berliner Zeitung 1995.03.22.
- [24] Noch keine heiße Spur nach Vietnamesenmord. Berliner Zeitung 1995.04.06.
- [25] Die Polizei machte in Marzahner Wohnungen von Vietnamesen Razzia, aber die Ausbeute war eher dürftig. "Mit Zigaretten habe ich nichts zu tun". Berliner Zeitung 1995.04.11.
- [26] Beirat setzt sich für Vietnamesen ein. Berliner Zeitung 1995.04.15.
- [27] Vietnamese mit Messer verletzt. Berliner Zeitung 1995.04.28.
- [28] Nach Sanierung Verkauf als Eigentumswohnungen. Havemannstraße: Vietnamesen müssen ihre Sachen packen. Berliner Zeitung 1995.05.03.
- [29] Zwei tote Vietnamesen nach Schießerei. Berliner Zeitung 1995.05.08.
- [30] Unbekannten mit verdächtigem Vietnamesen gesehen. Mörder-Komplize gesucht. Berliner Zeitung 1995.05.10.
- [31] Aufstand vietnamesischer Flüchtlinge. Berliner Zeitung 1995.05.22.
- [32] Mehr Sicherheit für Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.05.31.
- [33] Berlin macht von neuer Regel massiv gebrauch. Bis 1998 werden 20 000 Vietnamesen abgeschoben. Berliner Zeitung 1995.06.06.
- [34] Harter Kern der Banden besteht in Berlin aus 150 Vietnamesen. Zehn Tote im Zigaretten-Krieg. Berliner Zeitung 1995.07.13.
- [35] Ab September tritt Abkommen mit Hanoi in Kraft / Auch Arbeitslose sollen gehen. 350 Vietnamesen verlassen Berlin. Berliner Zeitung 1995.08.01.
- [36] Vietnamesen wegen Erpressung angeklagt. Berliner Zeitung 1995.08.31.
- [37] Vietnamese bei Schießerei getötet / Drei Verletzte. Zigaretten-Krieg in Schildow. Berliner Zeitung 1995.09.01.
- [38] Wichtigster Zeuge setzte sich in die Heimat ab. Mord an Vietnamesen bleibt ungesühnt. Berliner Zeitung 1995.09.27.
- [39] Vietnamese nach Zigarettenkontrolle misshandelt. Schikane im Amt: Gericht verurteilt drei Polizisten. Berliner Zeitung 1995.10.04.
- [40] Polizisten auf Bewährung und zu Geldstrafe verurteilt. Das Gericht glaubte dem Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.10.14.
- [41] Brutale Kämpfe unter Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.10.20.

- [42] Haftbefehl gegen Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.10.21.
- [43] Tatort Wohnheim / 30jähriger lebensgefährlich verletzt. Schüsse auf Vietnamesen. Berliner Zeitung 1995.11.03.
- [44] Brutaler Bewaffneter überfall auf Vietnamesin im Asylbewerberheim. Sparschweine als Beute. Berliner Zeitung 1995.11.18.
- [45] 12jähriges vietnamesisches Kind ermordet. Berliner Zeitung 1995.12.19.
- [46] Streit unter Vietnamesen endete tödlich. Schießerei in Treptow. Berliner Zeitung 1995.12.21.
- [47] Bernauer Polizisten sollen Vietnamesen misshandelt haben. Der "frisch Rasierte" kommt vor Gericht. Berliner Zeitung 1996.01.12.
- [48] Vietnamesen-Mord: 33jähriger erpresste Standgeld. Berliner Zeitung 1996.01.17.
- [49] 1 700 Vietnamesen bleiben in Brandenburg. Berliner Zeitung 1996.02.13.
- [50] Terror der Zigarettenmafia erreicht einen weiteren Höhepunkt / Polizei nahm drei Tatverdächtige fest. Vietnamese vor Marzahner Kaufhalle hingerichtet. Berliner Zeitung 1996.03.21.
- [51] Weitere drei tote Vietnamesen im Zigaretten-Krieg. Berliner Zeitung 1996.03.25.
- [52] Prozess wegen Überfall auf Vietnamesen. Berliner Zeitung 1996.03.26.
- [53] Drei junge Männer überfielen Vietnamesen. Falsche Polizisten bestraft. Berliner Zeitung 1996.04.02.
- [54] Kripo klärte Mord an Vietnamesen. Berliner Zeitung 1996.04.04.
- [55] Zwei Landsleute töteten 41jährigen in Prenzlauer Berg. Vietnamese an einem Imbiss erschossen. Berliner Zeitung 1996.04.19.
- [56] Tödlicher Streit unter Vietnamesen. Berliner Zeitung 1996.05.08.
- [57] Internierte Vietnamesen in Hongkong wehren sich gegen die drohende Abschiebung. Aufstand der Bootsflüchtlinge. Berliner Zeitung 1996.05.11.
- [58] Sieben Vietnamesen "hingerichtet" / Polizei: neue Spitze der Brutalität. Mafiakrieg schockiert Berlin. Berliner Zeitung 1996.05.14.
- [59] Angst beeinflusst das Leben vieler Vietnamese. Deutscher Name an der Klingel. Berliner Zeitung 1996.05.15.
- [60] Erneut drei Vietnamesen mit Kopfschuss hingerichtet / Polizei geht von Racheakt aus / Schon 15 tote in diesem Jahr. Innerhalb der Zigaretten-Mafia tobt der Krieg. Berliner Zeitung 1996.05.17.
- [61] Erneut Schießerei unter Vietnamesen. Berliner Zeitung 1996.05.23.
- [62] Nach den Bandenmorden fürchten viele Vietnamesen um ihr Ansehen in der Stadt. Ausländerbeauftragte warb um Vertrauen. Berliner Zeitung 1996.05.25.
- [63] Diskussion über die Umschulung von Vietnamesen. Der schwere Weg zum Berufsabschluss. Berliner Zeitung 1996.06.19.
- [64] Erst nachträglich Haftbefehl gegen Mafia-Mitglieder / Schönbohm: die Kriegen wir nicht wieder. Berliner Justiz ließ Vietnamesen laufen. Berliner Zeitung 1996.06.21.

- [65] Die vietnamesische KP geht zwei Wege. Wirtschaftsreformen im roten Rahmen. Berliner Zeitung 1996.07.02.
- [66] Der 23jährige war von Landsleuten entführt worden / Spezialeinheiten nahmen zehn Verdächtige fest. Polizei befreite gekidnappten Vietnamesen in Wedding. Berliner Zeitung 1996.07.10.
- [67] 16 Haftbefehle gegen Vietnamesen. Berliner Zeitung 1996.07.12.
- [68] Angst beherrscht den Vietnamesen-Prozess. Ein Zeuge fiel vor Gericht in Ohnmacht. Berliner Zeitung 1996.07.18.
- [69] Erfolge bei Kooperation zwischen Polizei und Staatsanwaltschaft / Geisel befreit. Vietnamesische Banden geschwächt. Berliner Zeitung 1996.07.27.
- [70] Vietnamesen sind leichte Opfer. Berliner Zeitung 1996.08.01.
- [71] Vietnamesische Rückkehrer aus Deutschland sind oft auf Hilfe der Familie angewiesen. Neuanfang in einer fremden Heimat. Berliner Zeitung 1996.08.06.
- [72] 35jähriger Vietnamese getötet / Banden geschwächt. Wieder ein Mord im Krieg der Zigaretten-Mafia. Berliner Zeitung 1996.08.09.
- [73] Haftbefehl gegen 28jährigen Landsmann erlassen. Polizei klärt Mord an Vietnamesen auf. Berliner Zeitung 1996.08.12.
- [74] Ein ehemaliger vietnamesischer Vertragsarbeiter wartet auf den Tag seiner Abschiebung. Das mit den Zigaretten bereut er. Berliner Zeitung 1996.09.09.
- [75] Potsdam schiebt 180 Vietnamesen ab. Berliner Zeitung 1996.09.19.
- [76] Seit 1992 wurden in Berlin 39 Vietnamesen getötet / Ermittler verbuchen seit April mehrere Erfolge. Mit Samurai-Schwert, Messer und Pistole. Berliner Zeitung 1996.09.27.
- [77] Chef einer vietnamesischen Erpresser-Bande verhaftet / Schwarzmarktpreis bei Zigaretten steigt. Polizei schnappt den "Barmherzigen". Berliner Zeitung 1996.09.27.
- [78] Vietnamesen berichten über Erfahrungen in Deutschland. Langer Weg zum normalen Leben. Berliner Zeitung 1996.10.10.
- [79] Vietnamesischer Mafiachef gefasst. Berliner Zeitung 1996.11.15.
- [80] 1 800 Vietnamesen zurückgekehrt. Berliner Zeitung 1996.12.23.
- [81] Einflussreichste Bande der vietnamesischen Zigaretten-Mafia ausgehoben. Polizei zerschlägt "Ngoc Thien". Berliner Zeitung 1996.12.30.
- [82] Umstrittenes "Kirchenasyl" in Treptow vorerst beendet. Vietnamese freiwillig in die Heimat zurückgekehrt. Berliner Zeitung 1997.01.07.
- [83] Vietnamesen begrüßen Jahr des Wasserbüffels. Berliner Zeitung 1997.01.17.
- [84] Deutsche und Vietnamesen feiern im Freizeitforum gemeinsam Tet-Fest. Sauer-scharf-Suppe zu Neujahr. Berliner Zeitung 1997.01.27.
- [85] Vietnamese und Mann aus Zaire misshandelt. Erneut zwei Ausländer überfallen. Berliner Zeitung 1997.02.03.
- [86] Betrunkene befreien Vietnamesen und drohen Polizisten. Berliner Zeitung 1997.03.07.

- [87] 57jährige nach polizeilicher Überprüfung ausgesetzt / Innenbehörde verteidigt vorgehensweise als normal. Vietnamesin irrte hilflos durch Grünau. Berliner Zeitung 1997.04.09.
- [88] Tod des Vietnamesen Toau: Mordanklage. Berliner Zeitung 1997.05.06.
- [89] Eine 12jährige Vietnamesin berichtet über ihre Abschiebung. Per Anhalter nach Haiphong. Berliner Zeitung 1997.06.05.
- [90] 16 Vietnamesen müssen sich wegen neunfachen Mordes verantworten. Größter Prozess gegen Zigaretten-Mafia. Berliner Zeitung 1997.08.08.
- [91] Viele technische Probleme im Vietnamesen-Prozess. "Können Sie die Frage wiederholen?". Berliner Zeitung 1997.08.15.
- [92] Zigarettenmafia-Prozess: Verfahren gegen schwerkranken Vietnamesen abgetrennt. Tuberkulose-Kranker vor Gericht. Berliner Zeitung 1997.08.23.
- [93] Gericht: Täter gefühllos / Ausländerhass war mit im Spiel. Neuneinhalb Jahre Haft für Totschlag an Vietnamesen . Berliner Zeitung 1997.10.24.
- [94] SEK verhaftete Vietnamesen. Doppelmord aufgeklärt. Berliner Zeitung 1997.12.10.
- [95] Traditioneller Drachentanz beim vietnamesischen Mond-Neujahrsfest. Berliner Zeitung 1998.01.27.
- [96] Bande verlangte Schutzgeld von Zigarettenhändlern. Polizei nahm vietnamesischen Bandenchef fest. Berliner Zeitung 1998.02.21.
- [97] Junge Frau sollte abgeschoben werden. Vietnamesin sprang aus dem Fenster. Berliner Zeitung 1998.04.23.
- [98] Bewährungsstrafen im Prozess gegen vier Bernauer Beamte wegen Körperverletzung an Vietnamesen. Der Richter nennt die Polizeizeugen Lügner. Berliner Zeitung 1998.05.05.
- [99] Anwältin beklagt menschenunwürdige Bedingungen in der Haftanstalt Lichtenberg. Vietnamesin saß vier Tage im "Bunker". Berliner Zeitung 1998.05.23.
- [100] Täter konnten flüchten. Vietnamesen misshandelt. Berliner Zeitung 1998.06.27.
- [101] Noch keine Spur vom Täter. Vietnamesen niedergestochen. Berliner Zeitung 1998.07.15.
- [102] Polizei sucht Zeugen für Überfall vor Bernauer Supermarkt / Von Tätern keine spur. 28jähriger Vietnamesen krankenhaushausreif geschlagen. Berliner Zeitung 1998.08.29.
- [103] Identität des Toten unklar / Mordkommission ermittelt. Vietnamesen in Marzahn erschossen. Berliner Zeitung 1998.09.07.
- [104] Keine Spur von den Tätern. Vietnamesin vor Supermarkt getötet. Berliner Zeitung 1998.10.01.
- [105] Abkommen wird nur schleppend umgesetzt. 700 Vietnamesen in ihre Heimat zurückgekehrt. Berliner Zeitung 1998.11.23.
- [106] Vietnamesen in Berlin auf offener Straße erschossen. Berliner Zeitung 1998.12.03.
- [107] Bezirk: Gebäude wegen Mängeln nicht nutzbar. Vietnamesische Händler besetzen Halle. Berliner Zeitung 1999.01.05.

- [108] Ultimatum: Vietnamesen sollen Grosshandelshalle verlassen. Bezirk droht Besetzern mit Räumung. Berliner Zeitung 1999.01.06.
- [109] Täter gehören vermutlich zur rechten Szene / Fahndung blieb bisher erfolglos. Vietnamese von Jugendlichen niedergestochen. Berliner Zeitung 1999.01.09.
- [110] Besetzer sollen Markthalle bis Ende der Woche räumen. Ultimatum an vietnamesische Händler. Berliner Zeitung 1999.01.12.
- [111] "Gap Viet Nam" - vietnamesische Künstler begegnen sich im Haus der Kulturen der Welt. Kleine Gesten der Verweigerung. Berliner Zeitung 1999.03.27.
- [112] Ausländerfeindliche Sprüche. Jugendliche griffen vietnamesischen Gymnasiasten an. Berliner Zeitung 1999.04.22.
- [113] Nach dreimonatiger Suche haben vietnamesische Händler ein neues Zentrum bezogen. Friseur und Schneider sollen später einziehen. Berliner Zeitung 1999.05.04.
- [114] Im vietnamesischen Verein fallen sieben Stellen weg. "Reistrommel" verliert fast alle Mitarbeiter. Berliner Zeitung 1999.05.18.
- [115] Betrunkener verletzt Vietnamesin. 16jährige in der Straßenbahn geschlagen. Berliner Zeitung 1999.06.07.
- [116] Polizei nahm 14 Tatverdächtige fest. Skinheads griffen Stand von Vietnamesen an. Berliner Zeitung 1999.08.04.
- [117] Vietnamese in U-Haft. Polizei nimmt Bandenchef fest. Berliner Zeitung 1999.09.04.
- [118] Vietnamesen sollen zwei Landsleute getötet haben. Zigarettenmafia: Mordprozess gegen den Boss. Berliner Zeitung 1999.10.14.
- [119] Klage gegen Beschlagnahme. Vietnamese will 155 000 Mark von der Polizei. Berliner Zeitung 2000.02.03.
- [120] Bürgerinitiative wird zehn. Vietnamesisch-Kurse gehören zum Angebot. Berliner Zeitung 2000.03.03.
- [121] Möglicherweise Streit in der Zigarettenmafia. Vietnamese bei Schießerei schwer verletzt. Berliner Zeitung 2000.04.04.
- [122] Hauptvorwurf der Staatsanwaltschaft: Versuchter Mord. Haftbefehle nach Brandanschlag auf vietnamesische Familie. Berliner Zeitung 2000.05.09.
- [123] Vietnamese in Pankow erstochen. Berliner Zeitung 2000.05.10.
- [124] Vietnamesen leben weiter im Kirchenasyl in Dolgeln. Abschiebung wurde verhindert. Berliner Zeitung 2000.06.30.
- [125] Vietnamesische Fotografie in der Rathausgalerie Reinickendorf. Hanoi in der Regenzeit. Berliner Zeitung 2000.07.24.
- [126] Vietnamese übersprang Absperrung am Tierpark Friedrichsfelde / Er blieb unverletzt und wurde festgenommen. Flucht vor Polizeikontrolle endete im Gehege der Braunbären. Berliner Zeitung 2000.09.14.
- [127] Prozess um Anschlag auf Vietnamesen endet mit hohen Haftstrafen. Schüler ließ sich in Untersuchungshaft Neonazisymbol eintätowieren. Berliner Zeitung 2000.10.06.

- [128] Keine Duldung für Familie. Vietnamesen vor der Abschiebung. Berliner Zeitung 2000.11.07.
- [129] Eine Tagung zu Wurzeln der Fremdenfeindlichkeit im Osten. "Am diszipliniertesten waren die Vietnamesen". Berliner Zeitung 2000.12.08.
- [130] Im Vietnam-Kulturzentrum sollen Vietnamesen und Deutsche zusammenkommen - doch das ist schwerer als erwartet. Froschschenkel sind nicht jedermanns Sache. Berliner Zeitung 2000.12.29.
- [131] Vietnamese durch Schuss in Oberschenkel verletzt. Berliner Zeitung 2001.01.27.
- [132] Vietnamesen verhaftet. Asiatische Gerichte illegal gekocht. Berliner Zeitung 2001.03.20.
- [133] Bezirk plant ein Multi-Kulti-Fest am 1. Mai. Vietnamesische Tänzer vorm Rathaus. Berliner Zeitung 2001.04.26.
- [134] Offenbar streit unter illegalen Zigarettenhändlern / In Berlin haben sich neue banden etabliert. Vietnamese verletzte Landsmann mit Fleischerbeil. Berliner Zeitung 2001.06.05.
- [135] Kripo vermutet Bandenkrieg. Vietnamese auf offener Straße erschossen. Berliner Zeitung 2001.06.09.
- [136] Prozess gegen Vietnamesin wegen versuchten Mordes. Mit dem Baby zur Verhandlung ins Landgericht. Berliner Zeitung 2001.06.15.
- [137] Berger: neue Gesetze nötig. Vietnamesische Familie muss ausreisen. Berliner Zeitung 2001.08.11.
- [138] Vietnamesen schossen Landsmann nieder. Berliner Zeitung 2001.08.31.
- [139] Familie droht Abschiebung. Vietnamesin floh mit drei Söhnen ins Kirchenasyl. Berliner Zeitung 2001.11.21.
- [140] Dieter Frieze (SPD) nennt Duldung für Vietnamesin "rechtlich haltbar". Landrat bleibt standhaft im Streit mit Schönbohms Innenministerium. Berliner Zeitung 2001.12.18.
- [141] Vietnamese schwer verletzt. Überfall vor der Wohnungstür. Berliner Zeitung 2002.01.04.
- [142] Ein Opfer wurde mit einem Messer bedroht und verletzt. Vier Vietnamesen beim Flaschensammeln überfallen. Berliner Zeitung 2002.05.23.
- [143] Flowerpower. Immer mehr Vietnamesen machen sich mit Blumenläden selbstständig / Alteingesessene Händler beobachten die Konkurrenz mit Skepsis. Berliner Zeitung 2002.09.19.
- [144] Regierung respektiert Kirchenasyl / Vietnamesen geduldet. "Wir haben nicht vor, Kirchen zu stürmen". Berliner Zeitung 2003.01.15.
- [145] Der Physiker Nguyen Minh Binh aus Chemnitz bringt die erste Zeitung für in Deutschland lebende Vietnamesen heraus. Zwölf Stunden am Kopierer. Berliner Zeitung 2003.05.23.

- [146] Berliner Zielfahnder verhaften mutmaßlichen Mörder / Vietnamese soll Landsmann mit Kopfschüssen getötet habe. In Warschau schnappt die Falle zu. Berliner Zeitung 2003.06.17.
- [147] Rechte sollen Vietnamesen verprügelt haben. Staatsanwalt lässt Neonazis laufen. Berliner Zeitung 2003.07.14.
- [148] In D. B. Blettenbergs neuem Krimi "Berlin fidschitown" bekämpfen sich vietnamesische Gangster unter der Stadt. Bandenkrieg im Untergrund. Berliner Zeitung 2004.03.03.
- [149] Jugendliche wollten Bier anschreiben lassen - weil der Imbissbetreiber ablehnte, zertrümmerten ihm die Täter das Gesicht. Rechte schlugen Vietnamesen krankenhausreif. Berliner Zeitung 2004.04.07.
- [150] Vietnamesen verhaftet. Polizei zerschlägt Schleuserring. Berliner Zeitung 2004.07.28.
- [151] Vietnamese in Pankow erstochen. Berliner Zeitung 2004.09.25.
- [152] Neunjähriger Vietnamese stirbt an der Vogelgrippe. Berliner Zeitung 2005.01.06.
- [153] Vietnamesen feiern Kriegsende vor 30 Jahren. Berliner Zeitung 2005.05.02.
- [154] Jason Forrest und Freunde musizierten in der Maria. Vietnamesischer Death Metal - ein bisher unbeschriebenes Blatt. Berliner Zeitung 2005.10.04.
- [155] Vietnamesische Bande schleuste Asiaten über Berlin nach Großbritannien / Erfolgreiche Razzia der Polizei. Die Reise kostet 26 000 Euro - und vielleicht das Leben. Berliner Zeitung 2005.11.12.
- [156] Vietnamesen und Chinesen wurden über Polen nach Deutschland gebracht / Fünf Männer verhaftet. Bande verdiente prächtig an illegalen Einwanderern. Berliner Zeitung 2005.12.17.
- [157] Mordverdächtiger Vietnamese verhaftet. "Der Bärtige" sitzt jetzt hinter Gittern. Berliner Zeitung 2006.03.30.
- [158] Lust und Leid einer Metropole - Australien, Brasilien, China - die Welt ist in Berlin eigentlich um die Ecke. Denn Menschen aus 182 Ländern leben in der Stadt. Zwei Vietnamesen haben die Promi-Lokal-Szene belebt. Die neue Serie: Teil 2. Alles nur Zigarettenhändler?. Berliner Zeitung 2006.04.27.
- [159] Opfer außer Lebensgefahr. Überfall auf Vietnamesen. Berliner Zeitung 2006.11.04.
- [160] Das DDR-Kindermagazin Bummi wird 50. Wuscheliger Freund des vietnamesischen Volkes. Berliner Zeitung 2007.02.15.
- [161] Vietnamesen stürzen sich auf zwei Araber / Möglicherweise eine Auseinandersetzung im Zigarettenhändler-Milieu. Mit Beil und Eisenstange niedergeschlagen. Berliner Zeitung 2008.01.05.
- [162] Marzahn und Lichtenberg: fremdenfeindliche Attacken. Vietnamesin mit Schottersteinen beworfen. Berliner Zeitung 2008.02.18.
- [163] Drei Vietnamesen und ein Kontrolleur. Berliner Zeitung 2008.05.24.
- [164] 23 Appartements im vietnamesischen Stil. Berliner Zeitung 2008.11.19.

- [165] Vietnamesisches Leben in Berlin. Berliner Zeitung 2008.11.29.
- [166] Wie unterschiedlich Vietnamesen und Türken auf den Mauerfall reagierten. Fremd unter Brüdern und Schwestern. Berliner Zeitung 2009.02.24.
- [167] Anfang Juni werden mehr als 100 Vietnamesen abgeschoben. Sonderflug nach Hanoi ohne Rückkehrticket. Berliner Zeitung 2009.05.05.
- [168] Berlin schiebt über hundert Vietnamesen ab. Berliner Zeitung 2009.06.09.
- [169] Tiger tötet Arbeiter in vietnamesischem Zoo. Berliner Zeitung 2009.09.12.
- [170] Vietnamesische im Krankenhaus. Polizisten sollen Mann misshandelt haben. Berliner Zeitung 2010.02.18.
- [171] Kirche gewährte Vater und Sohn einst Asyl - jetzt darf vietnamesische Familie in Hennigsdorf bleiben. Sieben Jahre Angst. Berliner Zeitung 2010.06.02.
- [172] Unbekannte verschaffen sich Zugang zu hunderten iTunes-Accounts - und kaufen vietnamesische Comics. Der Apfel-Clou. Berliner Zeitung 2010.07.07.
- [173] Döner für Vietnamesen. Berliner Zeitung 2010.07.31.
- [174] An der Musikschule Lichtenberg wird auf traditionellen vietnamesischen Instrumenten unterrichtet. Dan Tranh, K'longput und Dan Bau. Berliner Zeitung 2010.10.11.
- [175] Die vietnamesische Choreographin Ea Sola ist nach langer Zeit wieder in Berlin und zeigt "the white body" im Hau 1. Aus den Wäldern in die falsche Welt. Berliner Zeitung 2010.11.26.
- [176] 50 Vietnamesen steigen heute ins Flugzeug Richtung Hanoi. Sie werden abgeschoben. Heimflug wider Willen. Berliner Zeitung 2010.12.06.

Der Tagesspiegel

- [177] 270 Kilo Fleisch beschlagnahmt. Vietnamesen verkaufen Ware ohne Genehmigung/Herkunft unklar. Der Tagesspiegel 1993.10.26.
- [178] Das Recht der Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1993.12.09.
- [179] Vietnamesen warfen Rauchbombe in Tram. Der Tagesspiegel 1994.01.17.
- [180] Deutsch-Vietnamesisches Zentrum in Rostock. Der Tagesspiegel 1994.02.12.
- [181] Jugendliche stachen Vietnamesen nieder. Der Tagesspiegel 1994.03.09.
- [182] Vietnamesische überfallen und lebensgefährlich verletzt. Der Tagesspiegel 1994.03.16.
- [183] Bleiberechts-Frist für Vietnamesen läuft heute ab. Der Tagesspiegel 1994.04.17.
- [184] Schüsse auf Vietnamesen, Rätsel um leblose Frau. Zwei Tote in Lichtenberg und Kreuzberg aufgefunden. Der Tagesspiegel 1994.05.01.
- [185] 25jähriger Vietnamesische in Bordell erschossen. Der Tagesspiegel 1994.05.24.
- [186] Polizeiskandal in Bernau? Vietnamesen sollen misshandelt und erpresst worden sein. Der Tagesspiegel 1994.06.24.
- [187] Männer in Tarnanzügen überfallen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1994.07.17.

- [188] Sie sind Nobodies im deutschen Behördendschungel. Das Bundesverwaltungsgericht hob ein Mannheimer Urteil wieder auf, das Vietnamesen sicherte/Von Regina Mönch. Der Tagesspiegel 1994.08.24.
- [189] Vietnamese überfallen. Der Tagesspiegel 1994.09.14.
- [190] Rätselhafter Fall: Vietnamese schwer verletzt. Der Tagesspiegel 1994.10.19.
- [191] Polizei-Übergriffe vor Gericht. Heute erster Prozess um Misshandlung von Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1994.11.18.
- [192] Vietnamese in Ausländerwohnheim erschossen. Der Tagesspiegel 1994.11.19.
- [193] Mord an Vietnamesen geklärt. Landsleute des Opfers verhaftet/Verfeindete Zigarettenhändler. Der Tagesspiegel 1994.11.23.
- [194] Polizisten freigesprochen. Beamten war Misshandlung von Vietnamesen vorgeworfen worden. Der Tagesspiegel 1994.12.08.
- [195] Vietnamesischer Mönch im Hungerstreik verhaftet. Der Tagesspiegel 1995.01.04.
- [196] Die Mörder kamen beim Kartenspiel. Vietnamese in Hohenschönhausener Wohnheim erschossen/Streit unter Zigarettenhändlern? Der Tagesspiegel 1995.01.09.
- [197] 40 000 Vietnamesen müssen zurückkehren. Kabinett stimmt Vereinbarung zwischen Bonn und Hanoi zu/Wirtschaft begrüßt Abkommen. Der Tagesspiegel 1995.01.12.
- [198] Vietnamesen sollen schnell abgeschoben werden. Der Tagesspiegel 1995.01.14.
- [199] 700 Vietnamesen in Berlin straffällig. Heckelmann begrüßt Abkommen. Der Tagesspiegel 1995.01.19.
- [200] Vietnamesische Familie beraubt und schwer verletzt. Der Tagesspiegel 1995.02.12.
- [201] Vietnamese erschossen. Der Tagesspiegel 1995.03.06.
- [202] Ermittlungen gegen Polizisten dauern an. Noch 35 Verfahren wegen möglicher Übergriffe gegen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1995.03.17.
- [203] Mordversuch: Schüsse auf Vietnamesin. Der Tagesspiegel 1995.03.25.
- [204] Kein Feld für verdeckte Ermittler oder Lauschangriffe. Die "Vietnamesen-Mafia" ist beunruhigend, aber kein Anlass, eine Bedrohung für den Staat oder die Gesellschaft zu befürchten. Der Tagesspiegel 1995.04.03.
- [205] Hanoi-Bande: Mord gehört zum Geschäft. Blutttaten unter Vietnamesen werden immer brutaler/Zeugen schweigen aus Angst um ihr Leben. Der Tagesspiegel 1995.04.09.
- [206] Großrazzia der Polizei in Vietnamesen-Heim. Gebäude in Marzahn durchkämmt/Viele Festnahmen. Der Tagesspiegel 1995.04.11.
- [207] "Viele sind legal und fleißig". Konträres Echo auf Einigung über Rückkehr von Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1995.04.15.
- [208] Krawalle vor Vietnamesenheim. Polizei an der Rhinstrasse mit Steinen beworfen/Viele Verletzte. Der Tagesspiegel 1995.05.06.
- [209] Wieder zwei Tote in Vietnamesenwohnheim. Der Tagesspiegel 1995.05.08.
- [210] Polizei zeigt Mitarbeiter der "Reistrommel" an. Vorwurf: Anstiftung von Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1995.05.09.

- [211] Vietnamesische Zigarettenhändler wehrten sich. Der Tagesspiegel 1995.05.26.
- [212] Grenzverschieberin. Die vietnamesisch-amerikanische Regisseurin Trinh Minh-ha in Berlin. Der Tagesspiegel 1995.06.06.
- [213] Mehr Sicherheit für die Vietnamesen. Arwobau: Wachschatz im verbleibenden Heim/Ausschuss-Kritik an hohen Mieten. Der Tagesspiegel 1995.06.08.
- [214] Vietnamesen sollen in ihre Heimat zurückkehren. Der Tagesspiegel 1995.07.07.
- [215] Vietnamesen können vorerst bleiben. Heckelmann: Abschiebung von Kriminellen oder Illegalen erst in einigen Wochen möglich. Der Tagesspiegel 1995.07.13.
- [216] Altenpflege: Eine berufliche Chance für 24 Vietnamesen in Berlin. Caritas beginnt Pilotprojekt in der ... Der Tagesspiegel 1995.08.15.
- [217] Nach Unwettern Tausende Vietnamesen obdachlos. Der Tagesspiegel 1995.08.20.
- [218] Die Mieter gehen, die Mafia bleibt. Ehemalige vietnamesische Vertragsarbeiter verlassen Wohnheim in der Rhinstraße. Der Tagesspiegel 1995.09.01.
- [219] Zwei Vietnamesen eröffneten das Feuer. Nach Schusswechsel in Schildow verfolgt Polizei erste Spur. Der Tagesspiegel 1995.09.02.
- [220] Prozess gegen Bernauer Polizisten. Schläge gegen Vietnamesen bestritten. Der Tagesspiegel 1995.09.14.
- [221] 162 Vietnamesen auf Abschiebeliste. Rückführungen sollen sich bis zum Jahr 2000 hinziehen/Heftige Debatte um Abkommen. Der Tagesspiegel 1995.09.22.
- [222] Skinheads fielen über zwei Vietnamesen her. Der Tagesspiegel 1995.10.09.
- [223] Erste Vietnamesen abgeschoben. Hanoi hat nur einen Teil der Abschiebe-Liste mit 162 vietnamesischen Straftätern bestätigt. Der Tagesspiegel 1995.10.18.
- [224] In Köpenick für Dong Thap lernen. Vietnamesische Umweltspezialisten trainierten in Berlin für ihre tägliche Arbeit. Der Tagesspiegel 1995.10.25.
- [225] Vietnamesin durch drei Schüsse schwer verletzt. Der Tagesspiegel 1995.11.03.
- [226] Belastungszeuge unter Druck? Totschlags-Prozess gegen drei Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1995.12.01.
- [227] Bleiberecht für Vietnamesen gefordert. Unterschriftenaktion in Erfurt. Der Tagesspiegel 1995.12.15.
- [228] Vietnamesen misshandelt? Beamte bald vor Gericht. Der Tagesspiegel 1995.12.30.
- [229] Prozess gegen Bernauer Polizisten beginnt. Acht Ordnungshüter sollen Vietnamesen misshandelt haben/Seit Sommer 1994 vom Dienst suspendiert. Der Tagesspiegel 1996.01.15.
- [230] Kooperation statt Entwicklungshilfe. Vietnamesische Touristiker suchen deutsche Partner. Der Tagesspiegel 1996.01.21.
- [231] Mordkommission sucht Hintermänner. Landeskriminalamt verstärkt Ermittlungsgruppe Vietnamesen/Kritik aus den Reihen der Polizei. Der Tagesspiegel 1996.02.08.
- [232] 1 700 Vietnamesen bleiben im Land. Der Tagesspiegel 1996.02.13.

- [233] Vietnamese erkennt Angeklagten. Polizistenprozess: Beamte sollen getreten und geschlagen haben. Der Tagesspiegel 1996.02.14.
- [234] Vietnamese belastet Bernauer Polizisten. Der Tagesspiegel 1996.02.28.
- [235] Vietnamese erlag Folgen eines Kopfschusses. Der Tagesspiegel 1996.03.20.
- [236] Vierter Vietnamesen-Mord in diesem Jahr. Der Tagesspiegel 1996.03.29.
- [237] Vietnamese von Landsleuten ermordet. Der Tagesspiegel 1996.04.19.
- [238] Schmuggelzigaretten bekommt der Kunde frei Haus. Vietnamesen ohne gültige Papiere haben ihr gefährliches Geschäft neu organisiert. Der Tagesspiegel 1996.05.09.
- [239] Wie ein Krebsgeschwür breitet sich die Zigarettens-Mafia in Berlin aus. 35 Vietnamesen wurden seit 1992 ermordet. Trotz Mord blüht das Geschäft. Der Tagesspiegel 1996.05.17.
- [240] Die Mord-Serie unter Vietnamesen in Berlin hält an - ein Ende ist nicht abzusehen. Der Tagesspiegel 1996.05.17.
- [241] CDU: Es sind Todeszigaretten. Innenausschuss befasste sich mit den neun Morden an Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1996.05.21.
- [242] Vietnamese bei Schusswechsel verletzt. Der Tagesspiegel 1996.05.23.
- [243] Nach kurzer Ruhepause fielen wieder Schüsse. Gewalt unter Vietnamesen ungebrochen/20000 Mark Belohnung und keine brauchbaren Hinweise. Der Tagesspiegel 1996.05.24.
- [244] Vietnamesen verleugnen aus Furcht Identität. Der Tagesspiegel 1996.06.03.
- [245] Polizei musste Verdächtige aus der Vietnamesen-Mafia laufenlassen. Richter stellte keinen Haftbefehl aus. Der Tagesspiegel 1996.06.20.
- [246] Warten auf Rückkehr in die unwillige Heimat. Abgelehnte vietnamesische Asylbewerber sollen nach Hause. Der Tagesspiegel 1996.06.24.
- [247] Wilde Schießerei um verbotene Geschäfte. Heute beginnt der Prozess gegen zwei mutmaßliche Mitglieder der vietnamesischen Zigarettens-Mafia. Der Tagesspiegel 1996.07.10.
- [248] Entführer gehören zur Zigarettens-Mafia. Großeinsatz mit 200 SEK-Beamten: 16 Vietnamesen und zwei Deutsche festgenommen. Der Tagesspiegel 1996.07.11.
- [249] Haftbefehle gegen 16 Vietnamesen erlassen. Polizei: Mafia-Mitglieder. Der Tagesspiegel 1996.07.12.
- [250] Gute Deutsche, böse Vietnamesen? Der Tagesspiegel 1996.07.16.
- [251] Falsche Polizisten beraubten Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1996.07.19.
- [252] Auch Deutsche verdienen an der Zigarettensmafia. Polizei befreite erneut gefangengehaltenen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1996.07.27.
- [253] Polizei nahm vietnamesischen Geiselnnehmer fest. Der Tagesspiegel 1996.08.02.
- [254] Getöteter Vietnamese als Zigarettenhändler bekannt. Der Tagesspiegel 1996.08.09.
- [255] Vietnamesen-Rückführung auch 1996 schleppend. Der Tagesspiegel 1996.08.18.

- [256] "Fidschis" greifen, um die Stadt zu säubern. Im Verfahren gegen Bernauer Polizisten berichten die Vietnamesen von äußerster Brutalität. Der Tagesspiegel 1996.09.14.
- [257] Vietnamesischer Bandenchef gefasst. Polizei zerschlug Zigarettenhändlergang, die zahlreiche Morde verübt haben soll. Der Tagesspiegel 1996.09.27.
- [258] Zeuge unter Morddrohung. Vietnamese sagt aber aus: Angeklagte als Mörder bezeichnet. Der Tagesspiegel 1996.10.09.
- [259] Vietnamesische Zigarettenhändler festgenommen. Der Tagesspiegel 1996.10.18.
- [260] Sehnsucht nach der Normalität. Ein gemeinsamer Gottesdienst von deutschen und vietnamesischen Katholiken. Der Tagesspiegel 1996.10.21.
- [261] Kirchengemeinde durchsucht. Ermittlungen wegen Kirchenasyls für einen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1996.12.11.
- [262] Völkerverständigung mit einer "Orchidee". Das vietnamesisch-deutsche Kulturzentrum in Lichtenberg wird vom Verein Reistrommel getragen. Der Tagesspiegel 1996.12.24.
- [263] Vietnamese wegen Raubes festgenommen. Der Tagesspiegel 1997.01.11.
- [264] 296 Vietnamesen wieder im Heimatland. Staatssekretär: "Positive Entwicklung". Der Tagesspiegel 1997.01.20.
- [265] Gesuchter Vietnamese in Moskau gefasst. Der Tagesspiegel 1997.02.26.
- [266] Schießerei unter Vietnamesen in Köpenick. Der Tagesspiegel 1997.03.06.
- [267] Freiwillige Rückkehr oder Deportation mit Gewalt. China übernimmt mit der britischen Kronkolonie Hongkong auch ein Problem: 2 500 vietnamesische boat people in Flüchtlingslagern. Der Tagesspiegel 1997.04.01.
- [268] Zeugin brach das Schweigen. Sieben Vietnamesen sollen Landsleute erpresst und entführt haben. Der Tagesspiegel 1997.04.02.
- [269] Vietnamesen wegen Mordplans vor Gericht. Bandenmitglieder zahlten nicht. Der Tagesspiegel 1997.04.12.
- [270] Feier unter Vietnamesen: ein Mann in Lebensgefahr. Der Tagesspiegel 1997.05.20.
- [271] Erste amerikanisch-vietnamesische Konferenz. Der Tagesspiegel 1997.06.21.
- [272] "Der Barmherzige" Le Duy Bao gilt als unbarmherziger Killer. Prozess gegen 16 mutmaßliche vietnamesische Zigaretten-Gangster beginnt am 8. August vor Großer Strafkammer des Stadtgerichts. Der Tagesspiegel 1997.07.30.
- [273] Vietnamesischer Bandenchef überrascht. In Tschechien festgenommen/Er bereitete seine Rückkehr nach Berlin mit neuer Bande vor. Der Tagesspiegel 1997.08.16.
- [274] Bernauer Polizisten freigesprochen. Mittäterschaft bei Vietnamesen-Misshandlung nicht nachgewiesen. Der Tagesspiegel 1997.09.09.
- [275] Generationswechsel an der Spitze der vietnamesischen KP. Zwei Vize-Premiers übernehmen die staatlichen Spitzenämter. Der Tagesspiegel 1997.09.18.
- [276] Rechtsextreme stechen Vietnamesen nieder. Der Tagesspiegel 1997.09.30.

- [277] Droht ein neuer Krieg unter Vietnamesen? Mutmaßlicher Zigarettenhändler erschossen/Fahnder: "Unter der Decke hat es ständig gebrodelt". Der Tagesspiegel 1997.10.15.
- [278] "Fidschi" getötet - kein Fremdenhass? Haupttäter bei Angriff auf Vietnamesen in Fredersdorf nur wegen Totschlags verurteilt. Der Tagesspiegel 1997.10.24.
- [279] Mehr als 1000 vietnamesische Fischerboote vermisst. Der Tagesspiegel 1997.11.04.
- [280] Lebensmüder Vietnamesen im 14. Stock überwältigt. Der Tagesspiegel 1997.11.24.
- [281] Der Vietnamesen Bao darf nicht nach Berlin. Der Tagesspiegel 1997.12.16.
- [282] Mordanklage gegen Vietnamesen verlesen. Zigarettenmafia schaltete Konkurrenz mit Kopfschüssen aus. Der Tagesspiegel 1998.02.05.
- [283] Vor fünf Jahren wurde der vietnamesische Zigarettenhändler Dong überfallen und ausgeraubt. Jetzt steht ein Fahrer des Gartenbauamtes vor Gericht, der die Tat begangen haben soll. Detlev darf wieder fahren. Der Tagesspiegel 1998.02.17.
- [284] Schutzgelderpresser gestellt. Vietnamesen beim Kassieren von Standgeldern festgenommen. Der Tagesspiegel 1998.02.21.
- [285] Die Vietnamesin Minh Khai. Der Tagesspiegel 1998.02.28.
- [286] Rattenplage in Vietnam. Der Tagesspiegel 1998.03.05.
- [287] Polizisten-Prozess: Haftstrafen gefordert. Anklage: Vietnamesen misshandelt. Der Tagesspiegel 1998.03.24.
- [288] Cu Chi ist nichts für Übergewichtige. Zu Minenfeldern und Tunneln: Die Vietnamesen wissen den Krieg zu verwerten, bis zur letzten Patronenhülse. Der Tagesspiegel 1998.04.12.
- [289] Auftragskiller in Berlin verhaftet. Vietnamesen sollen in Mannheim chinesischen Wirt getötet haben. Der Tagesspiegel 1998.05.19.
- [290] Vietnamesen von Unbekannten niedergestochen. Der Tagesspiegel 1998.07.15.
- [291] Vietnamesisches Diner im Museum. Kulinarische Nächte in Neukölln. Der Tagesspiegel 1998.08.09.
- [292] Offenbar Angriff auf Ausländer. Bernau: Vietnamesen verletzt/Dedelow: Ermittlungen gegen Gastwirt. Der Tagesspiegel 1998.08.29.
- [293] Polizei identifizierte getöteten Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1998.09.08.
- [294] Vietnamesischer Bandenführer festgenommen. Der Tagesspiegel 1998.09.19.
- [295] Vietnamesin durch Kopfschuss getötet. Der Tagesspiegel 1998.10.01.
- [296] Illegale Zigaretten werden ins Haus gebracht. Kaufgemeinschaften fördern den vietnamesischen Handel/Zunehmende Unterstützung von deutschen Komplizen. Der Tagesspiegel 1998.10.22.
- [297] Jumbodefekt: Ausweisung von Vietnamesen geplatzt. Der Tagesspiegel 1998.11.21.
- [298] Wieder Vietnamesen in Berlin erschossen. Kriminalpolizei vermutet Zigarettschmuggel als Motiv. Der Tagesspiegel 1998.12.03.

- [299] Vietnamese nach Mord verhaftet. Banden hatten aufeinander geschossen/Zeugen gesucht. Der Tagesspiegel 1998.12.05.
- [300] Vietnamesen verprügelten Zöllner mit Eisenstangen. Der Tagesspiegel 1998.12.16.
- [301] Vietnamesenmarkt ist jetzt Chefsache. Rund 50 Händler müssen ihre marode Halle in Lichtenberg verlassen/Streit um Auszug. Der Tagesspiegel 1999.01.07.
- [302] Blutige Hetzjagd auf Vietnamesen. Alle vier tatverdächtigen Skinheads festgenommen/Opfer noch nicht vernehmungsfähig. Der Tagesspiegel 1999.01.10.
- [303] "Ich hab' den Eindruck, alles war umsonst". Belzig kommt nicht zur Ruhe: Steinwürfe gegen das Infocafe, Angriff auf ein vietnamesisches Restaurant. Der Tagesspiegel 1999.01.18.
- [304] Haftbefehle nach Überfall auf Vietnamesen. Der Tagesspiegel 1999.03.11.
- [305] Oft die letzte Hoffnung. "Vinaphunu" hilft Vietnamesinnen/Sozialarbeiterin Hoai Thu Loos mit Frauenpreis ausgezeichnet. Der Tagesspiegel 1999.04.08.
- [306] Furcht vor neuem Bandenkrieg. Bluttaten an vietnamesischen Händlern alarmieren Ermittler. Der Tagesspiegel 1999.04.11.
- [307] Vietnamese entführt. Hintergrund waren angebliche Schulden aus Zigarettenlieferung. Der Tagesspiegel 1999.04.22.
- [308] Vietnamese durch Schüsse verletzt. Revierkämpfe vermutlich das Motiv. Der Tagesspiegel 1999.04.28.
- [309] Vietnamese stach Landsmann nieder. Der Tagesspiegel 1999.05.22.
- [310] Polizei sucht vermisste Vietnamesin. Erst seit 1998 in Deutschland. Der Tagesspiegel 1999.05.29.
- [311] Erste Fotos von unerforschten Java-Nashörnern. Im vietnamesischen Cat Tien Nationalpark und in Indonesien leben noch 60 Exemplare. Der Tagesspiegel 1999.07.21.
- [312] Wieder Überfall auf Ausländer im Osten. Vietnamese schwebt in Lebensgefahr. Der Tagesspiegel 1999.08.24.
- [313] Als Bandenchef gesuchter Vietnamese gefasst. Der Tagesspiegel 1999.09.04.
- [314] Eine Million Vietnamesen von Hungersnot bedroht. Die Hochwasser-Katastrophe forderte bislang 132 Menschenopfer. Der Tagesspiegel 1999.12.10.
- [315] Christstollen in Hanoi. Bewegende Wiedersehensfeier zwischen Vietnamesen und deutschen Professoren. Der Tagesspiegel 1999.12.22.
- [316] Es gärt unter der Oberfläche. Polizei gelang es nie, vietnamesische Banden ganz zu zerschlagen. Der Tagesspiegel 2000.01.26.
- [317] Vietnamese wegen Mordplans angeklagt. Tat sollte Bande warnen. Der Tagesspiegel 2000.03.01.
- [318] Haftstrafen für Rechtsextremisten. Nach Überfall auf Vietnamesen im vorpommerschen Eggesin. Der Tagesspiegel 2000.04.12.
- [319] Vietnamese in Marzahn niedergestochen. Der Tagesspiegel 2000.05.06.

- [320] Neues Opfer im Zigarettenkrieg. Vietnamese in Marzahn auf offener Straße niedergeschossen. Der Tagesspiegel 2000.05.09.
- [321] Mafia: Bandenkrieg neu entflammt? Erneut ein Vietnamese getötet. Der Tagesspiegel 2000.05.10.
- [322] Zigaretten-Schwarzmarkt in Firmen aufgedeckt. Deutsch-polnischer Schmugglerring arbeitete im Stil vietnamesischer Banden und flog bei Großaktion der Polizei auf. Der Tagesspiegel 2000.05.20.
- [323] Vietnamese geschlagen. Der Tagesspiegel 2000.05.30.
- [324] Hanoi in der Platte. ARD-Reportage über das Leben von Vietnamesen in Deutschland. Der Tagesspiegel 2000.08.16.
- [325] Am helllichten Tag fielen Schüsse am S-Bahnhof. Vietnamese verletzt/Streit unter Zigarettenhändlern vermutet. Der Tagesspiegel 2000.09.13.
- [326] Dolgeliner Pfarrer attackiert das Innenministerium. Vietnamesische Familie hofft nach Duldung auf Bleiberecht. Der Tagesspiegel 2000.09.23.
- [327] Haftstrafe nach Überfall auf Vietnamesen. Der Tagesspiegel 2000.10.21.
- [328] 25 Jahre nach dem Krieg: Vietnamesen jubeln Clinton zu. Historischer Besuch des US-Präsidenten/Zehntausende kommen trotz Informationssperre. Der Tagesspiegel 2000.11.18.
- [329] Neue Hoffnung für vietnamesische Familie. Ministerpräsident Stolpe schaltete sich ein/Gespräch zwischen Bischof Huber und Schönbohm. Der Tagesspiegel 2000.11.25.
- [330] Vietnamese tötet Deutschen Der Tagesspiegel 2000.12.12.
- [331] Vietnamesischer Zigarettenhändler von Landsmann angeschossen. Verletzter flüchtete in einen Supermarkt in Lichtenberg. Der Tagesspiegel 2001.01.27.
- [332] Viereinhalb Jahre Haft für Anschlag auf Vietnamesen. Jugendlicher warf Brandflasche gegen halb geöffnetes Fenster. Der Tagesspiegel 2001.03.03.
- [333] Das Kind darf nun doch zu seiner inhaftierten Mutter. Lösung nach Gespräch zwischen Justiz und Jugendamt/Vietnamesin nach Niederkunft zunächst von ihrem Neugeborenen getrennt. Der Tagesspiegel 2001.04.20.
- [334] Vietnamesin kam mit ihrem Baby zum Prozess. Verfahren wegen versuchten Mordes im Zigarettenmafia-Milieu. Der Tagesspiegel 2001.06.15.
- [335] Adoption statt Abschiebung. Junger Vietnamese darf vorerst bleiben. Der Tagesspiegel 2001.08.08.
- [336] Nach jahrelanger U-Haft Abschiebungspläne. Anwälte von Xuan D. zeigen Staatsanwalt an/Wende im Mammutprozess gegen die vietnamesische Zigarettenmafia. Der Tagesspiegel 2001.08.12.
- [337] Familie Nguyen hofft auf ein Rückkehr-Recht. Gubener wollen Abschiebung der vietnamesischen Familie verhindern/Greencard wäre eine Lösung. Der Tagesspiegel 2001.08.14.

- [338] Vietnamesische Familie muss nicht ausreisen. Neues Visum ist möglich Nguyens können Kirche verlassen. Der Tagesspiegel 2001.08.16.
- [339] Zwei Haftbefehle nach der Ermordung eines Vietnamesen. 18-Jähriger vor dem Köpenicker Bahnhof niedergeschossen/In zehn Jahren über 50 Tote im Zigarettenhändlermilieu. Der Tagesspiegel 2001.09.01.
- [340] Polizei beschlagnahmte 110000 Zigaretten. Zwei Vietnamesen festgenommen. Der Tagesspiegel 2001.12.11.
- [341] Vietnamesen verlassen Kirchenasyl. Spree-Neiße-Landrat erteilt Familie eine vorläufige Duldung. Der Tagesspiegel 2001.12.14.
- [342] Zoll beschlagnahmte weniger Zigaretten. Vietnamesische Schutzgelderpresser sind noch immer aktiv. Der Tagesspiegel 2002.01.19.
- [343] Lebenslang für den "barmherzigen" Chef der Zigaretten-Mafia. Der Tagesspiegel 2002.04.25.
- [344] Ein Baum von Ho Chi Minh. Lange campierten nur verwegene Traveller zwischen Phan Thiet und Mui Ne. Nun gibt's an der vietnamesischen „Côte d'Azur“ Luxushotels. Der Tagesspiegel 2002.06.09.
- [345] Vietnamesen nach Überfall verurteilt. Sie schossen dem Opfer in den Hals. Der Tagesspiegel 2002.08.13.
- [346] Kirchenasyl bald in der Synagoge Auch jüdische und islamische Gemeinde helfen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 2003.01.08.
- [347] Platzack rettet Vietnamesen vor der Abschiebung. Kirchenasyl in Schwante: Nach einem Gespräch mit dem evangelischen Bischof Wolfgang Huber wird der Fall noch einmal geprüft. Der Tagesspiegel 2003.01.15.
- [348] Erfolgreicher Antrag gegen Abschiebung Vietnamesen darf vorerst bleiben. Der Tagesspiegel 2003.01.31.
- [349] Fremdenfeindlicher Überfall am Badensee Vietnamese beleidigt und verletzt. Der Tagesspiegel 2003.07.05.
- [350] Nach Angriff auf Vietnamesen nun Haftbefehle gegen Schläger Polizei nahm Verdächtige nach Wohnungsdurchsuchung erneut. Der Tagesspiegel 2003.07.12.
- [351] Familie Nguyen darf vorerst bleiben Landkreis verlängerte Duldung für Vietnamesen bis Jahresende. Der Tagesspiegel 2003.07.24.
- [352] Das Geheimnis der vietnamesischen Bittergurke. In der fernöstlichen Küche gibt es immer noch viel zu entdecken. Der Tagesspiegel 2003.08.08.
- [353] Vietnamesischer Alltag im Museum. Der Tagesspiegel 2003.10.05.
- [354] Vietnamese verprügelt. Zwei der jungen Täter sind als Rechtsextremisten polizeibekannt. Der Tagesspiegel 2004.04.07.
- [355] Die letzte Schlacht. Vor 50 Jahren besiegten Vietnamesen die Kolonialmacht Frankreich. Der Tagesspiegel 2004.05.07.

- [356] Gymnasiast gesteht Angriff auf Vietnamesen Bewährungsstrafe für rechten Schläger aus Köpenick. Der Tagesspiegel 2004.08.03.
- [357] Duldung für Vietnamesen wird nicht verlängert // Entscheidung über Familie Nguyen: Landkreis hofft auf neue Härtefallkommission. Der Tagesspiegel 2004.10.05.
- [358] Was machen wir heute? Vietnamesen beobachten. Der Tagesspiegel 2004.10.20.
- [359] Sechsfacher Mord bleibt ungesühnt. Der Kronzeuge schwieg: Freispruch für mutmaßlichen Boss der vietnamesischen Zigarettenmafia. Der Tagesspiegel 2005.03.15.
- [360] ETHNOlogie. Warum sitzen Vietnamesen auf bunten Höckerchen? Der Tagesspiegel 2005.05.29.
- [361] Von TISCH zu TISCH. Lang Nuong: Wie Vietnamesen grillen. Der Tagesspiegel 2005.11.13.
- [362] Polizei zerschlägt Schleuserring. Bande soll Vietnamesen und Chinesen illegal nach Deutschland gebracht haben. Der Tagesspiegel 2005.12.17.
- [363] Ausländer bevorzugen Schulen ohne Ausländer. Bildungsorientierte Migranten-Familien meiden zunehmend Problembezirke. Besonders Vietnamesen fordern viel von ihren Kindern. Der Tagesspiegel 2006.05.17.
- [364] Aufenthaltsrecht - käuflich für 2000 Euro. Bezirksangestellte aus Mitte soll Duldungen an vietnamesische Schleuserbande verkauft haben. Der Tagesspiegel 2006.08.24.
- [365] Thi Hoas stille Helfer. Eine junge Vietnamesin überlebte im August einen schrecklichen Unfall. Ihr Schicksal rührte viele Tagesspiegel-Leser. Der Tagesspiegel 2006.12.24.
- [366] Polizeibeamte nach Angriff auf Vietnamesen suspendiert. Der Tagesspiegel 2007.08.04.
- [367] Gericht kritisiert Polizei nach Überfall auf Vietnamesen. Der Tagesspiegel 2007.12.18.
- [368] Nacht für Nacht My Lai. Der Tagesspiegel 2008.03.16.
- [369] Vietnamesin in Marzahn erstochen. Der Tagesspiegel 2008.08.07.
- [370] Trauerzug für erstochenen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 2008.08.09.
- [371] Wo Bildung zählt. Vietnamesen gehören in vielen Schulen zur Spitze. Türken gelten weiterhin als Risikogruppe. Der Tagesspiegel 2009.01.27.
- [372] Menschenhandel: Vietnamesin gesteht. Der Tagesspiegel 2009.04.21.
- [373] Vietnamesen werden abgeschoben. Im Juni startet der Flieger nach Hanoi in Schönefeld. Der Tagesspiegel 2009.05.06.
- [374] Ohne Rückflugticket. Am Montag sollen rund 100 Vietnamesen von Berlin aus abgeschoben werden - viele leben seit Jahren hier. Der Tagesspiegel 2009.06.07.
- [375] Das Beste beider Welten. Der FDP-Politiker Philipp Rösler wird Gesundheitsminister. Die Berliner Vietnamesen freut's. Der Tagesspiegel 2009.10.28.

- [376] Prügelnde und raubende Bundespolizisten verhaftet. Beamte gestanden mehrere Taten gegen Vietnamesen. Der Tagesspiegel 2010.02.25.
- [377] Polizisten sollen Vietnamesen beraubt haben. Der Tagesspiegel 2010.06.24.
- [378] Licht hinter dem Meer. Die in Kanada lebende Vietnamesin Kim Thúy erzählt von ihrer Odyssee. Der Tagesspiegel 2010.11.28.
- [379] Razzia gegen vietnamesische Schleuser. Täter verlangten 14 000 Euro pro Einreise. Der Tagesspiegel 2010.12.01.

Összefoglaló

Doktori disszertációm témájául a városi etnikai kisebbségek vizsgálatát választottam Berlin példáján. A célkitűzésem kettős: egyrészt a Berlinben élő kisebbségek térbeli és társadalmi-gazdasági jellemzőinek feltárására vállalkoztam, másrészt a tudományos megismerés lehetőségein és határain gondolkodtam.

Munkámban öt olyan kisebbséggel foglalkoztam (török, vietnámi, lengyel, egykori szovjet, egykori jugoszláv), amelyek a történetük, a német államokkal való kapcsolatuk, illetve a Németországban való letelepedésük módját illetően eltérő jellemzőkkel bírnak. Ezen csoportok összehasonításával nemcsak a többségi társadalomba való beilleszkedésük mértékét elemeztem különböző dimenziók mentén, hanem az egyes közösségek fejlődésének jellegzetességeit is kiemeltem és magyaráztam.

Módszertani és elméleti szempontból a disszertáció két részből áll. Elsőként hivatalos állami statisztikákat felhasználva és a magyarországi etnikai kutatásokra jellemző erősen kvantitatív megközelítéssel vizsgáltam a város újraegyesítése óta eltelt időszak térbeli, illetve társadalmi, gazdasági folyamatainak alakulását. Ezt követően a szociálkonstruktivista elméletekre támaszkodva reflektáltam az eredményeimre, illetve a média valóságteremtő felfogásából kiindulva a tartalomelemzés eszközével mutattam be a berlini vietnámi kisebbség reprezentációjában végbement változásokat.

A disszertáció érdemi része négy nagyobb fejezetből áll. Elsőként kvantitatív adatokra támaszkodva elemeztem a kiválasztott kisebbségi csoportok térbeli (1), majd társadalmi-gazdasági (2) jellemzőit. Arra kerestem a választ, hogy a két városrész etnikai térszerkezete mennyiben változott meg az 1992 óta eltelt húsz évben, az egyes csoportok letelepedését hogyan határozzák meg a keleti és a nyugati városrész különbségei, illetve a térbeli helyzet és a társadalmi-gazdasági jellemzők között milyen összefüggések lehetnek.

Ezt követően azt az ismeretelméleti kérdést feszegetem (3), hogy habár a bemutatott elemzések a tudományos munka kritériumainak megfelelnek és újszerű eredményekkel is szolgálnak, mégis számtalan olyan tényező játszik szerepet a kutatásban, amelyek ugyan evidenciaként jelennek meg, de erősen befolyásolják az eredményeket. Azt vizsgáltam, hogy az elemzésekben felhasznált térfelosztás, a választott lépték, az adatfelvétel jellemzői, vagy a kutató személye milyen hatással lehet arra a törekvésére, ami a valóság megismerését célozza. Ebből kiindulva munkám utolsó fejezetében (4) a kritikai szemléletmód segítségével kísérletet teszek a Berlinben élő vietnámi kisebbség reprezentációjának bemutatására. Választásom azért esett erre a csoportra, mert a statisztikai elemzések alapján a róluk kirajzolódott kép sok szempontból ellentmondásos, s a média valóságteremtő erejének elméletére támaszkodva napilapok vizsgálatán keresztül egy finomabb szinten magyaráztam a helyzetükben végbement változásokat.

Summary

My PhD thesis focuses on the research of ethnic minorities in cities by the example of Berlin. My aim was twofold: on the one hand I undertook to study the spatial and social-economic situation of the minorities of Berlin, on the other hand I reflected on the possibilities and limits of scientific recognition.

In my writing I was dealing with five groups (Turkish, Vietnamese, Polish, former Soviet, former Yugoslavian) which have different features in terms of their story, of their relationships with the German states or rather of the way of settling down in Germany. Through the comparison of these groups along different dimensions I analyse not only the extent of their integration into the German society, but I have also highlighted and interpreted the characteristics of the development of certain communities.

Methodologically and theoretically my dissertation consists of two parts. First using official statistics of the German state and applying a strongly quantitative approach which mainly characterises the Hungarian ethnic researches I have investigated the variations in the spatial and social-economic processes of the minorities since the reunification of the city until today. After that relying on the theories of social constructivism I have reflected on my findings as well as setting out from the concept which defines media as an actor in the creation of (social) reality I have introduced the changes in the representation of the Vietnamese community with the method of content analyses.

The merits of my work consist of four massive chapters. First leaning on quantitative data I have analysed the spatial (1) and after that the social-economic (2) characteristics of the chosen groups. I sought to find answers for the following questions: In what way has changed the ethnic pattern of the two parts of the city in the last twenty years? How the settlement of the different communities is determined by differences in the eastern and western part? What kind of relationship could be found between the spatial situation and the social-economic features of the minorities?

After that I am dealing with an epistemological question (3): although the presented analyses have met the requirements of scientific research and have served with original results as well, notwithstanding several factors play a role in the research which appear as evidence but strongly influence the outcomes. I have investigated the impact the applied spatial partitioning, the chosen scale, the characteristics of the data recording or the personality of the researcher have played on that pursuit which aims the understanding of reality. Setting out from this point in the last chapter of my thesis (4) by means of critical approach I have made an attempt at the presentation of the representation of the Vietnamese minority in Berlin. My choice fell on this group because the picture which took shape by the statistical analyses is controversial in many aspects. Through the examination of daily newspapers I explain on a more delicate level the changes which have taken place in their status.